Tartalom

XLIX. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1995. DECEMBER

BRODSZKIJ, JOSZIF: Betlehemi csillag; Menekülés Egyiptomba (BAKA ISTVÁN fordításai) 3

CSOÓRI SÁNDOR: Olyan semmicske, varázsos test; Egy horvátországi erdőben; Valami gyászos bambaság; Hát mégis él valaki? 4

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Magánálom; Szüless tovább 7

NAGY GÁSPÁR: Csak az első havat; Mielőtt még 9

HATÁR GYŐZŐ: Nótafafaragók 11

SIMAI MIHÁLY: Szegénység szürke angyala 29

SÁRÁNDI JÓZSEF: Fabulák; Szétesés-kezdetek; Skizofrén képek; Kurázsi 31

FERDINANDY GYÖRGY: Vegyesnyolcas 34

FODOR ANDRÁS: Csorba Győzőről, utolsó verseit olvasva 41

TANULMÁNY

FÜZI LÁSZLÓ: A mai magyar költészet és a társadalom 43

MONOSTORI IMRE: „Értelmiségi és paraszt ugyanabban a bőrben..." (Csoóri Sándor esszéinek világa) 63

NÉZŐ

BALOGH TIBOR: Ajánló sorok egy új, posztmodern természetfilozófia körvonalazásához 78

ÖRÖKSÉG

Z. SZALAI SÁNDOR: Karácsonyi álom (Gárdonyi Géza elfeledett műve) 83

KRITIKA

MANDICS GYÖRGY: Hattyúk és ludak 87
BÜKY LÁSZLÓ: Aczél Géza: a térség kritikája 89
SZÉLES KLÁRA: Esszencia-jellegű etűdök (Csűrös Miklós: „Lesz idő, hogy visszatérhet") 92

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

Erdélyi faragott kőszószékek a 8., 33., 40. és a 77. oldalon

DIÁK-MELLÉKLET

DEBRECZENI ATTILA: A mulandóság „megszelídítése" (Csokonai, Háfiz és a sírhalom-motívum)

JOSZIF BRODSZKIJ

Betlehemi csillag

Fagylepte tájon, mely hőséghez inkább, mint hideghez
szokott hozzá, s inkább sima lapályhoz, mint hegyekhez,
egy barlangban kisded született, hogy megváltsa a világot;
míg künn, a téli sivatagban erős hófúvás volt.

Minden nagynak tetszett neki: az anyamell, az ökrök orrlikán
gomolygó sárga pára, a királyok – Gáspár, Boldizsár,
Menyhért; az ajándékok, miket idehoztak.
Ő még csak pont volt. És pont volt a csillag.

Fürkészve, rezzenetlen, ritkás felhőkön keresztül,
a jászolban mocorgó gyermekre a mennyből,
a messzeségből, mélyiből a legvégső határnak,
nézett a barlangba a csillag. Tekintete az atyának.

1987. december 25.

Menekülés Egyiptomba

... ki tudja, az a hajcsár hol bukkant elő?

A sivatagban, mit a mennyei erő
csodákra választott, megszálltak éjszaka,
tüzet raktak. A hóbefútt barlangban a
kisded, a szerepét nem is sejdítve még,
szunnyadozott, haja aranyló fénykörét
viselve, mely a fényt megszokta, s nemcsak azt,
mely itt ragyog, ahol minden csak piszkozat,
a jelenben, de mely csillagként földre süt,
amíg csak a világ világ lesz: mindenütt.

1988. december 25.

BAKA ISTVÁN fordításai

CSOÓRI SÁNDOR

Olyan semmicske, varázsos test

Ki jár az erdőn? Ki motoz?
Az előbb csak egy katicabogarat láttam.
Lassan araszolgatott nyugat felé
a megrozsdásodó fűben.
Olyan semmicske, varázsos test volt
a szálegyenes gyertyánok alatt,
mint amilyen én voltam hatévesen,
otthon, a szérűben
a földet szúrkáló villámok között.
Mégis ahogy mozgott, mocorgált:
ment vele a fény,
mentek vele a felhők
s ment vele Isten is,
nagy októberi árnyként húzva mögötte
fájós lábát.

A páfrányok, a lapuk
mind lehasaltak előttük a földre –
én meg csak álltam ott magamban
az erdő huzatos, zöld kolostorában,
s nem tudtam, hogy az égbe
vagy a földbe kell-e mennem?

Egy horvátországi erdőben

Jönnek-mennek az esők itt az
erdőben is, nagy lármával, mint a
rönkökkel megrakott vontatókocsik.
Nappal még látni őket, ahogy meztelen,
hosszú lábszárukkal végigvágtatnak
a fenyőrengetegen, végig az irtásokon
s az Isten markából kiesett sziklák fölött,
de éjszaka soha nem tudni, mi jöhet
velük? Meghajszolt, sáros őzek? Gépesített
rablóbandák? Becsapott, részeg vőlegények
bikaháton, durrogó kanászostorral?
Vagy egy lopakodó, új háború levegőromboló
fegyverekkel? Idegen vagyok itt a fák tövén,

idegen itt a morajló esőben, de tudom,
hogy ama csuromvizes Rohadt Angyal is
megjelenhetne bármikor, nájlonszatyrában
zötyölődő vodkás üvegekkel, favágók és
a végromlás istennőjeként! Meg, meg a
bibliai szajha, aki minden nap végigúsztatja
lilás haját a Földön és nyirkos testnyílásait
villám fényénél ingyen mutogatja.

Valami gyászos bambaság

Ők mindig sietnek, száguldanak,
fönt, a felhők között is ütik az
írógépet, a templomtorony gombját,
az ércbillentyűs csillagokat – én meg
többnyire csak úgy cammogdálok
lent a porban, régi temetők, rozzant kutak
és hosszúra megnyúlt karóárnyékok mellett.

Nekik mindig a legújabb próféták
üzengetnek az ég felé nyújtózkodó
városokból és az éjszakák nyelvén is
beszélő szökőkutak – nekem meg csak a
szétrugdalt kövek, országok, beszögelt ajtók,
vagy a hajléktalan, városi kutyák ősszel,
amikor már a szemükből is csurog az eső.

Rongáló, koszos álmaimból föl is
ordítok néha, hogy mért épp nekem kell
ismét fejjel lefelé csüngnöm
egy liftaknában, száz ökör vérének
zúgásával a fülemben, mikor a közelemben
bál van, bál, ahol finom ujjak helyett
boldog kalapáccsal verik a zongorát?

Valami gyászos bambaság vagy örökölt
átok ez rajtam, hisz én már
láttam őket ifjan is ügyeskedni:
daloltak minden alagútban, minden
elgazosodott vérmezőn, minden síkon
s a nehézkes istenfejeken is ők csücsültek,
mint meglovagolható márványoroszlánon.

Hát mégis él valaki?

Ha gyorsan vénülök is, ha fejveszetten,
együtt a könyökömmel, az inaimmal,
még mindig új szavakra várok és új szemekre,
melyek váratlan forgószéllel rontanak be
a házba s táncolnak ki az ablakon.

Mert itt mindent ki kell cserélni újra:
tejutat, eget, gyertyatartót, a kapun ülő
pillangót nagy sasokra, hogy aki ellágyulna
lustán magától, rémüljön meg inkább a
ragadozó isten postamadaraitól, hisz

véget érnek lassan az évszázad torz játékai:
a háborús bujócskák, a vérontó ipiapacsok
és nincs senki köztünk, aki oda tudna szólni
egy kőnek: induljon el a fölfedezetlen szívek
földrésze felé, mint Kolumbusz Indiákba.

Nincs senki, senki, kinek országa volna
s mozgósítható istene! Engem még talán
sirat egy régi falu, néhány elgazosodott
parasztudvar, fészer és templomtorony, de a
cserben hagyott jövőt ki siratja s a párbajozó mosolyt,

mely muskátli-piros királyokat s rőt elnököket
sebzett halálra rég? Lehet, hogy többé
nincs kiút magunkból se és csak a csuklós
dugattyúk zihálnak bennünk oda-vissza?
csak a megunt hajnalok és a megunt esték?

Nem, nem! – rázkódik meg bennem a csontváz.
Nem, nem! – remeg, kékül és tiltakozik.
A horpadt medencecsont felé mintha tengert
terelgetne egy nagy szél, tengert és kiáltásokat...
Hát mégis él valaki, aki itt csodát akar?

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Magánálom

Szürkül az ég, szeptemveredve,
emlékezik szemtemberekre,
pedig még észak nyara tombol,
kilép a hűvös nyugalomból,
kirug a rénszarvasbőr hámból,
a délkörök rostélya lángol –
ma mégis elszeptemberedve
cseppekbe gyűl az indák nedve,
csilléket futtatnak a drótok,
szállítnak svédet, livet, gótot,

fenn, messze, túl a lila párán
visong a vadlibaszivárvány,
mikor az őznyomra meredve
már álmosan legyint a medve,
ledől s az első álom árán
szelidebb mint a naposbárány,
magánálomban megjelennek
az őrjöngők s a szelid szentek,
esik a vadvirágházakra,
a seregekbe sorolt fákra,
a vörös viking kikötőkre,
fenyves-múltra, füves jövőkre,
pedig a virágkórusokból
még észak heves nyara tombol,
a rövid nyár – szeptemberedve
borul az üres tengerekre...
Hatvanszorosaként e nyárnak
ha őszeim végleg bezárnak,

legalább hatvan emberöltő
időnyit kap néha a költő
és hatvan költőnél tovább a
nyarat, költőt görgető fáma,
s a fáma hatvanszorosánál
tovább eltart egy jó szivárvány
s hatvan szivárvány-hosszan élnek
szeptembertelen költemények
fenn, messze túl a lila párán,
ahol a vadlibaszivárvány – – –
Magánvilág, segítsd a csendet,
melyet a magány megteremtett.

Szüless tovább

Ellenfényben bogarak szállnak.
Ma sem lesz vége a világnak,
csak mint a könnyűség a hőre
esik a kék égbe előre,
csak mint a lila pille-pompa
kissé a spóráit kidobja,
kicsit a nyelvek szivárványán
lángot okád szét, mint a sárkány,
csak mint a nehéz, vizes fenyvek
rázzák e zöld, rugalmas enyvet,
megpróbál ma is szabadulni,
mintsem hogy függjön, inkább hullni,
elébe menni a halálnak –
de nem: csak pihéi ha szállnak,
a többi képtelen repülni,
szélre vagy repülőre ülni,
a többi lent, a zúzos mélyben
megszületik, hogy mégse éljen.
Fia egy félelmetes éjnek,
szüless tovább újabb esélynek,
feszülj, szakadj ezer darabra,
melyek nem ütnek már e rabra,
kinek sorsa, hogy végig állja
átkozódva vagy prédikálva.

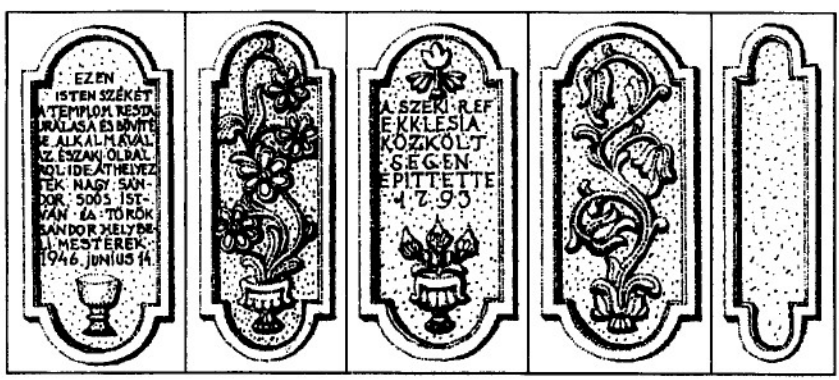

NAGY GÁSPÁR

Csak az első havat

„És hallgatom a híreket..." (J. A.)

Egyedül sodródik a szó
mint valami nyomjelző lövedék
s látszólag még minden rendben
ha így-úgy összeáll a kép
bár alkalmasint vibrál szegény
elhagyná már fölöslegét
tapintható mégis így lesz
tapintható és alattomos

Valahogy a hallhatón túl
az álcázott világ letérdel
és kibomlik sóvár-egészen
csupán gyertyalángnyi éle
mint nyári lobogás szikéje
úgy hasít minden hazugság
fekélylő-sötét szövetébe
a hallhatón túli jó hír

Amit álcákkal takartak volna
és ágyad körül hajszolták
a szomorúság angyalait
hogy ne legyen álmod
ne legyen nyugovásod
hallgasd a hanyatló birodalom
rikácsoló-selypegő kakaduit
de te nem hallottál semmmit
csak az első havat még hullása előtt

Mielőtt még

Magyarázatul N. R. A.-nak

Mielőtt még megvakulunk
mielőtt még megáll a szív
mielőtt még visszalövik
az utolsó startot is
mielőtt még sorban elmegyünk
kiszökünk bőrünkből

kilopódzunk egy ajtón
akár szánalmas tolvajok
s egy buja parkon át
aztán hajnali sivatagos
mezőkön keresztül
eljutunk ama fénylő útig
ahonnan többé nincs visszafordulás

És ott a szétgyötört
nagy Limousinban
(melyből sáros talyiga lett)
már nincsenek félszavak
már nincs semmi kapkodás
már félgondolatok sincsenek
bár félúton járunk talán
Salt Lake City és Long Island között
a nagy egészről van álmodás

Hogy gyorsan vissza az anyaölbe
mint bömbölő véres-csatakos csecsemő
vissza anyánk lávázó drága kráterébe
1949 volt és megszülettem – rémisztő idő
jött s azóta keresztül-kasul returban
úton vagyok de többnyire útban
valakinek – valakikhez érkezni indulok,
s aztán búcsúzkodás gyomverte udvaroktól
miközben Dean Moriartyval álmodom

Megbeszélem nevezetes randevúmat
a The Viking Press rozsdafoltos ajtajánál
tízévesen világgá futhatok akár a tej
futok futok azóta is sebesen
köhécseléssel leforrázott tüdővel

Mielőtt még minden miután lesz
mielőtt már minden sejtjeiddé épül
addig kéne arról a nagy útról
csöndesen beszélni...

HATÁR GYŐZŐ

Nótafafaragók

(Ha bárki az alábbi légből kapott történetben magára ismer, úgy az a [soha-nem-alvó ördöghöz mindenben hasonló] véletlen műve, ill. a véletlenek összejátszása, és nemcsak hogy minden alapot nélkülöz, de nincs az az alap, amelyet ne nélkülözne.)

Ikrándhy Péter, számba véve életét, mindennel meg volt elégedve, csak egyvalamivel nem. Bánta, hogy nem választott más anyát, más apát, más hazát, más feleséget; más mesterséget s egy jobb kort, hogy élt volna akkor és ne most. Vagyis – megbékélve a világgal és jámboran mosolyogva ugyan: olykor szeretett volna kibújni a bőréből.

Az ostobája – lévén amaz emberek egyike, akik nem elég okosak ahhoz, hogy belássák, milyen buták ☞ akik nem tudják, milyen jó dolguk volt, mielőtt a Vasszűz szegekkel-kivert szoknya-ajtaja testükre rácsukódott.

Nem mintha anyja nem lett volna hozzá hűséges. Mert az anyák hűtlenek csak az apákkal lehetnek, a fiukkal nem; ha egyszer elkezdik megszülni őket, menet közben nem csalhatják meg egy másik fiúval – hogy teszem másikat szülnek: akkor már azt kell megszülniük, amelyikbe belefogtak. Így hát ☞ az anyák, ha akarnak se lehetnek hűtlenek fiaikhoz.

A hazát úgy csípte fel, végeladáskor, amikor már a java-haza elfogyott, s neki be kellett érnie a maradék Szlavljániával: nagy film- és nótaipara volt, ír–angol, skót, héber, svéd, kikuju és gunga-gunga nótákat vettek filmre, ill. filmeket nótásítottak meg. Erdőségeikben tömött sorokban állt a nótafaiskola, nagy táncos uzsonnadélutánokat rendeztek, idegenforgalmi kirándulókat a terebélyes nótafák alatt, s annyi volt (nóta is, kiránduló is), hogy exportra is jutott.

Felesége imádta. Mert Mildred mindig visszatért hozzá és apróra elmondta, kivelhogyan, ő, mit-csinált-mit-nem s kik-hogyan, vele, mit-csináltak-mit-nem; majd befűzte a keskenyfilmet és levetítette: férjének is csorogjon a nyála, ne csak neki ☞ ilyen a jó feleség, mindent hazahord a fészkébe, mert bálványozza férjét (csupa-csüd-csupa-szegy, tohonya nő volt, toronyetetőjén örökcsurgó mézmosollyal).

A kor persze csak közelnézetből volt olyan cefet-rossz, amilyennek Ikrándhy Péter hitte; mert az újjászületések láncának az elején tartva és mitsem emlékezve előző, rohadtnál-rohadtabb testetöltéseire, Péter nem tudta, hogy minden *kor* mindenkor milyen cefet-rossz tud lenni a magafajta nótarendezőhöz, ha meglakjuk – és benne élünk.

*

Pedig mint nótafafaragónak – és úgy is mint nótafaragónak – Ikrándhy Péternek voltak szép sikerei. Nótafái fel-feltűntek a nótafa-kiállítási üvegszekrények alatt s megmegnyeregette a Faragók Céhének Kisdíját. Faragott nótái közszájon forogtak s nem egy nótáskedvű anyaméh-szökevény az ő dallamvilágának csiperkeszaggatóival tépte csipkésre szíve-tésztáját – és sírta ki korhelyleves szagú bánatát.

Megvolt mindene: öngyilkossági gondolatai, hogy azokkal olyankor foglalkozzék, amikor jobb dolga nincs; két autója, két hűtőszekrénye, két lakása és hozzá lelkének kétlakisága – hogy kis szeretői és alkalmi titkos édesei semmiben hiányt ne szenvedjenek;

hiányérzet ellen (Maribu-címkés) sok doboz marijuánás cigije és Mari-bú felejtőnek fecskendője, hogy a „nehezét" azzal adja be – de combján már az utolsó szurkálások nyoma is behegedt és Péter azt is elfelejtette, hova hányta el a pravazt. Kivált egy-egy siker-hullám után volt úgy vele, hogy úgy érezte, az ő szabályos, átlag, földlakó kivert-kutyaságán már semmi szir-szer nem segít (ő már ilyen halandólagosan gondolkozott).

*

Mégis, hisszük-nem hisszük, halandiságában amilyen nyomorult volt, Ikrándhy Péternek is akadt irigye, irigysége kövérjén halálos ellenséggé felesküdött – és nagyra nevelt gonoszakarója, bizonyos Ökrendhy Pál nevezetű – szép és országos hírű nótafa-szerző múlttal a háta mögött.

Ökrendhy Pál úgy gyűlölködött, ahogy más lélegzik ☞ amire nincs magyarázata. Mert nem magyarázat az, hogy Ö. P. a műfilmnótaszerzés egyetlen Kalapácsos Gyilkos családjából származott: a nagyapja volt ez a Felmutatható – a szerencsétlent fiatalon felfeszítették egy undok, vén házsártos feleség eleven keresztjére s így lett családirtó (a satrafa-feleség hagyománnyá vált): az oldalági szemtanúk e családirtás közben szívszélhűdést kaptak s így azután még az is jobblétre szenderült, aki szívesen elhalasztotta volna. Nem is lett volna Ö. Pálból senki-semmi ha (pólyájában) a vérengzésből idejekorán ki nem csempészik s meg nem találják apját. S igaz, hogy e vérségi felmenője (édesapukája) kicsempészett Talált Gyerekként kezelte, de ebből még sem terheltséget, sem hajlamosított gonoszra-való-restséget nem lehet kiolvasni: Pál büszkén állíthatta – akárcsak a világteremtő istenség, akit a kutya se teremtett – és állította is, hogy ☞ nem örökölte, hanem önfertőzéses ős-önnemzéssel kapta-szerezte ama nemeslelkűséget, mely hogy lényét elönté, minden reklám-prospektusában írva állt.

S jóllehet mind a ketten a fészkes fenében laktak, az isten más-más háta mögött, Pál kora hajnalban kelt, csak hogy odavillamosozhasson és megleshesse gyűlölete tárgyát. S bizony valahányszor Ikrándhy Péter a filmnótagyárba ment, őt a faragó-műhelybe menet meg-meglesegette Ökrendhy Pál és ha senki sem volt a közelben, félhangosan még meg is magyarázta magának, miért nem szenvedheti ő, Pál, a maga Péterét – mint aki égbe kiált és igazságot követel:

– Ott megy a Szerencsefi, ott slattyog-battyog a lúdtalpú, a másik (rövidebb) lábát maga után húzva... fogadni mernék, a luxus zergebőr topánjában, bévül hatujjú a lelkem. Hatujjúságban szenved és attól fél, hogy tíz ujjal mutatnak rá, a rondájára. Luxus-kulipintyóban lakik, majdhogynem villapalotában, igenis abban, hiszen hátulnézetből tisztára palota (ahol nem látja senki – erre gondosan ügyel), míg mások kénytelenek beérni azzal a töpörödött sikátorházzal kinn a sötét picsában, ahol e jómadár se jár, mely háznak a magamfajta hólyagok hogy miféle kamatos törlesztését nyögik, annak csak én vagyok a tudója. Ott megy, ott slattyog-mattyog-battyog a csámpás, őt ötször is behívják, míg engem négyszer, nótázásra-filmfelvételre: övé a főszám, a csűrdöngölő, én meg örüljek, ha csárdásig felvihetem. Azt hiszi, kinéz neki az aranylemez, amilyen felfuvalkodott a kisangyalom s igaz is, mintha valaki jóemberem említette volna. Hirdetik a városi aranylemezüzletben. Hogy lesz. Neki. No de azt adja meg a jóisten, nem éri meg a reggelt: az a tömpe orra úgy még beverve nem volt, ahogy akkor lesz, hogy a tarkóján kandikál kifele az orrlyuka s az orra meg a háta púpján...

*

Ha Ikrándhy Péter a gyár nótafaműhelyébe menet történetesen oldalt bámult avagy önkéntelen madármozdulattal erre-arra forgatta a fejét, Ökrendhy Pál uccu be:

hol egy pornómagazinos boltmélyedésbe ugrott, hol odalapult és beleolvadt a pornópalánkba, mint aki irigységével árnyékként füstölög Péter élete mögött; mert már egésznapos foglalkozásává lett, hogy szakmányba gyűlölje vetélytársát, a „sikeres" és „felkapott" pályatársat, a gyalázatost, a filmnótagyár folyosóin oly magabiztos pimaszériával grasszáló félnótás filmes- és címeres briggantinézer világcsalót.

S minekutána Pál elhatározta, hogy Péter világcsalásának véget vet, számolnia kellett a szlavljánok önfejű másmilyenségével is, akik túlhajtott máshogyanizmusukban nem nézik jó szemmel a szolgálati út megkerülését és az egyéni késelésnekhazavágásnak-gyújtogatásnak-miszlikreszaggatásnak s más, atrocitatíve alkalmazott akcióknak ellene vannak. A szlavljánok persze már rég elfelejtették őslakos-nyelvüket és egykor oly vad, nemzeti reakcióikat. Ez alvajárók-országában mindenki ír-katolikus tolvajnyelven mondta a tolvaj-kor tolvajdivatszólamait a tolvajnótagyár zsebmetszőfolyosóin; de Ökrendhy Pál utálta gályatársát, merthogy olyan „befogadott" s annyira beleolvad az ország szalonkocsmáinak bársonytapéta-mintáiba, amit nem utolsó sorban beházasodásának köszönhet s ezt kivált utálton-irigyelte tőle, az őslakos feleséget (kit is „a vezérkurva" epithetonnal ruházott fel gyűlöleti legendáriumában, mert már valóságos mítoszt – undorlati rendszert épített); ha nem is látta, ki nem tud egy „vezérkurvát" elképzelni? Az illatárt, amely a nyomában jár...a nevét tudta csak s Mildredet, vigyori képpel elébefintorogva – „Illatármánynak" becézte:

– Itt jön az Illatármány férje, pedig maga is rosszabb a görénynél... – Ezt és még sok egyebet s ha nem százszor, hát egyszer se. El-elmondta magában, magának, amikor a keresztfolyosón, megjavításra váró törött nótafával a kezében, Pálja elsuhant: – nem szenvedhetem. Még a szagát se: mérföld körben büdösölöm, mint az elefántürüléket...

Péter minderről nem tudott. Sem arról, hogy őt pécézték ki, sem hogy ki pécézte ki gyűlölsége tárgyául; és amikor megérkeztek az évről-évre menetrendszerűen esedékes kószahírek a „listáról", hogy (századmagával) őt is „arany nótafa" kitüntetésre fogják felterjeszteni (ami ingyen almáspitére jogosító jancsibankóval és éjszakai szerenáddal jár) – Pál már előre megorrontotta és beindította az ellenpropaganda szélkelepét:

– Ezek is, no iszen, zsák a foltját. A szlavlján feleség a barátnéjánál kijárja már, addig nem nyugszik a vezérkurvája. A szlavlján vezetőség a sok gyügye ír-katolikus pampulájával már nyalton-nyal neki aláfele, kinyalja neki, csak odatartsa. Most majd kivezénylik a fizetett „rajongókat", most majd feldördül a félkéz-taps, amilyen hangosan félkézzel tapsolni csak lehet, hogy lefényképezhessék a szerenádozó csürhéjét; de – azért üzemi újság, hogy lehozza. Egészoldalas kép a szokványos közvélemény-hamisításról. Kutyakomédia!

*

Kevés lélekbúvár tudja, hogy van egy fajtája a tudathasadásnak, amelyhez két tudat szükségeltetik – két ember kell.

Az egyik tudatban – (a Péterében) – nemcsak hogy nem tudatosodik, de még az eszmélet küszöbéig sem jut el, hogy a listán van-e vagy sem; hogy még-avagy már, jelölése meghiúsult-e avagy sem; felterjesztették-e századmagával és hogy egyáltalán a „számbajöhetők" titkos irkálmányán szerepel-e?

A másik tudatban – (a Páléban) – „arany nótafás kitüntetettnek" könyvelik el a gyűlölt Pétert még akkor is, ha a jelölés a nevéhez közel se járt. Az ő tudatában a gyalázatosság megesett, neki „le kell nyelnie a békát" s mint tudjuk, az ilyen béka a mellőzöttség dús táplálékán ökör-nagyságúra hízva, lenyelhetetlen gombóccá válik a Pálok torkán: már bizony az a végzetük, hogy a maguk Péterét lenyelhetetlen húskoloncként a torkukban hordják.

Márpedig akinek forralnivalója van, az megleli hozzá a bosszút, akit pedig felpiszkál a bosszúállás ördöge, az talál magának forralnivalót. Ökrendhy Pál ezzel a pétergombóccal kelt és azzal tért álmatlan nyugovóra. Megfeküdte a gyomrát ez a Péter; dúlt-fúlt, ha csak a „gané bitangja" népszerűségére gondolt. Lelki szemei előtt ezerszer lepergette rögeszmés képzelgése keskenyfilmjét: Péterék luxusvillája főemeletén kigyulladnak az örvénylő velencei csillárok és a pergolás erkélyen megjelenik a „vezérkurva", selyempincsi péterke karján, hogy fogadja a péterkézők (péterrajongók) szerenádját; ez az elefántürülék pedig nem átallja, hogy előhozza és az üzemi fotoriportereknek odamutassa az Arany Nótafát, amelyet arra érdemesebbek elől elorozott. Mert a nótafacsigás piszokfráterségnek nincs határa, ha beházasodott az uralkodó osztályba.

Egy ilyen egyszemélyes bosszú-ankét alkalmával jutott eszébe Pálnak, arralódörgése során, valamelyik permanens ülésen, hogy legjobban a földet ettől a tetűtől úgy lehetne megszabadítani, ha... ha luxus-vityillóstul teszi. Felrobbantani nemigen tudja, mert gyutacshoz-trinitrotoluolhoz nem ért; de vásárolhatna az ír-katolikus bombaboltban kész pokolgépet időzítési utasítással s ha egyszer vendégnek meghívatja magát, az öregisten se menti meg az Ikrándhy-házaspárt a levegőbe repüléstől, nótafástul-pereputtyostul, hajnali kakasszóra.

A következő hetekben Pál a tervelgetésnek élt.

Mézeshetek voltak: jegyben járt egy pokolgéppel.

Még nem mert benyitni dallamosan csilingelő ódivatú ajtaján, de már kiszemelte a bombabolt kirakatában a legszebb vackorbombát. Egy alufóliás kirakati ágy párnáján szendergett és visszamosolygott.

Eközben rendesen eljárt meggratulálni áldozatát, ajtónyitásnál Péternek odatartotta a kilincset, nótaértekezleti felszólalásainál szájtáti odahallgatást mímelt; majd könnyes egyetértést komédiázva „testvérkémnek" nevezte, majd üzengetve „csókdosta az édes Mildred aranykacsóit" – és általában, kultiválni kezdte Ikrándhyékat.

Mint afféle örök-gazsuláló, aki váltig erre alapította életét-múltját-jövőjét, most felülmúlta önmagát. Csakhamar be kellett látnia, ha huzamosabb ideig így folytatja, vagy a heréje száll le, vagy kizáródásos sérvet kap; ezért a túlságig-vitelt beszüntetve, beérte azzal, hogy a gazsulatóriumot az Állandó Maximumra kapcsolja.

Nemsokára elérte, amit akart. Meghívták az Ikrándhy-villába, sajtos borozgatásra.

*

A hátralevő napokat fegyverkezéssel töltötte. Beszerzett néhány tojásgránátot, hogy a nadrágzsebében abból is legyen egy-kettő (ha a messziről figyelt pokolgépek valamelyike csütörtököt mondana); beszerzett a bombaboltban néhány könnyen elrejthető, miniatürizált óriásbombát (virágcserépbe ejtett nagyocska gombostűfej – egy az előszoba-fikuszba, egy az úriszoba-rhododendronba), s ilyen nyalánkságokkal vette körül magát.

El-eljátszogatott pokolgépeivel. Az „egyszer-időzíthetőket" csak messziről nézegette, némi respektussal s nótafatartókkal körültámogatva, hogy maguktól meg ne indulhassanak; a sorozat-robbantással kecsegtető „lekapcsolhatókat" meg ide-oda kapcsolgatta, s mialatt az áldozatok szétfröccsenő véres tagjainak színjátékát hozzáfantáziálta, észre se vette, hogy néha a robbanáshoz milyen közel jár a pöcök... Fütyörészve kapcsolta le és vidoran hozzálátott, hogy a hevederszütyőkkel is tartson egy-két főpróbát: ezekkel akarta becsempészni a pokolgépet a sajtos borozgató bulira, a bőrzekéje alatt.

Hogy ki volt a kieszelője – talán Klió, a történetírás múzsája, kinek is kivált kedve telik a váratlan fordulatok, kiszámíthatatlan képtelenségek kiagyalásában – s hogy mi lehetett az oka, Péter soha nem jött a nyomára; mert maga is evett abból a „gyanús halkonzervből" a nótagyár üzemi büféjében, de se szalmonellát, se paratífuszt nem kapott és hiába vizsgálta, hasmenése nem volt véresen csíkozott. Ha meg más oka volt, mi-volt-mi-nem: hogy kerti munkálatok közben Péter bokája megrándult, megrázta a villanydugó avagy kiújult a porcleválása – nem tudni. Tény, hogy általános családi gyengélkedésre való hivatkozással Ikrándhy Péterék lemondták a szerény, szűkkörű és hasonszőrűeknek rendezett sajtos borkóstolót, sűrű bocsánatkérő sajnálkozással és máskorra halasztva azt, amit a „vezérkurva", mosolyos-csilingelő telefonhangján s lányoslágy szlavljánul Pálnak, legközelebbre „szentül ígért".

*

Ökrendhy Pál se köpni, se nyelni nem tudott – mert mintha már nem is tervei: ő maga esett volna kútba, és még jobbulást kívánni is elfelejtett. Elővette a jobbik eszét – mert aki felcsap gonoszakarónak, nem szabad kifogynia az ártó ötletekből – és kétségbeesett lépésre szánta rá magát.

A furdancsolás Szlavlján-Országban nem divat ugyan, de aki halálig Jövevénynek érzi magát Edomnak Földjén, az – extrém esetekben – minden bizodalmát a Jövevénységi Titkos Maffiába helyezi. Elhatározta, hogy felkeresi Schneider Cucust (Sir Freddie Frasert), aki a vezéri emeleten, a nagymenők között igazgatta a Film- és Nótatafotagyár ügyeit.

Hogy frontális támadásba megy át, még mielőtt nem késő, és ott vágja el Ebadta Pétere „arany nótafára" való felterjesztését, ahol éri. A Fejnél.

Menő fejekről szólva tudni kell, mi szólásmondás járta Szlavljangóciában – melynek igaz-voltába a Pál-forma növendék-jövevény (Jövendék) lépten-nyomon beleütközött. Ahhoz, hogy bárki (akár ős-szlavlján, akár jöttment jövendék) Szlavljánföldön érvényesüljön – ahhoz a Négy Ismérv közül egynek rajta kellett lennie:

1) kommunista 2) szabadkőműves 3) óhitű 4) homokos

Schneider Cucus az Irányvételnél – még Beáradáskor – nagy körültekintéssel járt el, mert mindjárt mind a négy volt. Így, mint szabadkőműves kommunistába ojtott óhitű homokos rövid évek alatt tüneményes karriert futott be – és már lovaggá ütve ült be a Nótatafota- és Filmzeneműgyár vezérigazgatói székébe. Utána – már mint Sir Freddie Fraser – nem szenvedhette, ha leschneiderezik (Snájderkém!), ki nem állhatta, ha tárt karokkal – és Cuncimókus kiáltással (Cucuskám!) a keblükre ölelik; ezért, színleg, hátbavágólag – és cinkos bazsaly-mosoly mögött (mint aki mindig szorít a szívében a Jövendéki Titkos Testvériségnek szentségtartó helyet), páros napokon igyekezett elbűvölő mosollyal kielégíteni a nála előszobázó honfibú maffiás váradalmait, páratlan napokon viszont már hajlott arra, hogy a jövőben elzárkózik a gazsulálva-denunciálók hadától és lezárja a velük való Kivételezés korszakát.

A Sir Freddie Fraser Titkárság madárijesztő titkárnője kiutalta időpontnál jóval korábban, Ökrendhy Pál már ott feszengett a Sir Freddie Fraser Titkárság süppedő bőrszékes előtermében és a sorára várt.

Szlavljánok jöttek-mentek, s ami Pálnak kivált feltűnt – hogy Szlavljangóciában mennyi szlavlján van; és ha nem is mondhatni, hogy majd mindenki szlavlján, bízvást állíthatni, hogy túlteng a szlavlján elem. Mi megkönnyebbülés lesz a Schneider Cucusnak – visszaomlani az anyanyelv édes karjaiba, amely még pólyáját is ringatta volt; s Pál már előre élvezte az elbájoló műfogadtatást, az ős- és édes-mindnyájunk Cuncimókusának kitörő örömét, idősb maffiafivére láttán.

A bőrpárnás duplazöld ajtó feltárult, a titkárnői tessékelés szertartásán is túlesett – Ökrendhy Pál lendületes léptekkel átgázolt az előtermen, belső várón, pihenő-várón, váró-pihenőn és benntermett a Vezéri Szentélyben, hol is, a több mázsás, holdüveg lábú krómíróasztal „beige" bőrlapálya fölött a Királynő Látképe somolygott a belépőre (állampolgári Szent Esküvésére emlékeztetve a Bejövendéket).

*

Egyike volt ama páratlan péntek-tizenharmadikai napoknak, amikor Sir Freddie kivált nem szívelhette a „régi idők" hátrahagyott homályából előlépő kegykieszközlők és kiskivétel-kunyerálók siserahadának maffianista közeledését – azokét, akik ügyes-bajos hitében ő volt a Megváltó Maffiás.

– Snájderkém! Cucuskám, Cincicunci! Mókusom! – tárta felé, jelképi ölelésre, két kezét a belépő nótafaragó. Ám akinek még el sem kell határoznia, hogy nem hagyja, az nem zavartatja magát (l' Imperturbabile), és akinek nincs sodra, nincs miből kihozzák.

Sir Freddie kényszeredett, füligszaladó gumivigyorral megigazította szemüvegét és a bőrkagylóra odamutatva, vendégét kurtára fogott ülőhellyel kínálta meg.

– Mivel szolgálhatlak neked? – kérdezte szárazon; mert mióta szilárdan asszimilált, szándékosan keresgélte a régi szavakat s ónyelvűsége kikopott belőle.

– Hogy vagytok? Megvagytok? Hogy van az édes Malvin?

– Ha Lady Evadnéra gondolsz, köszönöm, megvan. Első feleségemtől elváltan élek, harmadfél éve már, ő meg a gyerekekkel Svájc Buenos Aires nevű klimatikus gyógyhelyén kezelteti bántalmait.

– Aha – visszhangozta a hallottakat tompán a kérdező, lelombozva; s kiesett a képből. Pál, egy pillanatig a Királynőn keresztül a semmibe bámulva, oly ráncos-öregen ült, mintha tulajdon mostohaapja lett volna. Nem elég, hogy az Érvényesülési Kódex Ismérveinek mind a négye rajta van, az ötödiket is beszerezte a huncutja. Fenékenbillentette ó-feleségét és beházasodott Szlavljangóniába: a szlavlján Evadne kitúrta Malvint. Csak egy Snájder Cucus képes erre, átgázolni ennyi holttesten; mivel a csúcsratörtetés művészetének első parancsolata: a te szíved legyen bagaria...

A szemét alak – mérte fel vendégét Sir Freddie – azok egyike, akik azt hiszik, nem a tehetségemnek köszönhetem, holott mi másnak, hogy odajutottam, ahol most vagyok; hanem annak, hogy kommunista vagyok és szabadkőműves, óhitű és homokos. Pedig soha nem voltam sem ez, sem az; és ami ha lettem is légyen – oly régen volt: igaz se volt. A bankom fizeti, a titkárnőm a papírkosárba továbbítja az anglikán ÜSTÖKÖST, előfizetek és ha nem is koptatom a templom küszöbét, a konzervatívokra szavazok amióta az eszemet tudom. Ugyan mit akarhat ez a szegény elvetemült? – nyugtatta szemét rajta és szinte megsajnálta:

– Minek köszönhetlek? – kérdezte, sután tegezve, de csak amint tőle tellett. – Térj a tárgyra – unszolta; és hozzátelepedett. Tudta, ha a világ végére szökne előle, akkor se hántaná-vedlené le, előtte, neki, de azért valahányszor lecuncikázták és agyonsnájderezték, fel-felszisszent.

– Te tudod, Mókuci, hogy én mindig egyesegyedül és csakis. Nem kis önmagammal vívott öttusa kellett hozzá, hogy feláldozzam magam a Vállalat oltárán. Mert én mindig a Vállalat érdekét a magamé elé helyeztem, aminthogy a Vállalat szívemen viselt érdekét is, mindig, a magam szíve elé. Amit a szívemen viselek azt vállalom: már én ilyen vagyok.

– Hallgatlak – biztatta száraz rokonszenvvel a vezér.

Sűrű benövésű szőrös füle volt, de azért szemmel láthatólag hallgatott s e felé-meredő fül-lappantyúk hipnotikus hatására Ökrendhy Pál a nyíltság óvatos körülpillantásával elkényelmesedett a bőrkagylóban és elkezdte bizalmi feltárulkozását.

– Ne vedd úgy, Cunus, mintha nekem bárki a begyemben volna avagy Ikrándhy Petur akárkinek is, mintha, s nem hogy a begyében: a könyökén, kijövőlegesen. Mert ha valakinek, hát akkor én neki, érte, tűzön-vízen át. Ostorhegyese, reklámcsicskása. Házisámánja, jó szellemének előd obolója. Azért vagyunk nótafafaragók. *De* –

– *De...?!*

– Ha igaz, amit a dzsungeltávírón dübbögnek a dobok, hogy ilyen süvölvény korban és a tisztességben megőszültek százainak elébeugratva, holott meg se melegedett és még billeg a kalapja, ti, „arany nótafadíjra" terjesztitek fel, akkor vége a világnak.

– Mi?! De kérlek...

– És legyen bár mégoly dög-tehetséges, *amilyen*, mert *az*, akkor is. Csak egyszer ne váltsa be a hozzá fűzött reményeket és a pálya zsenge elején úgy megüti magát, hogy abból az elfuseráltságból egyhamar ki nem gyógyul. És belegebed. Bele bizony.

– De mi soha...

– Felelősnek érzem magam érte. Neveltemként szeretem. Pedig amilyen gyenge palánta s rigónak is csak a gyurgyalagja, hát nevelni kell, óvatos türelemmel s ez a ti dolgotok, öcskös. Megtisztelő privilégium; nem rám, hanem rád, a Snájder Cucira vár, és akik arra megérettek a szenioritásban. Azokra, akik együtt vízipólóztak velünk. Mindez, remélem, köztünk marad?

Az „öcskös" hallatára Sir Freddie közel járt ahhoz, hogy a titkárnői csengőgomb fölött kóválygó tenyerét teljes súlyával ráejtse – de meggondolta magát. Ha teheti, miért ne húzzon ki egyszerre két tüskét a szívéből a boldogtalannak, tőle ne távozzon senki vadbarom szerencsétlen flótás üres kézzel.

– Nézze, Pali úr, ha csak az fáj magának, hogy az Ikrándhy Péterke arany nótafára való felfuttatása nem a gusztusod, hát efelől nyugodt lehetsz, Ökrendhykém, elárulhatom. – Felállt, nagyon felegyenesedett; paposan puha félujját odanyújtotta a felpattanónak (intenzív gazsulálásra) és míg mondta, úgy kísérte ki vendégét, hogy a csengőgombon nyugtatva másik kezét, a helyéről azért el nem mozdult. – Az olyan hasonlíthatatlan nótafaragó, amilyennek ismer ország-világ és a véleményeddel is amilyen egyedülálló vagy, te tudni fogod. Hogy ki a huncutabb, az-e, aki elhamarkodottan cselekszik avagy az, aki hebehurgyus módra ítél. Petruska nótafafaragó napjai meg vannak számlálva, oly igaz, mint hogy áthelyezés előtt áll, bár ez is, mint minden egy Nagyvállalatnál, időbe telik. Ne tarts te semmitől, legkevésbé attól, hogy én visszamondlak neki, vagy Evadne, Mildrednek. Azért van szívünk, hogy viseljünk rajta benneteket, Peturok, Pávelek, nótafaragók. Efelől nyugodtan alhatsz, Szlavljánia országos szamárlétra, senki sem ugorhat nagyobbat a maga bolhányi létrafokánál, feltéve, hogy továbbra is így vigyázol ránk és olybá vévén, hogy mitse mondtál, annak minthasága is köztünk marad...

*

Ha kémiai elemzésnek vetnénk alá Ökrendhy Pál vegyes érzelmeit – amaz érzelmeket, amelyekkel, a bőrzöld ajtópárnák mögötte becsukódván, az elnöki teremből távozott, hogy a 22-ik (vezéri) emeletről alálebegjen a liftaknán a nótafázó (nótaráfázó) szürkeség régióiba – nos.

Elsőbbetesen. Volt abban némi megütközés. Hogy lám, míg mi jövendéksereg az óhazában (elpályázó korunkban) minden becsületességünk ellenére ösztönösen hajlot-

tunk a zsiványságra, ezek a szlavljánok, a Nyugat szlavljánjai (tulajdon ősfészkükben) minden gazfickándozásuk ellenére természettől hajlanak a tisztességre. Vagyis hogy náluk a fúrás-fűrészelés nem oly magától-értetődő, s e téren Szlavljangócia elmaradott ország.

Másodjára. Következő kivegyelemezett megérzése az a gyomortáján induló sejtelmes émely vala, amely alattomos-indulatos düh formájában emelkedett fel vala és egy adag gyomorsavat a szájába fellövellve – Pál, ökrendiségében keserűen próbálta visszanyelni abbeli maró gyanúját, amelyet éppen a hallottak beigazolni látszottak vala. Hogy „fal" az egész, csak neki nem kötik az orrára. Mely gondolat mint a süly, úgy esett bele; odalett lépte-délcegsége és mire tarkószőre is az égnek állt, lelkének sújtólégrobbanása a megtorpanásig fokozódott. Hogy igenis felterjesztették a lánchordta gyalázatost és rajta van az aranylistán: *azért* titkolják – *ezt* próbálják előle elkendőzni.

Márpedig a jól felhergelt Halálfejes Brigád, ha rosszkor jön rá, hogy a lába a földbe gyökeredzik – hát önmagában tesz kárt. Ilyen volt Pál. A pulykaméreg nem jó tanácsadó, őt pedig éppen ez a fajta pulykaméreg futotta el; kivált ha a pokolgépek veszedelmesen sorakozó rakaszára nézett a nótafapolcokon. Hát már most ezeket a derék jószágokat hogyan csempéssze be a halálos ellenség dölyfös mézeskalács-várába: kockáztassa, hogy elmeneküljön előle, ha esetleg már magától a halálán van...?!

Maga sem tudta, mit cselekszik, szokatlan tetterő töltötte el.

Felragadta a benzines kannát, összekapkodta benzines rongyait és gyújtogató készségét utazótáskába rejtve, kivillamosozott a kulipintyó-negyedbe, ahol az Ellenség Vára forog egy odaképzelt aranylemez és a ritmust talpával-kiverő kacsaláb ütemére...

*

Késő éjszaka volt, és szentiványéji álomvilág, de holdkulisszája fényénél ez a fatornác, a rosszul szegezett lécrácsos faerkély, a kajla faoromzat líglógása, a hiányosdületeg fakerítés meg az a ház oldalához utógondolatként hozzáragasztott proligarázs valahogyan szerényebbnek – a Petur-Villa öregecskének, rozogácskának hatott.

Annál könnyebb dolga lesz, a száraz léc issza a benzint.

Rongyait jól megitatva, stratégiai pontokon végigrakta a fatornácon, fel a korlátig s az erkélyen is átdobva, ahol az ablakzsaluig ér; a maradékot pedig végiglocsolta garázsajtón, kerítésen – jó tíz méteren, utolsó cseppig.

Nincs mit tovább veszkődni vele. Bedurrantunk nekik s mire a vezérkurva a porontyokkal odaérne, hogy lehozza kisárváit, a lépcső az apjukommal már alájuk égett. Nincs menekvés – morfondírozott – sajnálom, Mildred, megismerkedés-bemutatkozás nélkül, aki büdös Illatármány mindene van, elveszítjük, mielőtt körülszagolhattuk volna egymást; de máglyáról ismerszik meg a boszorkány.

A gázöngyújtót hosszúlángra csavarta („bosszúlángra"), de így is nehezen küzdött meg a széllel – ennek is most kell dudálnia – dörmögte bosszúsan; ám a hirtelen kerekedő szélnek több se kell s ha egyszer belekap, ugyancsak kapóra jön.

Látva, hogy inkább hasznára van, semmint kárára, Pálunk igen megörült neki, s gyönyörködve leste-nézte munkája hamar gyümölcsét. Tudatán még átsuhant a középkor ősi módszere, a meggyújtott nyílvessző, a lángcsóvák felnyilazása a várzsúptetőre – hogy a veres kakastól egyszerre gyulladt fel az Ellen, mint a szénaboglya; de most be kellett érnie a bosszúrólángos öngyújtóval, s ide-oda szaladgált vele. Megérezte sütő melegét s immár hátra kellett lépnie, ha nem akarta, hogy szemöldöke – áruló jelként – megperzselődjék.

A láng végigharapódzott kerítésen-garázsajtón, a garázstető tűztengeréből alákapott az erkélynek, s onnan az eresz alatt nagy vígan tovább lobogott. Hamarabb, semmint gondolta volna, az ablakzsaluk tűzkoszorúba fogták a nyílásokat; pillanatok múlva az ócska fatákolmány, a „villapalota", oromzatostul-tornácostul lángban állt, égésében sercegett és sercegésében szanaszét fröccsent, akár a zsír.

Csakhogy Ökrendhy Pável nem vette észre azt, amit az el- s tovaharapódzástól joggal tartó szomszédság, torkában dobogó szívvel, jó ideje figyelt (magatehetetlenül persze, hiszen Szlavljangócia fennálló törvényei értelmében ha akárkifia a gyújtogatót munkájában megzavarni merészeli, miáltal az ijedtében szörnyethal, akkor a pernahajdert többrendbeli vadállatiasság és cinikus emberirtás címén vád alá helyezik). Ám ha Pavlusa azt képzelte, hogy az ő szentiványéji jutalomjátékának teremtett lélek tanúja sincs, akkor elszámította magát.

Az autós járőr, lesállásban, csak a rábizonyíthatósági koefficiens műszerlapján a mutatóra – csupán annak átbillenésére várt az egyidejűleg felgyulladó „piros jelfény" fölött.

Addig, amíg a kerítés sarkába kapott bele és a láng csak a földszinten nyargalt végig, a szándék még nem volt egyértelmű és világos (a mutató ki-kilengett, de sem átfordulás, se jelzőfény): a gyújtogatás még ártatlan „öngyújtósdi" volt csupán, és nem merítette ki a „tettenérhetőség" elektronikáját, olyan ismérvét.

De amikor a tűzláng az egybeépített garázsról átugrott az eresz alá és a fűlés a tetőn is átsütött, a ház lakói pecsenyeszagú indiánüvöltéssel ugráltak ki a túloldali ablakokon a kertbe (és meghenteregtek a harmatos fűben, hogy eloltsák hálóingüket) – már akkor nyilvánvalóvá vált egyrészt a szándék is, hogy fennforog (mutatókitérés a MAX. felé), másrészt, hogy a ház a lángok martaléka lesz még akkor is, ha körécsődül a világváros egész tűzoltóhadserege (piros jelfény: „TŰZI VÉSZLÁNG" – martalékmutató MAX.; riasztócsengő- és szajréna-vijjogás, ui-ui-ui-ui!)

A két rendőrsegéd előlépett a figyelőállásból és kétfelől a gyújtogató Ökrendhy mellett megállva, szalutált. Egyikük (minden bátorságát összeszedve) meg is szólította (lányoslágy szlavljánban kiejtéssel, ír-katolikusul), az, amelyik a rangidős volt:

– Mélyen tisztelt gyújtogató uram! Kegyeskedjék a közelben várakozó motoros járműhöz fáradni, hogy bennünket, Aranyvirág, a szökésben megakadályozandó, elkísérjen az őrszobára: a segédrendőrségtől vagyunk. Parancsol cigarettát? Borbélyt? Női masszázst? Ügyvédet? Teljes jogvédelméről való ingyenes és állami gondoskodást? Ellátást? Gonoszmívelő Zemberi Jogazataiban nem érez megbántottságot? Nemtelenségünkre avagy a társadalom karhatalmi bosszúállására – gyanakvást?

De bármi különös és megfoghatatlan, a környékbeli őslakozat, szlavljánok és szlavljeánykák, világtól elmaradott villakültelki lakosok voltak egy oly sűrűn egymás mellé zsúfolt családi telepen, ahol szinte elkerülhetetlen a veleégés a jószomszédi viszonyból átugrálólag: emezek, gatyában, hálórékliben előcsődültek fenyegetett babaházaikból; s míg az asszonyok vederláncot fogtak, hogy lokalizálják ami menthető, a férfiak kerti kaszára-kapára kapva – halálra keresték a gyújtogató huligánt; mert hogy valami kölyök volt az istenátka, ahhoz nem fért kétség. Egyikük meg is kérdezte, illő respektussal a távolból és (a személyi rendőrőrizetre való tekintettel) arra sétáló magasrangú diplomatát gyanítva a roskatag agg Ökrendhyben:

– Uram, véletlenül nem látott erre elrohanni egy gyújtogató suhancárt nyakába szedett lábbal, a népítélet sújtó haragja elől menekülőben...?!

A kérdező sem tagadó, sem beismerő választ nem kapott. Ökrendhy acélszürke szakállába túrt – azaz hogy csak túrt volna, mert megolvadt ragasztékával álszakállát is

elvesztette a kavarodásban. Hirtelenjében azt sem tudta, hogy fiú vagy lány – de ha az lett légyen is, lányságára akkor sem volt alibije; és hogy leleplezettségét leplezze, kíséretének sürgetőleg odasúgta:

– Jam proximus ardet Ucalegon. Siessünk, nagyjó uraimék.

*

A Zeneműfilm- és Nótafagyártól fél fizetéssel bizonytalan időre szabadságolva, Ökrendhy Pál, természettől rideg otthonában önsanyargatással és hangos szűköléssel töltötte napjait. Egyetlen éjszakát silbakolhatott az összkomfortos, fényűző kóterben (azóta is azt sírta vissza: ott legalább védve volt a mindennapos sértegetéstől-leköpdöséstől, záptojásos inzultusoktól).

Leplombálva-bedugaszolva, jóllehet csak magában vitatkozott a kísértetével, végelkeseredésében azzal fenyegette volt vezetőségét, hogy elemészti magát.

– Felfüggesztettek... De majd felfüggesztem én magam, a vécélánccal az ablakkilincsre és fogadom, hogy alapos munkát végzek.

Jól tudta, a vezetőség – amely a fején minduntalan vajolvadástól rettegő, csupa sandamészárosból állt: ez a vezetőség semmitől sem fél úgy, mint a közbotrányokozóktól és titkos kiengesztelésére még kiegyezéses pátyolására-istápolására is hajlandó.

A sakálok némaüvöltését gyakorolva (de állkapocskiugrás ellen felkötött állal s ólomvizes borogatásait cserélgetve), Ökrendhy Pál naphosszat a telefonja mellett ült barlangjában, hogy megszólal-e.

Mindhiába. Csak nem csengett.

Hogy mint valami élve-eltemetettre, ráhúzzák a mesterséges feledés hidegvizes márványlepedőjét – ez hagyján: a visszhangtalanság a kisebbik baj volt. Az igazi katasztrófa, a nagy, az még a rendőrségi kóterben kezdődött. Ott érezte először, a délceg léptű Ökrendhy Pálon akkor jelentkeztek a „samunadrág-szindróma" első jelei, s a tünetek azóta csak súlyosbodtak. S ez így történt.

A luxus-áristom priccsén virrasztva, Freud Isten képében megjelent előtte Zeusz, és villámdárdájával odadurrantott a nadrágjára. Abban a szempillantásban nadrágja, gatyakorca, mindene: kioldódott, és erkölcsi énje – bokáig ráncolódva – leomlott, mint a samunadrágja.

Alighogy a „samunadrág-szindróma" megjelent rajta, a lelki válság olyan viharszele legyintette meg, hogy vacogó fogai összeverődtek és a kóter nyitva felejtett ajtaja a huzattól bevágódott. A dörrenésre érdeklődőleg bekukucskáltak – egy makifejű segédrendőr vagy tán a takarítóasszony – de ő kiszólt, köszöni, semmi baja – ha eltekintünk attól, hogy a lelki nyaka véres.

Utóbb, szabadlábon, otthona sivatag magányában, kíméletlen öngúnnyal „óvadékosnak" titulálta magát, akinek a feje fölött a tárgyalás Damoklesz-kardja függ s amíg le nem sújt, addig fenik. Fenték is, hiszen a közfelháborodás tettlegességétől való féltében ítélte magát szobafogságra; ám azért gondoskodtak róla, hogy tudjon mindenről.

Ismeretlenek surrantak el sikátorházának bedeszkázott ajtaja előtt (a bevert üveg már kihullott), és a réseken begyömöszölték az aznapi sajtót. Éjfélkor lemerészkedett, begyűjtötte – és fellopakodva padlására, ahol penitenciáriumát berendezte volt, szétteregette a világsajtót, és kedvére legeltette szemét elvetemültségén.

.....

SE MEGBÁNÁST, SEM ÁLDOZATAINAK ÁLLAPOTA IRÁNT ÉRDEKLŐDÉST NEM MUTAT A GYŰJTOGATÓ!

VALLÁSI FANATIZMUSBÓL PIROMÁNIÁSSÁ LETTEM! MONDJA ÖNMAGA ELLEN TETT TERHELŐ VALLOMÁSÁBAN A TERHELT!

A FELESÉGGEL SZERETETT VOLNA FOLYTATNI MEG-NEM-KEZDETT BŰNÖS VISZONYT: OLTHATATLAN SZERELMÉBEN ÍGY AKARTA KICSIKARNI KÜLÖNÉLÉSÉT ELÉGETT FÉRJÉTŐL, HOGY A VELEÉLÉSSEL CSERÉLJE FEL!

KÁRTYAADÓSSÁGAI ELŐL ERKÖLCSI FERTŐBE MENEKÜLT AZ EX-NÓTAFAFARAGÓ! NEM ÉRDEMLEM MEG A TÁRSADALMI GONDOZÓT, AKIT ÍTÉLETHIRDETÉSIG KIRENDELTEK MELLÉM – MONDJA A VILLATELEP ELSŐ SZÁMÚ KÖZELLENSÉGE

TESTVÉRGYILKOS VAGYOK, ROSSZABB KÁINNÁL, ALÁBBVALÓ JÚDÁSNÁL, KÖVEZZENEK MEG! – KÖVETELI A KIVIZSGÁLÁSÁRA KIKÜLDÖTT PSZICHIÁTER-KONZÍLIUM ELŐTT A BENZINES

A NEMZETI MÚZEUM LEGÚJABB KORI BŰNÜGYI TÁRÁBAN, KÉT ELSZENESEDETT MÚMIA KÖZT MA KÖZSZEMLÉRE TETTÉK ÉS KIÁLLÍTOTTÁK AZT A HAJSZÁLAT, AMELY ELVÁLASZTOTTA A SZOMSZÉDOS VILLASORT ATTÓL, HOGY LÁNGTENGERRÉ VÁLTOZZÉK!

KIRENDELT VÉDŐJE KÖZKÖLTSÉGEN NYILATKOZIK: ELMARASZTALÁSÁIG ÁRTATLANNAK TEKINTENDŐ – OLY IGAZ, MINT HOGY MEG VANNAK SZÁMLÁLVA NAPJAI!

.....

S mert még éjnek-évadján is akadt utálkozó, aki meg-megdöngette kapuját, tönkrement idegekkel és könnyeit ábrázatán szétmaszatolva, Ökrendhy Pál csak ült-ült a szétteregetett újságlepedők közt a padlás göcsörtös deszkáin – és élete siratófala elé érkezve, imígyen lamentált:

– Megörököltem volna kalapácsos gyilkos nagyapám sötét ösztöneit? Családirtás csörgedezik ereimben? S ha az eszemet akárhová tettem légyen is, hová tettem a szívemet, hogy legyilkoltam fogadott testvéremet a nótafafaragásban, lelkemből-lelkedzett embertársamat és én szörnyeteg, családostul beletaszítottam a lángba? Én-húsom-én-vérem a számkivetésben, sanyarú kenyerem megosztója a nótafaragó idegenségben: miért? miért? mivel adott rá okot? Akárhogy facsarom emlékezetemet, kaparom fiókozatai fenekét: nem tudok rájönni, mi késztetett rá és miért kellett ily alvilági alakká züllenem; s míg csak köröztem körülötte, mivel vonzott a bűnmocsár annyira, hogy megérjem benne végelnyelettetésemet?

Addig hajtogatni mellverdesve, amíg igaz nem lesz – ez feltett szándoka volt. Operaáriának is beillett volna; de a „samunadrág-szindrómás" faragó a legritkább esetben gondol élete-librettója megnótifikálására. Lelkiválságos megfeneklésében a szindrómás nem sejti, mi megy végbe benne; hogy lelki meghasonlásában jobbik énjének Ormuzd Jóisten szurkol nagy erősen, rosszabbik énjét meg Ahrimán Gonoszisten biztatja elhalólag, míg Ormuzd a dolgot meg nem elégeli és a Gonoszistent egy isteni jobbegyenessel kiütve a szorítóból, felséges jóságában átveszi a parancsnokságot. A megtámadott lélekállomány elszarusodott gonoszpikkelyei leválnak s legalul, a szívgyökerekben felszivárványol a jóság.

– Amilyen nemeslelkű voltam mindig, én krisztusi lélek, s ahogy egész életemet a Hegyi Beszéd és az Olajfák Hegye közti szaladgálás töltötte be: honnan vetemültem idáig s van-e még bűnömböli kimosódás veszendőleg, vétkemre van-e még hovatovább...?!

*

Ám húsvéti harangok és más, balzsamos-muzsikás hangok helyett más csuda történt; mely csuda a legszélén, kétfelől támadta meg a közhangulatot, úgy is mint

közvélelmezést. Rudolfovics Geregóriusz Steiner, az oxfordi egyetem főprofesszora, finom elmeéllel szőtt terjedelmes alaptanulmányában A GYŰJTOGATÁS MŰVÉSZETE címmel, egybevetette Ökrendhy szellemiségét A GYILKOSSÁG MINT MŰVÉSZET szerzőjének mestergondolatával; s nemcsak hogy egy kalap alá vette a két sz-hellemóriást, hanem megtoldotta azzal, hogy Ökrendhy annyival nagyobb, amennyivel – és amennyiben elméletét átültette a gyakorlatba.

A professzor hódolattal megemelt kalapját továbblengették a vasárnapi lapok, amelyek kivonatosan közölték tanulmányát: ahogyan Amazt sem értette meg kora s nem fogta fel, hogy Új Műfajt teremtett („a gyilkosság mint művészet"), szintúgy, Emezt sem érti meg kora – de majd az utókor elégtételt szolgáltat neki és felismeri az Új Műfaj („a gyújtogatás mint művészet") újdándi fontosságát. A fő most az, hogy ne ragadtassuk magunkat valami barbárságra a nótafafaragás művészeti megújítójával szemben – hangoztatta Rudolfovics Gregóriusz Steiner, oxfordi samunadrágszakértő és főszindromológus.

Ökrendhy Pál nem hitt a szemének.

Megtisztultságában tollat ragadott és levelet írt Schneider Cucusnak, de ezúttal a jobbik énje működvén s az is, a jobbik eszénél lévén, SIR FREDDIE FRASER-nek címezte. Elhatárolta és elkülönítette magát bizonyos, egyetemi körökből származó tendenciózus és a lapokban is terjesztett bárgyú beállításoktól. A Zenefilm- és Műnótagyár segítőkész könyörületét irányában – ha volna ilyen – eleve elutasította; egyben kérte a maga és minden gyújtogató példás megbüntetését: „kivált olyan esetekben, amikor nótafaragó testvérgyilkosra készül lesújtani a törvény teljes szigora, a halálbüntetés visszaállításának a híve vagyok".

Egy hétig hiába várt a válaszra; s akkor végre visszaérkezett a boríték – felbontatlanul, rajta a Gyár ökörvérszín pecsétje : „VISSZASZÁRMAZTATÓLAG KUSS!"

Ökrendhy leverten visszavánszorgott penitenciáriumába, de felvonszolta magához a telefont is, hosszabbítóstul, végig a padláslajtorján. Báván tükrébe bazsalygott és szeme sarkában az előlegezett könnyet visszamorzsolva, a kínos beszélgetés bevezetőjeként odadörmögte magának:

– Felhívom az én édes-egy Ikrándhy Péter testvérkémet, egyikrás-egypetéjű ikremet a nótafarigcsálásban és megkérdezem tőle, hogy az ő gyönyörűszép Mildredje bibis-e még valahol és egyáltalán, igaz-e az a mendemonda, hogy náluk kéménytűz volt.

A penitenciáriumban nincs visszakozz; ami vezeklés a tisztulandónak eszébe jut, azt végre kell hajtani. A számot nem kellett kikeresnie, belévéződött kitörölhetetlenül; de míg tárcsázott, már érezte előszelét, mely mint valami roham előtti csend, arra figyelmezteti az epileptikust – feküdjék le, mielőtt elvágódik.

Végigtárcsázta és várt.

A kicsengés elmaradt; helyette üres, végtelen búgás jelezte – *ilyen szám nincs többé* (legalábbis ebben az univerzumban).

Megrohanta a samunadrág-szindróma; s az a színeváltozás, amely végbement rajta eredetileg, amikor a bosszú eszeveszett démonából visszaváltozott a kijózanodott, holtra vált Megtévelyedetté – ez egy pillanatra visszafordult benne, hogy odamutassa régi, sátános, gyújtogató sárkányvigyorgását: amilyen akkor volt; amivel *csinálta*. – Jézus isten! – búsult el, igaz töredelemmel – hiszen az a telefon *nincs*!

– („nincs az élők sorában") – hiszen az a telefon *elégett* – („és én most egy halott telefont tárcsázok") – abban a házban, amit *én gyújtottam fel*!

Ám a csuda – tudta nélkül – folytatódott; s most alulról, a legkisebb (legbárgyúbb) közös többszörös felől is megtámadta a közmegegyezést. Csak a rivális gyár lehetett, mert a magáénál, amíg félfizetéssel felfüggesztésben állt, ilyet nem tehettek titokban, kebelbelileg. Valaki, valahol, „ÉG A KUNYHÓ, ROPOG A NÁD" felzetű, nemiszervi közösülést áttűnésben ábrázoló lángveres luxustasakban, a neve alatt forgalomba hozta hat elfelejtett lemezét.

GYÚJTÓ HANGOK, ROPOGÓ RITMUSOK
MAGA AZ ÚJ PUNK'N ROLL BÁLVÁNY, PAUL DE OEKRENDHY ZIHÁLJA
AZ ÚJ PUNK'N ROLL ELŐHÍRNÖKE ÉS MEGALKOTÓJA. KI HA Ő NEM?
ÉGJE-KUNYHÓ ROPOGJA-NÁD
ITT A F... HOL A P...D!
MAJD EZ ALÁGYÚJT A TALPAKNAK, ÉGŐ DOBVERŐKKEL, KILÖVELLŐ
GITÁRROBBANÁSSAL Ő, A LÁNGSZÓRÓSZEMŰ
AKI A POKLOK TŰZTENGERÉT KITAKARJA
A SÁTÁN VÁLASZTOTTJA! A SÁTÁN VÁLASZTOTTJA
AKI MŰVÉSZETTÉ GYALÁZZA A GYÚJTOGATÁST!

*

A tárgyalás reggelén az a két, talpig gyászba öltözött úr, aki igazolta magát – nem a temetésrendezőtől jönnek, hanem a bíróságtól – már mint fegyintézeti közegek, arany borítékban visszaadták az óvadékot és a delikvenst üdvözölték abból az örvendetes alkalomból, hogy ismét előzetes letartóztatott lett.

Ha Ökrendhy Pál a végzetes napokat tompulással, eltompító tévénézéssel és belebóbiskolással töltötte az elhülyülésig, most újra tarkón sújtotta a valóság.

Harmadfokú gyújtogatás büntettében találják terheltnek és bűnterheltsége arányában egyrészt sokévi életfogytiglanra ítélik, másrészt a megpörkölt villanegyed kaszára-kapára kapó lakói laposra püfölik.

Remegő kezében az arany boríték kinyílt, a bankjegyek széthullottak és ő, elővezetőinek karjába kapaszkodva, szederjes szájszéllel ötölt-hatolt és halálra rémülten mentegetőzött:

– Szükségre kell mennem! Nagyon kell!...

Megengedték neki, hogy letolja nadrágját, de az ajtót nem csukhatta be. Ki-kipöffenő trottyantásaiért esdeklő szemmel kért bocsánatot, mialatt az elázott papírra rátaposva, a kezét tördelte:

– Nem értem, hogyan történhetett. Uraim! Az öngyújtósdi mindig is rossz szokásom volt, vásott rossz szokásom. Higgyenek nekem! Vagy nem vettem észre a bűnös szikra átugrását, vagy addigra szikraeső támadt, és már késő volt. Urak! Mindkét esetben el- és beismerem mind bűnösségemet, mind pedig azt, hogy bűnös vagyok.

A fekete bírósági limuzinban a fehérbóbitás rendőrségi dadának – aki babos zsebkendőjével a könnyeit törülgette és az orrát fújatta – a takonypettyek közé betrombitálta az előre megfontolt szándékot – és egész úton zokogott. A tárgyalásra az áldozat, Ikrándhy Péter harmadfokú égési sebekkel és felkötött állal, többedmagával, közúti járgányon érkezett. Az égési sebeket égő házából való – és gondatlanságból okozott – tulajdon kiugrásának köszönhette, senki másnak; az állát egy gorillatermetű Ökrendhy-rajongóval való összeszólalkozása után, a bejáratnál kötötték fel; de így is, fél kézzel elrepedt állkapcsát tartogatva, csak félfenékkel tudott a pad szélére ránehezedni oldalvást – a másik fele egy üszkös fagerenda izzó szurkájának áldozatául esvén s hogy az átültetett kacsahús még nem hegedt be.

A büntetőteremben a jobb karzat a villanegyedi szomszédsággal telt meg, marcona képű sérelmezők és sebhelyes kárvallottak fenyegetőleg hadonásztak kaszával-kapával (türtőztetvén haragjukat és tudton-tudva, hogy a törvénytisztelet szentélyében a kapanyél-elsülés csak felsülést eredményez). A bal karzat viszont roskadásig telt az Új Punk'n Roll rajongóival, sugárirányban gondos-borzasra húzott, szőke/kék/piros/hupilila hajú divatkrampuszokkal; s e balkarzat hurrogása/fújolása/aláköpködése a kárvallottra csak akkor hagyott alább, amikor átválthatott lábdobogásos hájl-hájl üvöltéssé, mihelyt az elővezetett vádlott – bűnének súlya alatt összegörnyedve – megjelent két polgáriruhás fegyőre közt. A vádmenetet a hattagú pszichiáter-konzílium zárta be, melynek nődelegáltjai titkos csókhintő kacsintásokat váltottak a balkarzattal, hol is, tagok-csajok, uniszex dübörögtek és csak arról lehetett bizonytalan nemükre következtetni, hogy míg a (valószínű) kanhímek a bal vállukon viselték a horogkeresztet s a jobbon az ötágú csillagot, az (annak vélhető) nőstények és nyimnyamfomániások mindkettőt a nadrághasítékuk megszabott vaginoform alján viselték, annak topográfiai megjelölésére, amit Kockafejű Tertullianus Cloaca Maximának nevez.

Ikrándhy Péter, a kárvallott szóhoz sem juthatott és vallomástétele szóba se jöhetett a dübörgésben.

Az orgonasípok alatt, ahol a jobb karzat a ballal széles karéjban összeér, elkezdődtek az első csatározások – eldördültek az első kapanyelek, átkalimpáltak az első kaszafenő kövek; mire a tetovált tökűek biciklilláncok, alnemi vibrátorok és műgumi szeméremtestek záporával válaszoltak – eldördültek az első tranzisztorok. A tanácselnök elnapolással fenyegetőzött; de amikor közvetlenül a háta mögött, keretestül lerobbant a Királynő Látképe, ijedtében elvesztette parókáját és jobbnak látta, hogy folytassa és szabad folyást engedjen a tárgyalásnak.

A légypisszegést is meg lehetett hallani, amikor a Piromániás Ökrendhy – úgy is mint Milliók Kedvence – szólásra roskadt.

– Én, Ökrendhy Pál, ezzel a nem-is-tudom-hová-tett eszemmel, embertársgyalázó szeretetgyilkos és a nótafafaragásból kisemmizett, a Júdás névre is méltatlan Gonoszakaró és ártó szántszándék aki vagyok. Előre megfontolt bűnösnek vallom magam többrendbeli szikrapattantás és gyújtogatásra irányuló szikraeső kísérlete bűnében. Mely bűnhalmazatom beigazolást nyervén és teljes beszámíthatóságomra való hivatkozással, példát statuáló szigorral sommás megbüntetésem, az emberi nemből való kitaszíttatásom és egyidejű törvényen kívül helyezésem kérem.

A lármaorkán leírhatatlan volt. Dróton és dróttalan, a tömegtájékoztató média iparkodott a tárgyalótermi orkánt öt világrész riogásává fokozni.

Az ellenintézkedésként megszólaltatott orgonabúgás („égje-kunyhó ropogja-nád" stb.) csak súlyosbította a helyzetet, a bíróság – a fülét betapasztva – bizalmas megbeszélésre vonult vissza a vádlott védőügyvédi stábjával, melyben ott láthattuk a jogásztársadalom sztárjait, a közvélelmezés nyomására a jogi helyzet odáig fajulván, hogy már csak akörül folyhatott a vita: két avagy egy évi felfüggesztett ítélet-végrehajtást terjesszenek-e fel az uralkodónőhöz, kegyelemre. Addig is, a vád alá helyezettet díszkísérete a Vélelmezettek félreeső helyiségébe vezette, ahol szabad folyást engedhetett krokodilkönnyeinek-vizeletének, krokodil-székletének. Mely Berezelést (Diarrhoea Mystica néven) vallásos áhítattal a rajongók filmre véve, hangra-szagra híven hírül vitték a balkarzatnak.

A jobbkarzat disznóság-felhördülését a láncravert riporterek tiltakozó üvöltése követte – hogy lám, a Mester a feneke-vége seggnyalóknak *cercle*-t tart, de a világsajtónak nem tartja oda.

Maga a rendőrség gondoskodott mind a kiszivárgásról, mind pedig futótűzként való elterjedéséről – így hát, mondhatni ez a Deus Ex Machina is, mintegy, segédrendőri agyakból pattant ki. A környező utcákat végeláthatatlan tömeg lepte el – utcabál kerekedett, a horoszkópárusok úttestközépi orgiát, az orgazmológusok tömegközösülést jósoltak: majd dől a hugyagos sperma, mintha dézsából öntenék. Akkor már a törvényszék épületét ostromzár alatt tartó punk'n roll hívők ezrei a sáfrányszín harikrisna-zakatolókkal, a csupa-sarkantyú és díszszög pokolangyalok a fekete-lakkcsizmás sátántisztelők szektájával egyesülve, elég erősnek érezték magukat ahhoz, hogy; és egy arra kallódó földgyalut elrekvirálva, faltörő kosukkal egy-emberként rontottak neki a törvénypalota vaskapujának.

A palota erős, százéves épület lévén, a pántok nem engedtek.

A rendőrség nyámnyila, újkori toborozmány lévén, összekacsintott az áradattal és engedett.

A villanegyed lakói maguk se tudták, milyen elemi erő sodorja le őket a jobb erkélyről, s hogy mitől-mikor-hogyan történhetett a közhangulat és közvélelmezés pálfordulása. Hazatakarodtak; de valahogyan az a mámorőrület arrafele nem volt ragadós. Kiguvadt, üveges szemmel csak nézték-nézték a tévét, csak épp az agyuk nem vette be Rudolfovics Gregoróviusz Steiner és társai, a professzori trojka („A PIROMÁNIA MINT MŰVÉSZET – A MŰFAJI MEGÚJHODÁS KIHATÁSA A NÓTAFARAGÁS JÖVŐJÉRE") csemcsegő csücsörítésekbe csomagolt üzenetét; sem ingerenciát nem éreztek arra, hogy családi házukba bezárkózva – önfeltüzeljék magukat.

*

Az utcácskát az átmenő forgalomnak lezárták, a két őrtornyos végén két őrbérenc teljesített szolgálatot, két admirális mikulásbácsi. Mindenkit igazoltattak, azt is, aki ötperces hódoló beköszönésre jött és azt is, aki örökre ott akart maradni a Lábainál. A házalókat és járókelőket eltanácsolták.

Titkárai és zeneügynökei, hímkomornái és testőr-kottatárnokai zsilipjén kellett keresztülverekednie magát annak, aki színe elé akart járulni a padlásemeleten, ahol hanyag lótuszülésben kuporgott. Terhére volt a sok ajándékhordó meg dísztávirat-kézbesítő és el-elálmosodott domborművi vonulásuktól; de még ő is felvonta szemöldökét, amikor idegenes álkiejtéssel, ismerős hangok ütötték meg a fülét. A padláslajtorján nem Sir Freddie Fraser kapaszkodott fel korpulens testi mindvalóságában, hanem – nézzenek oda, nem igaz.

A Schneider Cucus.

– Szevász! – szuszogta viharosan „Snájdikó" és medveölelésre tárt karokkal közeledett a Gyékény felé, amelyen a Meditáló meditált. Cucus az alóla elhúzott nyereg-ülőalkalmatosságot visszahúzta a feneke alá, nehogy hátravágódjék s jól elterpeszkedvén rajta, az öregistennek sem akart a tárgyra térni. Ehelyett kedélyes-hátbavágós hangon a közös múltról, az együtt töltött siheder időkről lantolt-ábrándozott.

– Palkókám-Palkucim! Képzeld, Malvinka átköltözött Diegóba, de még Esperanzából küldött levelében a lelkemre kötötte, öleljem meg helyette a mi édes-felejthetetlen Ökrendhynket. Evadne lenn a kocsiban, hívásodra vár és fennterem. Mi?! Te zsivány! Emlékszel, amikor a Nemzeti Kispiszkosban egyoldalú beszélgetésbe elegyedtem a fejedelmi páholyban szorongó Főmagasságú Mitugrálsszal? Mii? Beleköhögött és én felszóltam a díszpáholyba: „kuc-kuc"! Hehe! Bécsig elhallatszott, ahogy a háttáji titkos anyajegyén röhögtek a garnikávéházak, hahaha! Nagy kópé vagy te, az is maradtál! Hát

a kecskés viccemre a Kaszinóban?! A szilveszteri műsoromra?! A TIZENEGYEDIK PARANCSOLAT... te! „A te uradnak-istenednek színe előtt ne trágárkodjál" ... Ha nem szegtem meg százszor, akkor egyszer se: rájárt a szám. Hihi! Uhuhu! Bruhaha!

Cucusnak a hasa rengett; de a Meditáló belemeredt a sirnirvánába és a szeme se rebbent. „Snájdikó" teljes kedélybevetéssel folytatta:

– Hát a GUMIEMBEREKRE? A MAGÁTÓL HAZATALÁLÓ GATYÁRA? A SZÉKELY GÓBÉ RIGMUSOKRA? Te! A ZÁGONI CSILLAGOKBAN én voltam a zabálnivaló házasságszédelgő: levelem is van, egy ládafiára való, lányiskoláktól; és meg is szöktettem volna mind, ha... mert ellenállhatatlannak találtak és... megmutassam?! Haha! – Robajlása itt könyörgőre vált, röheje sírósra csuklott: – A Cuncimókusod van itt, a Cucusod, hát nem ismersz rám?! Pali! Együtt árultuk a petrezselymet a téglautcai kurváknál, együtt vízipólóztunk a bandával a Dagályban, rám, halálig hű haverodra, a flepnisre, aki segítettelek a télahralépésednél Pali, a Snájderedre idefordítsam az arcodat? Rám se nézhetsz?! Vegyem úgy, hogy üres kézzel engedsz utamra, szívedre veszed, hogy az állásomba kerül...?!

Sir Freddie úgy szánkázott le a padláslajtorján, mintha a taknyán csúszott volna a vezéri díszlimuzinig. Zaklatott lelke, dolgavégezetlenségében folyvást akörül keringett, hogy vajon a lefokozással megússza-e? Ám egyenruhás sofőrje megszagolta rajta a dögszagot – hogy facér, és hanyagul karambolozva vezetett.

*

Az ágyékkötős Ökrendhy Pált a lebegő gyékényen, mély meditációs transzából csak egyetlen látogatójának sikerült kizökkentenie – de annak alaposan.

A lajtorja még csak recsegett az érkező súlya alatt, de már előreküldött illatárja betöltötte a műterempadlást – felhatolt a Meditáló orrcimpáin. Felismerte illatáról, hiszen valaha Illatármánynak becézte. A felékszerezett szlavljján debella volt, Brunhildához illő ostromtorony mellekkel (de amúgy lezuhanó, laposra fittyedt farral, valagilag). És mintha operaszínpadra vinné, nagyáriáját elordibálandó, két bájdús csemetéjét úgy vezette fel.

Mildred volt. Ikrándhyné – a „vezérkuruc".

Csak épp hogy azt nem mondta, drágám, megjöttem, itthon vagyok. Láttára Ökrendhy akkorát ugrott, mintha a gyékény meggyulladt volna alatta. Szarkalábas két tányér-szeme nagyra tágult és a mélytransz kiröppent belőle – mert olyannyira gyanította, hogy szinte biztosra vette kilétét. És megszeppenten tudakolta :

– Csak nem...?!

– Csak igen – csapott rá a kurta, katonás válasz. – Csimotástul.

(Lányoslágy szlavljánsággal: „csimotástul".)

– Csi-csi... csimotástul...?!

– Gyerekestül. Hogy ne kelljen kétszerre.

– Kétszerre... Mit?!

– Otthagytam a pipogyáját. Ilyen vastagnyakú zsivány kell nekem, aki tűzbe megy értem és ha nincs, hát csinál.

– Uuu... úgy érti, ho... ho-ooogy itt is marad mindjárt?

– Letelepedőleg a lepedőn, végleges jelleggel. Aranyom. Nevezhetsz Mildrednek, de ne tegezz vissza, eszedbe ne jusson, majd én tegezlek. Teáskészlet? Hűtőszekrény? Szemétledobó? Én mutassam meg neked, vagy te fogod kiverni belőlem?!

Lapos hátrapislogását, testőrei úgy tettek, mintha nem értették volna el. Mire a *mozgás-mozgás!* mögötte felhangzott, Ökrendhy Pál, egy válóperes feleséggel gazda-

godva, már ment is a dolgára: mutogatta, mi hol van. Ösztövér melléből felszakadó sóhajjal, mert már sok nótafába belevágta – de ekkora nótafába még nem vágta a fejszéjét, amekkora egy házifogságforma házasság (jól megtetézve hívatlan csimotákkal); s kivált azt rühellte, hogy akkor kényteleníttetik beházasodnia az őslakosságba, amikor arra már semmi szüksége sincs.

Nagy belegondolásából egy kőmívestenyérrel porciózott hatalmas nyakleves zökkentette ki s éppen annál a vérző fültövénél huppantották a magasba nyúlformán – amelyet fájdalmasan tapogatni készült. Szeme találkozott Mildred vérszomjas vigyorával, búgó szirénahangján aki nem is annyira kérdezte, mint inkább hipnotizálta:

– Mióta szeretsz?

A védtelen hímet meditációs gyékényére vágta és ott helyben, a plénum előtt, kicsinyei és a tévékamerák szeme láttára magáévá tette.

*

A többi már hétköznapjaink krónikája. Az Ezüstpalástos Ökrendhy Pál ítélethirdetés előtti kiszabadításáról és az elagyabugyált bíróság római kori szennyvízcsatornákon való menekülésérőL-bujkálásáról *se non e vero ma hen trovato* alapon már sok színes riportban számoltak be a lapok.

Sir Freddie Fraser („Cuncimunci") még nem is térült-fordult (mert többször is próbálkozott), mire a rivális nótaműkakigyár már lefilmezte-legyártotta az Új Zene-Guru két tucat aranylemezét („ÉGJE-KUNYHÓ, ROPOGJA-NÁD") és külön Herkules csapatszállító teherrepülőgépeken, három óceán felett hat félnótás kontinens hatmillió punk'n roll nótabarlangjába szétfuvarozta.

Az Új Nóta-Gurut ezüst szerelékben – homlokán Siva-Bibirccsel, pofazacskójában óriás platina biztosítótűvel, bal vállán arany horogkereszttel s jobbján ugyanolyan ötágú csillaggal – a hátán vitte a hullámzó tömeg a nótagyárba, ahol ezüst léghűtő-berendezések alatt, elektron csőbilincsekben kuporogva, reszkető kézzel aláírta életfogytiglani szerződését. A kavarodásban ami nótafája eltörött, azt ujjal, önjátszó arany villanygitárral és magánjáró végbélvibrafonnal helyettesítették.

Ökrendhyt megrendítette a világsiker. Szomorkás gumimosoly ragadt rá s be kellett látnia, mosolyogva nem lehet szórakozottan fütyörészni. Meg hogy volt egyszer egy Meditáló Gyékénye, ami valaha meg-megemelkedett vele: az sem lebegett többé már. Még homályosan néha felrémlett valami – valaha valakit életre-halálra gyűlölt; de hogy ki volt: akárhogy törte a fejét – se névre, se fizimiskára nem emlékezett.

Pokolgép-gyűjteményét szétszerelték és az utolsó gyújtószögig széthordták kegytárgynak; mosodacéduláit amerikai múzeumok vásárolták meg.

Bevonult abba a punk'n roll panteonba, amelyben halálig tartó halhatatlanságát még életében élvezheti – tovább nem. Hát nem akart lemaradni.

Belenyugodott, hogy a „gyújtogatás" műfajával megújította a zenepunk műfajbirodalmát és ezzel ezreknek, olyanoknak hozta meg a megváltást, akik eladdig megválthatatlanoknak érezték magukat. Fizettek, mint a köles; jószágkormányzója, Mildred értett hozzá, hogyan kell adómegkerüléssel monétát fiadztatni: az ÖKRENDHY INCORPORATED nemsokára kivásárolt minden nótagyárat és gondosan elkendőzve szerződtetett üzéreinek kaján üzelmeit, harikrisna zighájl! – gennyesre gazdagodott.

*

De hová enyészett Ikrándhy Péterke, mi történt vele?

Péterkét ugyanaz a gépszíj kapta el *alul*, mindjárt a frakkjánál, és nem elégedett meg azzal, hogy sem a biztosító-társaság porig égése kárát nem térítette meg, sem a nótagyár új filmre nem szerződtette, még kisfilmre se.

A „magángondatlanságból okozott öntűz" a kizáró és nemlegesítő záradékokban ha bűncselekménynek nem is számít – elvégre bárkinek lehetnek nérói allűrjei, hogy végignézze családi háza égését – de a jogosultat a „jogosulatlanság és attól való elesettség" állapotába taszítva, megfosztja ama huncut garastól is, amire magányában, télvíz idején igencsak számít.

Mildred gombházi leszakadását vállvonogatós „mit várhatok egy szarkurvától" legyintéssel intézte el; ám alkalmi szeretői és más, kisded édesei lemorzsolódását már nehezebben viselte. De egy elhányt kirándulótáska fenekén meglelte a pravazt és régi ismeretségeit felújítva, a koko-csempészeknél felajánlotta magát könnyű prédának (s ha nem mindig pénzzel, hát „apró szolgálatokkal" fizetett). Jól vetette ágyát (a nyilvános tömegillemhelyek folyosóin hált): soha nem volt ellensége, nem volt kire haragudnia.

A nótagyár lefoglalta ottfelejtett nótafáit, mint amelyek az Évi Kallódás rubrikájában – elsikkadtak a Fogyatékba Vételnél; azonfelül a fitymálólag odavetett Mély Sajnálkozással kezdetű felmondólevelükben azt is bedörzsölték, hogy magára vessen, aki ötletszegénységében a gyújtogatás műfajmegújításában másnak engedi át a Gyár dicsőségét és nem tart lépést az időkkel (elvégre öngyújtogatás is van a világon, csak kijárja az eszünk). Meghitt egyszál magában és „életkezdést" játszva az életút túlfelén, Ikrándhy Péter egy albérleti szükséghéderben húzta meg magát. Alaposan felkészülve a jól megkoplalt fűtetlenségre, ha beköszönt a zimankó, egy ilyen zimankós reggelen elnézte a tejest, az újságkihordót és a sok sündörgőt, akinek a világban még keresnivalója van.

Egész lelombozott lelke-súlyával orrát a hideg üvegen laposra nyomva, a héder egyetlen ablakán kifele bazsalygott és azon törte a fejét, hogy.

Mit csinált fonákul. Hol tévesztette el. (Hol tévesztettem el?) – szólongatta a világot. Vagyis: filozofált.

– Mindig pancser voltam, de most vigyáztam. Mit tévesztettem el? – firtatta; és újfent számbavette életét. Meg volt elégedve mindennel, csak egyvalamivel nem: bánta, hogy miért nem választott más anyát, más apát, más hazát, más feleséget, más mesterséget és egy jobb kort, hogy élt volna akkor, s ne most. Már azon a ponton volt, hogy megint megbékél a világgal és kócbábuformán füligvigyorodva érezte – nagyon környékezi a bőréből-bújhatnék, holott semmi oka; amikor életidegén sújtotta a felismerés és már tudta, hol tévesztette el.

– Az istenmarhája aki vagyok. Nem kellett volna kiugornom az égő katlanból, kivált akkor nem, amikor a legjobban égett. Rosszul csináltam: itt tévesztettem el.

☞ Ballépés volt, jóvátehetetlen. Úgy bánta, mint a kutya, amelyik kilencet kölykedzett és utána észrevette, hogy véreset pisil.

(1976)

Simai Mihály

Szegénység szürke angyala

Jön a szegénység szürke angyala.
Zálogba adta szárnyait.
Biceg...

A kukák szája ím, megnyittatik.
De bennük: csak a beszédeitek...

Csak az egymást gyalázó tramm-tra-ramm.
Csak a holdsarlót kormozó konok
füstölgés.
Csak az őrjöngő bazár,
hol istenül sok régi nagyvezír...

– És a krisztusi ostor nem suhog,
de ripacshangon harsog a parancs:
„el innét, koldusok!"

Ahány kapu van, mind bezáratik...
zuhognak a Mindenségmostoha
vad árnyai
– s te szárnyatlan vacogsz
kirekesztettek árva angyala.

Jöjj hát be hozzám,
hívesítsd szívem,
szegény szegénység, hívséges hívem;
kölyökkorom bús, éhes angyala...

Megtört vagy, mint anyám,
s megannyi más anya.

Fonnyadt fejed fölött
kísértet-glória
a régi otthonok
szegényszaga.

Kísértet-glória...?
– vagy robbanó elegy?!
HOGY ÚGY VAN! – az igazság
vakká szegényedett...
HOGY ÚGY VAN!! – a szabadság

* A Tiszatájban korábban megjelent vers végleges változata.

bénult-karú szegény-
legény – – – ki hozza hát föl
az ezredvégi fényt...?!

... Ha lesz olyan...
Hol pirkad bármi fényjel...?!?
Haza-e még ez az éjjeli menedékhely,
– ahol karöltve grasszál a bűn, a pénz, a métely,
s ahol a fojtó füstben, egytálnyi ingyenétel
fölött ki-ki koccinthat a maga ördögével...

MERT A LELKEDET ADNI MA EL KELL!
S MERT NEM VESZI MÁS, CSAK A SÁTÁN!
ÜLSZ MAJD AMA FÜSTBE' HA ELKELT,
ÉS NÉZEL A SEMMIBE ÁRVÁN...

Menj hát, szegénység szürke angyala!
A fosztó képzőt ismerik csak itt.
Valaha még Te kiválthatod a
zálogházban vergődő szárnyaid...
... de minket úgy eladtak
– már soha...!
... minket úgy megraboltak
– már soha...!!
Minket kihasznált s új barakba zárt,
mi rongyainkra már hitelt sem ád
Európa, a pénzes mostoha...

Remények füstje száll, kering,
elszenesednek szemeink,
hiába minden áldozat,
– amink van, mind, mind csak ÁTHOZAT,
a múltból, az átkozott múltból
ömlik a jövőkárhozat.

ITT A LELKEDET ADNI MA EL KELL!
S MEG NEM VESZI MÁS, CSAK A SÁTÁN!
ÜLSZ MAJD AMA FÜSTBE' HA ELKELT,
ÉS NÉZEL A SEMMIBE ÁRVÁN...

SÁRÁNDI JÓZSEF

Fabulák

1.

Az ember féltében vadnak áll,
félelme szintén elvadul,
találat éri ? nagy vadász ?
akarna lenni házinyúl.

Tarkón suhintja kéz foka,
imában kér más életet,
támad mindig új indoka,
hogy túlélje az életet.

2.

Amott a fűben nyúl fülel,
tapsra vár, s én tapsolok,
nyomában szirmuk vesztve
rémült, legázolt pipacsok.

Margaréták mennybe vágynak,
és ernyőiken szállni le,
hogy mindenikre rátalálna
földben hagyott gyökere.

1973–1985.

Szétesés-kezdetek

Amikor a tudatom
már nem akar
magánál maradni
*
Szétrobban a szívem
akár a halaké
a reaktor-langyította
tóban
*
Hölderlin tornya
ez a csonkig lepusztult
ipari táj

s az eszelős-zöld
erdő-palota

*

Az ember is lezüllleszthető
akár a birodalmak
Eljuthat addig
hogy már nincs miért
uralkodnia gyöngeségén
Ha az akarat mögött
meginog az életösztön
legnagyobb élményünk
a zuhanás

1980.

Skizofrén képek

Hogy játszol
Hogy játszanak veled

Tartod magad de belül már valami összeroppant
A bortól izzó parázs az agy Zsibbad a kar
s alattomos fájások szorongatják szíved
Kézfogáskor még visszamosolyogsz az emberekre
de tested ketrecéből kitörni készül
egy nagy fekete medve

*

A falról levált minta hisztérikus dongóként
arcod körül manőverezett Ez valami jel –
gondoltad megbűvölten – nem gyanítva még
melyiktek lesz az áldozat Majd hirtelen
jól irányzott csapást mértél támadód-*ra*
Ha e viszonylatban ő vált agresszorrá
logikus hogy nem lehet lelkifurdalásod

*

Mennyi koporsó s mennyi sárga fény
az álomi emlékezetből Élők és holtak utolsó arca villan
múltad filmkockáin Csukott pillák alatt
egy zárt birodalom néz-lehangoltan hanyatló önmagára
Már nem kapkod – őrlődik csupán
az Idő láthatatlan malomkövei közt

1980.

Kurázsi

Úttalan úton járok
botló-aknák közt
határvidéken
Egy rossz lépés
a magam-taposta
talpszéles ösvényen
s gúnyos kacaj kísérne
vagy a gyűlölet villáma
sújtana holt lélekké
Nem akarok megúszni semmit
ha véletlen elbukom
talpra állok
mert tudom
hogy a remény hal meg
utoljára

Leányvár, 1995. IX. 14.

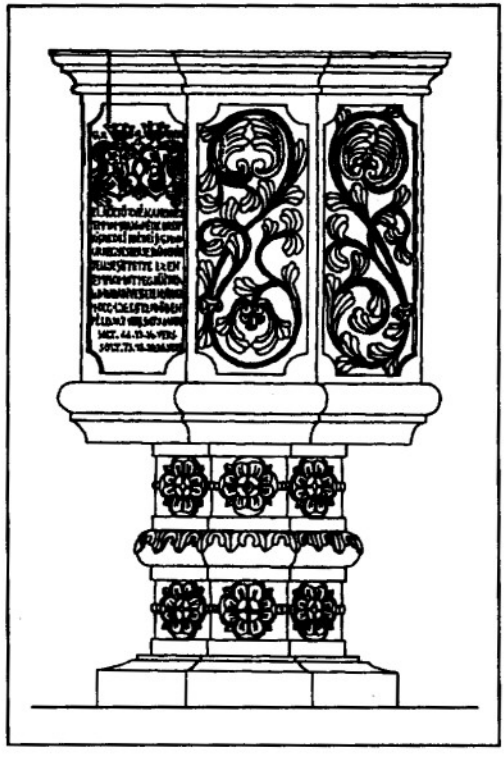

FERDINANDY GYÖRGY

Vegyesnyolcas

Bélának és Nórinak

Ruszli

Csak így, kézben viszem haza: véletlenül akadtam rá, szorongatom a dunsztosüveget. Jól fog esni, ebben a melegben. Régen, emlékszem, mindig leittam róla az ecetet. A hagymához pedig sört, vajaskenyeret.

És akkor megáll előttem ez az ember. Csippent a szemével, nézi a halat. „Ezt már hiába dobja vissza!" – mondja. „Dobja a halál!" – feleltem.

Beáll a szerelvény. Szép szál férfi, cekkert lóbál, lehuppan szembe velem.

– A fiamnál voltam – mondja. Meglátogattam a gyereket.

Tudomásul veszem. Ülünk a hatvanegyesen.

– Ön is volt már ilyen helyzetben?

– Voltam.

– Bizony – mondja. Furcsán érzi magát az ember, nem igaz? Amikor kidobják a gyerekek.

Valami angol nyelvű szöveg van a mellén. Biblia-idézet: Salt Lake City, csillagok és vízszintesek. – Jenő! – kiált fel hirtelen.

A kocsi végében, egy másik cekkeres. Elvigyorodik, szájában villannak a fémfogak.

– A művezetőm volt – hallom. Szintén fegyveres.

Átül hozzá, lekezelnek. Azután mégis visszajön, úgy döntött, itt marad velem.

– Nem bántam meg – mondja.

– Miért, ő megbánta?

Kihúzza magát:

– Ő sem bánta meg.

Hallgattunk, a villamos áthalad a vasúti híd alatt.

– Bizony – bólogat. Ülünk itt uram néhányan, akik ismerjük az életet! És csak nézzük – teszi hozzá – amint körülöttünk minden tönkremegy.

Beállt egy borozóba. Ebben a kánikulában. Ha már kidobta a gyerek.

Az utak errefelé még macskakövesek. Emberem kifújja az orrát. Dél van, szikrázik a fény a macskaköveken.

– Leszáll? – kérdezi. Kezet ad.

– Sok mindent megtanultunk mi – szól ki utánam. Csak azt nem tanították meg nekünk, hogy mi a szeretet.

Salt Lake City. A Feneketlen tó. József Attila. Gyerekkoromban azt hittem: alagút a Dunába vezet. Később tudtam meg: agyagbánya volt, egészen egyszerűen.

Feneketlen. Álmomban felsírtam utána. A Nagy Sóstavakat pedig sose láttam. Csak ezt a nádas övezte édes, lágy vizet.

Döcög tovább a szerelvény. Szorongatom a dunsztosüveget.

Kalambassz

Kuporgok a stúdió kerekasztalánál, olvasom a szövegeimet. Azazhogy olvasnám: a technikusok üvegkalitkájában ülő hölgy félbeszakít, valahányszor belelendülök.

Történetem színhelye a Kennedy-repülőtér, a távolság érzékeltetésére gyakoriak benne az idegen szavak. Például helyi szóhasználattal, konnekciós és nem csatlakozó busz köti össze a légitársaságokat.

– Kaneksön! – vág a szavamba a néni. És nem busz, hanem bassz, természetesen. A szexualitás nyelve a magyar irodalomban, hallom, szegényes, de ezt talán mégse kellene. Szerényen megkérdezem, hogy itt, a Nemzeti Múzeum árnyékában, klöbnek vagy klabnak ejtik a klubokat.

A türelmem akkor fogy el, amikor Kolombót, a mesterdetektívet (aki mellesleg Falk Péter, a mi Miksánk valamelyik dédunokája) kalitkájából lekalambózza cenzorom. Kolombusz Kristófot – álnokul – Kalambassznak olvasom én is: legyünk következetesek!

A műsor kis híján félbeszakad. A hölgy gesztikulál, a technikusok vonogatják a vállukat. Amerikából jöttem, senki sem érti, miért nem ejtem ki Folk Pítert szépen, angolosan.

Nem akarok megbántani senkit, nem árulom el, hogy ennél a pesti angolnál még az én fonetikus olvasatomat is könnyebben megértenék az amerikaiak. A meseautót is kadillaknak ejtik franciák, németek, spanyolok. Csak mi facsarunk belőle kedilekket, majomkodó magyarok.

Magyarázzam, hogy az angol szókincsnek több mint a fele (hatvan százaléka) a latinból ered? És hogy nevetséges a deákos műveltségű országban angollá léptetni elő ezeket a nagyapáink által nemrég még latinul használt szavakat?

Nem magyarítjuk meg a nyakunkba szakadó idegen kifejezéseket: Lelkünk rajta. De legalább engedjük, hogy magyarosan ejtsék ki őket a helyes hangsúlyozás, hanglejtés törvényeit ösztönösen alkalmazó magyarok!

Szegény Lőrincze Lajos hiába ismételgette, hogy az idegen szók, nevek ejtésében csak annyira szabad igazodnunk az eredetihez, amennyire nyelvünk hangrendszere azt erőltetés nélkül megengedi.

Értem én, hogy mi történik itt, hogyisne érteném! Csak azt nem tudom felfogni, hogy műsorainkban miért az íróval, ezzel a makacs, maradi alakkal olvastatják fel saját írásait. Ne akadna színész, aki divatosan, kedillekkel suhanna át a Kennedyn, a – valljuk be – mégiscsak snassz kaneksön bassz helyett?!

Kérdezni

Naiv, gyermeteg elképzelés: a megfáradt világjáró hazatér, és átadja a tudást, amit összeszedett félévszázados tanulmányútja alatt. A valóság más. Az ember észreveszi, hogy hiába múlnak az évek, nem kérdezi senki. Honfitársai megállapítják, hogy nem is lehet olyan rossz itt Keleten az élet, ha már ezt választotta, és nem a déli tengereket.

Lehet, hogy ez így természetes. A messziről jött próféták általában ellenszenves, kártékony alakok. Csakhogy közben Európáról fantáziál körülötte az ország.

Régi tapasztalat, hogy aki nem tud kérdezni, nem is kap értelmes, hasznavehető válaszokat.

Most így kapásból csak Pierkém jut az eszembe. A párizsi öregfiú, aki egy idő óta újra itt él, Budapesten, halkan, magányosan.

Annak idején rendszeresen feltűnt a bulvárlapokban a képe: írt, rendezett, világszép színésznő volt a felesége, az új hullám nemzedékéhez tartozott. Később gitározott: magyarra fordította Brelt és Ferrét. Akkor már nem írtak róla a párizsi bulvárlapok.

Néha még most is énekelget. A háza nyitva áll fenn a Naphegyen, körülülik a fiatalok. Feszengve hallgatják a furcsa, szokatlan Brassens-dalokat. Jobban szeretik őket eredetiben: úgy sejtelmesek, nosztalgikusak.

Igaz, valamikor az ötvenes évek elején még a Szajna partján is volt némi feszengés, amikor megszólaltak ezek az új trubadúrok a balpart kávéházaiban. Ma azonban a gitáros poétáknak már minden antológiában helye van.

Az, hogy Pierkém fordításainak itthon is helye lenne, eszébe se jut senkinek. A rádióban, a képernyőn vonaglanak az amerikaiak. Hallgatjuk őket. Ettől válnánk – valami csoda folytán – európaiakká.

No, azért van itt érdeklődés a Nyugatról érkező öreglegények iránt, legyünk igazságosak. Nemcsak a lányokra gondolok, akik pénzért, hivatalból mindenütt a világon meghallgatják a vén hajósokat. Pierkém körül is feltűnt már egy karneolszemű üzletasszony. Lesz, akinek jól fog jönni feddhetetlen múltja, vagy a kocsiján a francia rendszám. Az, hogy ilyenkor, az élet alkonyán, még egyszer, utoljára, egy kis szeretetre vágyik az ember. Naivan, gyermetegen.

Végül is mindegy, hogy ki hallgatja meg: botfülű, botcsinálta európéereink, vagy az Ártánd és Hegyeshalom között pendlizö üzbég üzletasszonyok.

Esti

Útravalónak itt és ott, Keszthelyen és Kaliforniában, ugyanazt kapta ez a nemzedék. Krúdyt és Kosztolányit, példának okáért. Azt a nosztalgiát, amit én is negyven éve magammal hordozok.

Ilyenkor, itthon, arra vagyok kíváncsi, hogy mihez kezdett örökségünkkel az, aki nem szedte a nyakába a világot. Aki negyven éve, a nagy földinduláskor, idehaza maradt.

Ezért ülök ma este itt a moziban. Mert ez egy pesti mozgóképszínház, ez a dohos hodály. A három negyvenes égő, az apró, gyűrött vászon a falon. Nincs se híradó, se reklám, még csak zene se szól a szünetben. Se tökmag, se fagylaltárusok.

Sem pedig közönség. Fellélegzem, amikor a gépész mégiscsak berángatja a függönyt, és fent a magasban ugrálva, recsegve – visszaszámlálás: hét-hat-öt! – beindul a filmszalag.

Azután megfeledkezem a külvilágról. A kis körúti teremben – micsoda tömény gyönyörűség! – megszólal a hajókürt, és halk, távoli morajlás: mozogni kezd a tenger a Palatinuson.

Hetekig vártam erre a napra. Budapesten a belvárosi mozik másféle filmeket játszanak. Nem minősítem őket. Tőlünk valamennyi alkatilag kontinentálisan idegen. Mai magyar mű, ha egyáltalán műsorra kerül, egyetlen estére tűnik fel, valahol kint a peremen.

Utaznak a tenger felé, Kornél, az ifjú titán, és árnyéka: ami az álmokból, a reményből harminc év után megmaradt. A történet útközben áll össze: két egymásra vetített vonatút alatt.

A székek kemények, kényelmetlenek. Amikor megszakad a képsor (Esti meghal, Kornél eléri a tengert), mégis mindenki ülve marad. Mert időközben megtelt a szomorú terem. A három negyvenes égő sápadt arcokba világít, félszáz fiatalember figyeli a stáblistán emelkedő neveket. Némán, komolyan.

Volt egy részlet az Esti Kornél csodálatos kalandjaiban. Az ifjú költő megismerkedik egy osztrák pincérlánnyal, valahol Karinthiában, két vonat között. Lázasan ígéri, hogy visszajön érte, ez életében az első szerelem. És ekkor lép be a kalandba az álom: az asszony harminc év után is ott vár rá, a pályaudvari restiben. Igen, valahogyan így él szimbiózisban álmaival, emlékeivel a szemlélődésre ítélt közép-európai ember.

És itt van közöttünk, idegenbeszakadtak és honi társaink között a különbség. Mert mi elvettük feleségül ezeket a karinthiai pincérlányokat. Nem tartottuk tiszteletben, megvalósítottuk a kamaszálmokat.

Öreg hiba volt, de most már mindegy. Tudunk valamit, ez közöttünk a különbség. A többi: Krúdy, Kosztolányi, az álom, a lemondás: azonosak.

Parlamenterek

Vannak azért új létesítmények is Hungária alacsony égboltja alatt. Mint ez a Szoborpark. Budapesti köztéri szobrok a szocializmus időszakából – közli a műsorkalauz. Megközelíthető az érdi Volánbusszal illetve a Kamaraerdőtől gyalog.

Kopár fennsík valahol érd felett. Ördögszekeret görget a szél, se házak, se emberek. Hát igen: az indiánok számára sem Floridában, a tengerparton jelölték ki a rezervátumokat.

Meglátogatom a múltat. Nézegetem ezeket a jobb időt látott bronzindiánokat. Osztyapenkót, Steinmetz kapitányt. A kivégzett parlamentereket.

Tényleg: miért kellett kitelepíteni ezt a két gyereket? Nem is volt igaz a legenda – mondják az okosok. Eszük ágában se volt az ostromlott várost megmenteni. Miért? – berzenkedem. Szent György talán legyőzte a hétfejű sárkányt? A legendák területenkívüliséget élveznek mindenütt a világon. Sérthetetlenek.

Itt nálunk nem. Itt a fürdővízzel – mint mondják – a gyereket! A kapuban Molotov-koktélt szolgálnak fel, a rádió mozgalmi dalokat sugároz. Nyilván, hogy ez a temetőkertnyi vidámpark viccesebb legyen.

Nem mondom: néhány Sztálin- vagy Rákosi-szobor jól jönne ide. De a Parkban – különös kegyelet! – zsarnokok, diktátorok nincsenek. Mi van akkor? Hát, például, a spanyol nemzetközi brigád. Orwell, Hemingway, Malraux csapata. Mit szólnának hozzá Európában, ahová állítólag igyekszünk, ha megtudnák, hogy ők is itt vannak ezen a történelmi szeméttelepen?

Mondják nekem: annak idején cikkeztek erről eleget. De a választópolgárok érzékenységét – vagy csak a józan ész szavát, egészen egyszerűen – nem veszik figyelembe ma sem. Belegázolnak. Ugyanazok, akik az erkölcsi normák hiányát vetik az emberek szemére. Vajon kik kerülnek a közterekre, a régiek helyére? Szent György helyett, aki ugyebár sosem élt, ki fejezi le ezentúl a sárkányokat?

A Városmajorban sakkoznak a nyugdíjasok. Egy másik szoborpark, az érdinél valamivel érdekesebb. A lábuknál, cekkerben, félvekni kenyér, üres sörösüvegek.

– Mikor lesz itt Nyugat! – morog egy micisapkás öregember.

Amikor Osztyapenkó lépést vált. Moldova mondta. Vagy Hofi. Sohanapján. Pedig már lépést váltott. Egyenlőre nincs benne sok köszönet.

Nyuszikám

A kerekasztal résztvevői hosszú sorban ülnek, faltól falig. A szerelem nyelvéről beszélnek, ám a szerelem nyelve tolvajnyelv: nem hagyja tettenérni magát. Ráadásul az asztal sem kerek.

A sor végén ugyan, de itt vagyok én is. Valami kézzelfoghatón töröm a fejem: társaim – úgy vélem – túlontúl elméleti emberek.

Mellettem Lőrinc üldögél, a francia barát. Rámnéz, csippent a szemével, akárcsak harminc éve, a burgundi öregdiófa alatt.

Aznap fogorvosnál volt a felesége. Mesélt valamit, amire azóta is gyakran gondolok. Nyilván félt, mert a doki mondott neki egy szót, amitől az apró francia asszony keservesen sírva fakadt. „Azt mondta – mesélte ott, a diófa alatt – ne félj, nyuszikám! És megveregette az arcomat. Ti nekem – fordult hozzánk – ilyesmit sose mondtatok!"

Hallgattunk, mint akit megütöttek. Azt hittük, tudunk franciául. Hosszú évek óta éltünk már a Szajna partján, és lám, nem ismertük ezeket a gügyögő, kedveskedő szavakat.

Később megtanultuk őket. Visszamenőleg. Gyanítom: sohasem olyan jól, mint az öreg, vidéki fogorvosok.

A kerekasztal résztvevői beszélnek. Gondolkodom. Akkor a menekültsorsot hibáztattuk, Lőrinc meg én, ott a burgundi diófa alatt. Később derült csak ki a szörnyű valóság: saját anyanyelvünkön sem ismertünk a testi szerelemre mást, mint durva férfiszavakat.

Mert nincsenek! – mondtuk fogcsikorgatva. Ebből a fogcsikorgató kétségbeesésből született ez a kerekasztal. A tanulmányi napok.

A teremben most egy nagy, szelíd ember, a körorvos beszél. Szó – magyarázza – csak a létezőre van. Felméréseket idéz: asszonyaink nyolcvan százaléka – mondja – nem tudja, hogy mi a kielégülés. A tisztelt egybegyűlteknek szavak helyett a szerelmet kéne megreformálniuk.

Ez itt azonban irodalmi tanácskozás. A valóság nem érdekli a tudósokat. Amikor rámirányítják a reflektort, én sem a burgundi diófát mondom el. Sem a francia fogorvosokat. Mire jó a beszéd! Szégyellem magam.

Valamit azonban mégiscsak illik mondanom. „Vállalom – jelentem be szerényen –, hogy hazatelepülésem után az idézett statisztikákat hetvenkilenc százalékosra módosítom!

A résztvevők vihorásznak. Lőrinc rámnéz, szomorúan, komolyan. Bizony, elszálltak az évek. És mi ketten, idegen élettársak oldalán, soha nem öleltünk magyarul gügyögő, kedveskedő lányokat, asszonyokat.

Gyalogbodza

Hajnali öt óra, párás, puha csend. Apró fürdőváros, az emberek még alszanak. Jövök le a hegyről, elszántan, másnaposan. Ez a harmadik hajnal, ennyi ideig bírom ki a kongresszusokat.

A buszállomáson már kinyitott a büfé. Messziről érzem a kávéillatot. A pultnál áll valaki. Rendel, konyakot.

– Te vagy az, Imrém?

Felemeli a szemét, beállít magának:

– Hová mégy? – kérdi rekedten.
– Pestre.
– Minek?
Az álla borostás, szürke hajcsomó tapad a fején. Régen minden hónap elején fent, a Pilvaxban fogadta a pesti munkatársakat. Szép, nagy darab ember volt. Csokornyakkendő, harcsabajusz. Aktatáskában szállította a kéziratokat.
Mire észbekapok, előttem is ott áll a konyak.
– És te? – kérdem.
– Rosszul alszom – feleli.
Véres zsebkendő van a csuklójára csavarva.
– Megvágtam magam – vigyorodik el. Nem szeretem a kongresszusokat.
– Hogy megy a lap?
– Sehogy.
Kétmillióért perelik. Hat kötetet adott ki ebben az évben, és tizenkét kötetes a sorozat.
– Nem tudom befejezni – morogja. Itt minden – érted? minden! – félbemarad.
– Nem vesznek könyvet az emberek.
– Nem az a fontos, hogy eladd.
– Hát mi?
– Hát az, hogy meglegyenek.
Ezek ilyenek. Végváriak.
A pesti Volán az ötösre érkezik. A járdaszigeten már ácsorognak az utasok.
– Jön a buszom.
Rámnéz. Szép, magyar fej. Kerek koponya, csipás, véreres szemek:
– Mindenki – morogja. Mindenki siet.
Kis fürdőváros, párás, puha csend.
– Küldjél kéziratot! – szól utánam. Küldesz?
Megszorítja a kezem.
– Útni kellene – súgja a fülembe.
Fölszállok, megváltom a jegyet. Már a kanyarban tart a Volán. Poros gyalogbodza, árok. Imrém, egyedül, a keskeny járdaszigeten.

Miért

Miért szeretem mégis ezt a helyet? Pontosan nem tudom. Mert az enyém lenne? De hiszen önnönmagamért se vagyok én oda! És hát nem is egészen az enyém, legyünk tárgyilagosak.
Tény, hogy elfogadom. Itt a múlt, a jelen, a tegnap és a ma minden pillanatát vállalom. A jó, a rossz, minden győzelem és minden vereség én vagyok. Bárhol is éltem eddig a világban, legfeljebb egy szobában vagy egy ivó sarkában éreztem jól magam. Egy talpalatnyi földet se tudtam belakni negyven év alatt.
Tudom, hogy ez így nem mond semmit annak, aki itt élte le az életét, de közben szüntelenül elvágyakozott. „Vállalom, elfogadom": talán le kellene bontani az ilyen nagy szavakat.
Szóval jó, hogy Ady-liget még mindig ott van Mogyoród után. Hogy Büdöskútpusztán most is megáll a miskolci vonat. Hogy útközben beszélnek hozzám. Héven, Volánon, villamoson.

No meg hogy itt törtek össze rabigát. Ezen a helyen szövegelt Hofi Géza és Kossuth Lajos.

Jó a déli harangszó, meg hogy az ember minden este, műsorzáráskor, sírvafakad. És hogy hajnalban nem kakaduk, hanem verebek veszekednek az ablak alatt.

Folytatni lehetne. Hát igen. De elmagyarázni?! Talán jobb is, ha hallgatok.

Ezek itt azt hiszik, hogy van még egy dobásuk. Hogy, mint a szaros gatyát, lecserélhetik a sorsukat. Ezt szeretem bennük. Ezt a vad álmodozást. Ezeket az összeszorított fogakat.

Értem én, hogy mi történik velünk, hogyne érteném! Ülünk itt, uram, néhányan, akik ismerjük a dolgokat. De ilyenkor, az élet alkonyán, még egyszer, utoljára, egy kis szeretetre vágyik az ember. Megfeledkezni a külvilágról. Elvenni feleségül azokat a pincérlányokat.

Lassan megtelik a szomorú terem. Félszáz sápadt fiatalember. Vajon Szent György helyett, aki ugyebár sosem élt, ki fogja lefejezni a sárkányokat? A szerelem nyelve tolvajnyelv. Nem tudom kifejezni magam.

Agyagbánya, feneketlen. Poros gyalogbodza, árok. Hazajöttem. Ez vagyok én. Ezek pedig a végváriak.

FODOR ANDRÁS

Csorba Győzőről, utolsó verseit olvasva

Amikor – még a hatvanas években – vallatóra fogtam, a közvélemény és az irodalompolitika ítélőszéke előtt mit felelne a körötte folyton ott kísértő pesszimistaság vádjára, így felelt: „Az én komor hangomban a halál elleni örök bele nem nyugvás dominál, mert a halált, bár az élet része, nem tudom elfogadni. A kísérteteket leleplezni csak megfogalmazással lehet. Szembe kell nézni a dolgokkal! Aki viszont elhódít a sötétségből bármely kis részletet, érintkeznie kell vele. Beszélnie kell vele, ez nem pesszimizmus" – E magyarázat röntgenfényében – fűztem hozzá a magam véleményét – tisztán dereng fel a költő különös, fekete Ars poeticája: „Kimondani kimondani – – Ismerni kell a rejtezőket / A köddel együtt eltűnnek a rémek... A pokol korhoz kötött Újra újra alá kell szállni ellene Fekete szavak szárnyán kél a nap".

Egy korabeli pretoriánus kritika – több mint húsz évvel ezelőtt – gúnyolódott szinte Csorbát védelmező megállapításaimon, hogy a pokolra vezető úton lám, tovább és tovább tud jutni, hogy „Alig van költőnk, aki ily szenvedélyesen ragaszkodna még tovább élő halottaihoz is".

Most látjuk igazán, öntudata végső lobbanásáig mennyire megmaradt a sötétséggel viaskodás világos szavú, elszánt hírnökének, a végső romlás töredelmeit is pontosan megvalló tanúnak. Jelenti sorra, amit korábban elképzelni se tudott a „forró élet s a fagyos halál" közti mezsgyéről. „Zörögnek az üres napok / zörgésük jéghideg" „Lám érzékelhetően / elvált egymástól a lélek s a test / és mindkettő saját útjára tért."

Akkor tehát megfosztva végképp
szobámtól szememtől virágaimtól
fiókjaimtól írótollaimtól
kedvem szerint választott rám parancsolt
mozgásaimtól
s kint a kertben fáimtól bokraimtól
vagy messzebb a Széchenyi tértől
a szelíden hajló Mecsektől
satöbbitől satöbbitől
s ami mindenek közt a legkegyetlenebb
megfosztva önmagamtól is –

(Űr utánam)

A végzettől való megrettenésnek, az életből való kitoloncolódásnak talán mégsem ezek a drámai látleletei a legdöbbenetesebbek hanem ahogy a biztonságát elvesztett fizikum belső disszonanciáit, abszurd átrendeződését – a kórház, az örökös ágyhoz kötöttség foglyaként – a maga könyörtelen tárgyilagosságával észlelni kénytelen:

Ó amikor a test hatalmas
kórusában a nyelv
válik főképpen dadogóvá:
a legkisebb lábujj az is még
Zsoltáros Dáviddá növekszik.

(Extázis)

S miközben a már-már kilakoltatott szellem eljut a vereség végső, rideg leltározásáig, mindenekfölöttinek ismerve el „a test hatalmas bölcsességét", a combét, bélét, a tüdőét – „Csak pislog mint gyámoltalan mécs / ezek mellett az elme fénye"; a költő viszonyító, távlatból látó, asszociáló hatalma ott él mégis a halálba lódult napok tudathasadásos jelenségeinek egymásra villantásában:

Két száj beszél a saját nyelvén mindenik
.....

Ó hajszálra azonos hajnalok
nappalok estek éjszakák
ételek italok
gépek tükörszövegei
sokféleképp meglett sokféle kép
hajszálra azonos
de nemhogy műfordító bűvködés
még hű tolmács se jön segíteni
párhuzamosan s kozmikus
sebességgel rohannak távolodnak
egymástól el-el-elfelé

(Kettő)

Ki tudná megmondani, mi a bámulatosabb ezekben a sorokban: a pszichológiai viviszekció bátorsága, vagy a költői ráció hátborzongatón tetten érő, érzékeltető ereje? Csoda-e, ha az ide eljutó szembesülés már előzőleg is rátalál az önsajnálat nélküli búcsú illúziótlan hangjára? „Többé-már-ki-nem-mondható szavak falkája rág"; „Itt minden megy tovább. . . talán húsz-harminc embernek fogok hiányzani". „Kezdeni? Mit? Még több nőt, férfit kötni magamhoz? / Hogy még több szálat kelljen eloldani majd?" Mert amivel a távozni készülőnek leginkább meg kell küzdenie, az éppen a tartóztató rokoni, baráti, pályatársi szeretet. Újra csak azt mondhatom, kevés költő ragaszkodott ilyen személyes odaadással halottaihoz. Posztumusz kötetében egész ciklusnyi vers *(Vissza halott anyámhoz)* szól róluk. A megfogyatkozott osztálytársak 55. érettségi találkozójára írt köszöntő így záródik:

Ne érzelegj! Ne is dacolj!
Kövesd inkább Babits szavát
Kérdezz mint ő s ne válaszolj
A fű a fű. . . Úgysincs tovább

Ám a küzdő, az elődökhöz és a méltó társakhoz bízón csatlakozó, a szép formát, a nyelv játékos elevenségét fordulatosan gazdagító költő hangja a *Csikorgó* című verses testamentum gyötrelmein is áttündököl. Az *Alkalmi vers* záró sorai: „Levél, ház, koradélután, / szél, felhő, szó, én elveszünk, / és nem leszünk, és nem leszünk." – csak az előző szakasz fogadalmával együtt érvényesek:

Még mennyit meg kell mentenem,
mennyit szavakba öntenem,
megőriznem: ha nem leszek,
majd ők viszont őrizzenek.

TANULMÁNY

FÜZI LÁSZLÓ

A mai magyar költészet és a társadalom

Talán csak az tudja igazán, aki már maga is próbálkozott hasonló dolgozat megírásával, hogy milyen erős, az alkotóktól és a művektől való elvonatkoztatásra van szükség ahhoz, hogy a *mai magyar irodalomról* vagy a *mai magyar költészetről* beszélhessünk a maga általánosságában. Hosszú évtizedeken keresztül születtek, szinte gyors egymásutánban a különböző áttekintések, rendszerezések, egymás mellé állított pályaképek, azt a látszatot keltve, hogy az irodalom – egy-egy időszak irodalma – önmagában is zárt rendszer, s mindaz, ami meghatározott szempontok szerint *irodalmi alkotás*nak neveztetik, az össze is függ egymással, következésképpen az egyes alkotások, művek között a legkülönbözőbb szempontok szerint kapcsolat is teremthető. Így aztán szinte minden évtizednek megvoltak a mesterei, aztán léteztek a mesterek tanítványai, az idősebb nemzedék és a középgeneráció alkotói, az irodalomba éppen most belépő fiatalok és így tovább. Különböző irányzatok képviselői éltek egymás mellett, volt, aki a fősodorhoz tartozott, volt, akit éppen csak útitársnak minősítettek, s volt, aki éppenséggel hallgatásra ítéltetett – de ő is, és mindenki, aki valamikor íróvá, költővé vagy szerkesztővé avattatott, vagyis bebocsátást nyert az irodalomnak nevezett „szentegyházba", részese is lett ennek, s ezen belül megvolt a maga helye, sarkocskája, kávéházi asztala, művekkel vagy csak azoknak nevezett munkákkal, közéleti szereplésekkel kivívott rangja. Létezett a világ, a világon belül létezett az irodalom, az irodalmon belül pedig létezhetett az, aki itt igyekezett biztosítani a maga helyét. Magát a rendszert a különböző, irodalmi és politikai szempontok alapján kialakult kánonok és a kánonok mögött rejlő érdekek mozgatták. A rendszer egészének alkotóelemeit az előre lekötött papírkontingensektől egészen a kiadók számára ugyancsak előre meghatározott honoráriumkeretekig és az évente feltétlenül kinyomandó – vagy mondjuk így: *kisajtolandó* – ívmennyiségekig, valamint az Olvasó Népért mozgalmakig, s így tovább, talán nem szükséges itt mind felsorolni. A fontos az, ahogyan maga a rendszer működött, úgy működött maga az irodalom is, hangozzék ez ma már bármilyen furcsán is, ilyen vagy olyan kereteket vonva az alkotók köré.

Magának a rendszernek a működése természetesen nem minősíti a műveket, számos fontos és nagy életmű nyerte el ekkor a kiteljesedését, még ha nem is teljesen érintetlenül a kor és a politikai élet viszonyaitól, s ha az utókor olvasója, vagy mondjuk inkább azt, hogy irodalomtörténésze (merthogy irodalomtörténész akkor is lesz, hogyha olvasót már gyertyával sem találunk) szóval, ha az utókor irodalomtörténésze egyszer majd visszatekint erre az időszakra, akkor gazdag és nagy irodalmat pillanthat meg. A *működtetés* okára, minthogy semmi sem történhetett csak úgy önmagában, ok nélkül, már nekünk is könnyű rámutatnunk: a kultúra, főképpen pedig az irodalom

Készült a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Ady Endre Szakalapítványának támogatásával.

politikai legitimáló szerepet töltött be. A valamikori értelmiségi elit volt ugyanis hivatott – legalábbis a rendszer *gazdái*, működtetői szerint – legitimálni a politikai hatalmat. Ehhez a korabeli játékszabályok szerint egy-egy mosoly vagy közös fénykép is elég volt, még akkor is, ha a közösen mosolygók között egyébként mély és soha át nem hidalható nézetkülönbségek rejtőztek. A félreértések elkerülése végett mindehhez hozzá kell tennem, hogy ez a rendszer sohasem az egyenlőség elve alapján működött. Voltak kedvezményezettek és voltak kitaszítottak is, és voltak, akikre már indulásukkor a kitaszítottak sorsa várt, hiszen nemcsak a mosolygós arcot, hanem a kemény kezet, mit kezet, öklöt is meg kellett időnként mutatni. Az azonban bizonyos, hogy azok, akik gazdaként léteztek ebben a sajátságos rendszerben, szellemileg kevesebbre tartották magukat – egyébként teljes joggal – irányítottjaiknál, ezért is keresték társaságukat, s ezért is igyekeztek a kezüket használni: elvégre valakinek csak meg kellett mutatnia, hogy meddig szabad elmenni a gondolkozásban.

A korszak irodalmának, főképpen pedig műveinek értékén immáron nem változtat, hogy az irodalmi élet működésének milyen kereteit alakították ki az irodalmon kívül álló erők. Nem változtat, hiszen utólag nem is tud változtatni, de a korszak irodalmát – természetesen – az akkor létező keretek nagyon is érintették. S ha most tartalmi szempontokat nem is tudok érvényesíteni, hiszen egy ilyen jellegű vizsgálódás külön dolgozat megírását követelné, arra azért utalnom kell, hogy a társadalom, feltéve, hogy szüksége volt rá – de hát a szükségesség tételezése is az akkori nyilvánvalóságok közé tartozott – tiszta és rendezett képet kapott az irodalomról. Talán tisztábbat és rendezettebbet is, mint amilyet szellemi folyamatokról egyáltalán adni lehet. Másképpen ez nem is történhetett, hiszen maga a cél is ez volt, s a kitűzött célokat mindenképpen el kellett érni. Ha ez a tiszta és áttekinthető kép valamilyen okból mássá vált, mint amilyennek az irányítók elképzelték, akkor azonnal jöttek a közbeavatkozások...

Úgy gondolom, hogy ebben, és csakis ebben a légkörben születhettek olyan összefoglalások, amelyek teljes képet tudtak adni saját koruk irodalmáról, költészetéről, azok főbb irányzatairól és így tovább... Közben természetesen magát az irodalmat működtető rendszert – nevezzük egyszerűen kultúrpolitikának – is utolérte az erőszakos rendszerek elkerülhetetlen végzete. Az irányítók és az irányítottak között ugyanis olyan párbeszéd kezdődött, amelyik már egyszerűen a létével túlmutatott azokon a bizonyos kereteken, s bizony már maguk ezek a cinkos összekacsintások is sok mindent megkérdőjeleztek az irányítottak tudatában. S ha valaki az évtizedekkel ezelőtti állásfoglalásokat, rendszerezéseket is átböngészi, akkor joggal állapíthatja meg, hogy az irodalom már akkor is jóval gazdagabb és összetettebb volt annál, mint ami ezekben az összefoglalásokban megjelent róla. Joggal írja Fried István egyik újabb tanulmányában: „Úgy érzem, arról van szó, hogy a szereppé merevedett irodalmi-kritikai magatartások csupán a hatalmi diszkurzusok igényeinek feleltek meg, s a szereposztás a kánon szerint történt. Az irodalomtörténet által hivatalosan (is) elismertetett 'fővonal' egyben a költészet irányát is meg szerette volna határozni, így a hagyomány és az újítás dialógusát leegyszerűsítve a kijelölt és elfogadtatott hagyomány követésére korlátozta. A hatalmi diszkurzus elleni 'lázadások' jó ideig úgy növelték meg az irodalom szerepét, hogy nem az 'irodalmiság' elsődlegességét hangoztatók és 'realizálók' pozícióit erősítették, hanem egy pusztán eltérően értelmezett, de ugyancsak kijelölt hagyomány elvárásai szerint kényszerítették nem irodalmi cselekvésre."[1]

Azóta szétesett a rendszer, s vele együtt eltűnt a fővonal, ezzel együtt pedig eltűnt az irodalom presszionálása is, ahogyan ma már a költészet fejlődésének irányát meg-

határozni akaró szándék sem létezik, legalábbis nem kultúrpolitikai szinten. Annyi minden mással együtt a kultúrpolitika is eltűnt, ahogy annak lennie kellett. Az utóbbi pár esztendőben rengeteg változás történt az irodalom körül, s ha nem látnánk az intézményes szétesés jeleit, akkor azt is mondhatnánk, hogy a változások az irodalmat a maga természetesebb létezése felé taszították. Ugyanis egyetlen valamire való mű sem tud úgy megszületni és létezni, ahogyan azt a feltételrendszerek kialakítói elképzelték. A művek születése még mindig őrzi azt az ősi mágikusságot, amely a szertartásokat jellemezte, s bizony a művek természetének még mindig jobban az elmosódottság, a határoknélküliség állapota felel meg, mint az, hogy születésük és létezésük minden mozzanatában a tőlük idegen szabályoknak feleljenek meg. Minden itt szükségesnek tűnő elméleti utalás helyett Joszif Brodszkijt idézem: *„A költészet valószínűleg a pontos határok nemlétéből áll."*[2] A művek önmagukban állnak, pontos körvonalaik azonban nehezen állapíthatók meg, miközben bennük egy-egy pillanat hatalmas erői sűrűsödnek össze.

Az egyes művek közötti kapcsolódásokat és különbözőségeket természetesen lehet elemezni, ám a megfeleltetéseket sohasem szabad mechanikusan alkalmazni. Még akkor is, amikor a lehető legnagyobb körültekintéssel járunk el, óhatatlanul redukáljuk a művet, csökkentjük öntörvényűségét, ám az is igaz, hogy szerencsés esetben gazdagítani is tudjuk azt a viszonyítási rendszert, amelyikben a mű az általunk megismerhető teljesebb értelmét elnyerheti. A műveket összekapcsoló viszonyítási rendszer kultúrává is szélesedhet, s ha ez a kultúra eléggé zárt, akár visszafelé is bejárhatjuk a művekhez vezető utat. Kultúra, irodalmi kultúra is csak kivételes pillanatban jöhet létre, egy-egy fejlődési folyamat betetőződéseként, s a társadalmiasodás mai fokán számos közvetítő eszköz is szükségeltetik ahhoz, hogy az egyes művek a maguk társadalmi szerepét is betölthessék...

A mai, kilencvenes évek eleji Magyarországon, mert hiába írunk már 1995-öt, a művészetek létfeltételei a kilencvenes évek eleje óta nem változtak, nos a kilencvenes évek első felében a művészetek sajátos helyzetben vannak. Egyrészt felszabadultak a társadalmi, főképpen pedig a politikai nyomás alól, s visszajutottak egy olyan létállapothoz, amelyik a korábbinál jóval természetesebben felel meg lényegüknek, másrészt viszont elveszítették azt a korábban felülről működtetett közvetítő rendszert, amelyik az egyes műveket eljuttatta, ha eljuttatta a társadalom különböző csoportjaihoz, tagjaihoz. S mivel ez a közvetítő rendszer nem működik vagy nem úgy működik, ahogyan az új feltételek között működnie kellene, az egyes munkák nem jutnak el közönségükhöz, így hatásukat sem tudják kifejteni. A mai körülmények között nagy valószínűséggel kimondható, hogy azok a művek, amelyeknek meg kell íródniuk, még megíródnak, s feltételezhetően meg is jelennek, viszont megjelenésük ellenére csak minimálisan kis számú olvasóhoz jutnak el. A valamikori író-olvasó kapcsolat majdhogynem végzetesen megszakadt, s helyére, feltételezhetően azért, mert más, hasonló jellegű kapcsolat nincs is, nem került semmi... Az irodalom és a társadalom kapcsolatában emellett is számos más változás következett be, az alábbiakban ezek számbavételére teszek kísérletet.

Változások az irodalom és a társadalom kapcsolatában: az irodalmi nyilvánosság átalakulása

Szinte naponta tapasztalhatjuk, hogy az utóbbi években az irodalom körül szinte minden megváltozott. Leggyakrabban az irodalom társadalmi súlyának csökkenéséről esik szó. Könnyen belátható, ha az irodalom – mondjuk így – politikai súlya csökkent

is, ez még nem jelenti azt, hogy más szerepe, feladata már nincs is. Ezért az irodalom egyik legfontosabb feladatának éppen a korábbi, a politizálásra való rákényszerülése előtti szerepeinek a visszaszerzését tartom. (Azt, hogy politizáló hajlamaiból is őrizzen meg valamit, már nem is teszem hozzá, enélkül is megteszi, ahogyan azt a hetilapokat és folyóiratokat olvasva láthatjuk is.) Ebből a szempontból is fontos lehet egy-egy vers, vagy pusztán verssor, egy regény vagy akár esszé: segíthet nekem, másoknak a világ megértésében, az élet elviselésében, vagy ki tudja, miben...

Mindazzal szemben tehát, amit manapság az irodalom térvesztése kapcsán el szoktak mondani, továbbra is fontosnak tartom az irodalmat, s más által nem helyettesíthetőnek azt a szerepet, amit a társadalom életében be tud tölteni, még akkor is, ha ez a szerep különbözik is a korábbiaktól. Az író-mű-olvasó kapcsolatrendszerből viszont csak az írónak a fehér papír, vagy a számítógépe billentyűzete fölötti küzdelmét, belső viaskodását érzem a korábbival azonosnak, ezen kívül szinte valamennyi momentum megváltozott. A korábbiakhoz viszonyítva lényegesen megváltozott az irodalmi nyilvánosság szerkezete, s a társadalom átalakulásával – ez jóval mélyebb folyamat, mint az, amelyikre a rendszerváltás kifejezést hallva gondolunk – párhuzamosan alapvetően megváltozott a szélesebb körű nyilvánosságban elfoglalt helye is. Ezek a változások nagyobbrészt elkerülhetetlenek, hiszen magát a társadalom átalakulását nem lehet megállítani, ám az is bizonyos, hogy minden „kísérőjelenséget" nem lehet csak az elkerülhetetlen szükségszerűséggel magyarázni.

Korábban a szerkesztőségek és a kiadók munkája révén „választódott ki" az irodalmi termésből az, amit aztán *irodalom*ként fogadott el a szakma és a szélesebb közvélemény is. A szerkesztőségek és a kiadók természetesen ma is végzik a maguk munkáját, feltéve, ha van pénzük hozzá, ám elvesztették azt az esélyüket, hogy választásuk révén maga az *irodalom* formálódjon. A sajtószabadság természetes elvének elfogadása ugyanis lehetővé tette, hogy mindent ki lehet nyomtatni, ami nem ellentétes az alkotmánnyal, a technikai eszközök fejlettsége, gondoljunk a számítógépekre, printerekre és a korábbinál gyorsabb és olcsóbb sokszorosítási eljárásokra, segíti is ezt a folyamatot. Mindez pedig azt jelenti, hogy míg korábban az irodalmiságról annak kinyomtatása *előtt* született döntés, most erre a kinyomtatás *után* kerül sor, az egyes szerkesztőségek tehát csak a maguk által képviselt irodalomfelfogás alapján a maguk orgánumába beemelt irodalomról dönthetnek, s még a szerkesztőségek összességének döntése nyomán sem a teljes irodalom áttekintésére nyílik lehetőség, hiszen a szorosan vett irodalmi intézményeken kívül is számos lehetőség van egy-egy munka megjelentetésére. Mindez hihetetlen méretekben megnövelte a kinyomtatott, s legalábbis valaki által irodalmi értékűnek tartott, hitt munkák számát, s természetesen a korábbinál jóval nehezebbé tette a szakember, főleg az olvasó, a napjainkban oly sokat emlegetett olvasó számára való tájékozódást. Természetesen semmi sajnálkozást nem rejtettem el a fenti mondatokban, hiszen a demokrácia elvének ez a gyakorlat felel meg, a sajnálatosnak inkább azt tartom, hogy az irodalomkritika ezt a kitágult nyilvánosságot, s az ebben a nyilvánosságban megjelent munkákat nem vagy csak alig követi figyelemmel, s így bizony kevés segítséget nyújt a még mindig tájékozódni kívánó közönségnek. Ide tartozik az a jelenség is, hogy a kritika és a kulturális újságírás jóval kevesebb műhely munkáját tudatosítja a közvéleményben, mint amennyi ezt megérdemelné.

A fenti eszmefuttatást akár elméleti jelentőségűnek is tarthatnánk, főképpen akkor, ha azokra a panaszkodó hangokra gondolunk, amelyek az irodalmárok egyre nehezedő helyzetére vonatkoznak. Valóban számos tudatosításra és megoldásra váró

probléma halmozódott fel az irodalom területén, ezek azonban legnagyobb részükben a munkák kinyomtatás utáni életével kapcsolatosak. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a korábbinál több könyv, folyóirat, lap jelenik meg, vagyis tendenciaszerűen megfogalmazható, hogy az írások a megjelenésig nagyobb számban jutnak el, mint korábban. A helyzet összetettségét, bonyolultságát egyébként jól jelzi, hogy a megjelentetésben a legmagasabb irodalmi szint *alatt* a lehető legnagyobb összevisszaság uralkodik, ami azt jelenti, hogy egészen jó, irodalmilag értékes, és megjelentetésre feltétlenül érdemes munkák is több évet várhatnak szedésre és nyomtatásra, úgy, mint régen. Ám akkor politikai s rendszerbeli okai voltak ennek, most pedig anyagiak. A mai szituációban az egyes személyek és csoportok érdeke jobban érvényesíthető, mint az irodalom egyre elvontabban létező érdeke.

Manapság az irodalmiság ismérvei alapján kiválasztódó mezőny is jóval szélesebb, mint volt pár esztendővel korábban. Az irodalmiság akkor zárt rendszerben létezett, s ebben mindenkinek megvolt a maga helye és feladata. Igazán nem akarom eltúlozni a Népszabadság és E. Fehér Pál szerepét, mégis meg kell említenem, hogyha például valamilyen írás rosszallással említtetett általa a lapban, akkor egyből tudni lehetett, hogy mi az, amit feltétlenül el kell olvasni... Azóta – talán a természetesnél is gyorsabban – új irányzatok és nemzedékek jelentek meg az irodalomban, ezáltal az irodalmi nyilvánosság alapvetően tagolttá vált, olyannyira, hogy a különböző irányzatokhoz tartozó írók már nem is értik meg egymás műveit, de még egymás szóhasználatát sem. Ez még persze nem lenne olyan nagy baj, hiszen az írónak nem az a feladata, hogy a másik író művét megértse. Ám ha az egymás melletti (el)beszélés jellemzi az irodalmi életet, akkor ez könnyen elvezethet ahhoz az állapothoz, amikor az egységes magyar nyelvű irodalmiság alkotóelemeire esik szét. Ez azzal jár majd együtt, hogy az értékelések, az irodalomtörténetinek szánt megállapítások is az egyes táborokon és irányzatokon belül születnek majd meg. (Íme, újabb adalék ahhoz, hogy egységes irodalomtörténeti munkák a közelmúlt és a ma irodalmáról ma miért nem születnek meg.) Mindez a szakember olvasókban, a ma irodalmáról tájékozódni akarókban alapvető félreértésekhez vezethet, nem beszélve arról, hogy maga a tájékozódás is egyre nehezebbé válik. Az immáron természetes módon létező tagoltság a mai körülmények között könnyen önmaga ellen fordul, s az irodalom áttekinthetetlen káoszához vezet.

Annak, aki módszeresen figyeli a mai magyar társadalom kulturális állapotát, valószínűleg semmi újat nem mondok azzal, hogy a tömegkultúra expanzív, egyneműsítő szakaszát éljük, s bizony ez a periódus számos vonatkozásban uniformizálja azt, aki ebbe a rendszerbe belehelyezkedik, márpedig nehéz a rendszeren kívül maradni. Lássunk példát erre az éppen aktuális napi sajtóból. Egy Selmeczi Györggyel készített interjúban olvasom a zeneszerző alábbi kifakadását: „Az ember tehetetlenül nézi, ahogy ez a vírusszerűen terjedő, hihetetlenül átfogó kór áthatja a művészetet és a művészet fogyasztását – hogy ezt a kifejezést használjam én is. Ezzel szemben semmi mást nem tudunk tenni, mint előszedni bizonyos dolgokat, rájuk mutatni és akármilyen szűk körben fölhívni a figyelmet, hogy úristen, ez egy egész kultúra volt... Ebben van a mi közös, iszonyatos felelősségünk. Nekünk, akik tudunk erről a jelenségről és van bennünk némi tudatosan magunkévá tett általános műveltség. Az önbecsülés része, hogy rendelkezem azzal a szellemi alapréteggel, amelyik tartalmazza ezeket a nagy kultúrákat. Hát micsoda tahóság figyelmen kívül hagyni érvényes, századokon keresztül beszélt nyelveket? Azért elképesztő a felelősségünk, mert mi választunk, hogy bármit uralkodó irányvonallá tegyünk az egyébként hallatlanul durva és keménykezű elektronikus média és

marketing számára is." S hogy értsük az elveszített nyelvekre, kultúrákra tett célzást, nézzünk egy újabb részletet: „Tehát az operaelemzéssel is csak az a célom, hogy a közönség találkozhasson a zsenialitás működésével. Miért így gondolta? Hiszen azt soha nem vizsgáljuk. Helyette van a Tutto Mobili. Pár taktussal a Traviátából. Verdi zsenialitásából ez maradt."[3]

Nehéz az idézettekhez bármit is hozzátenni. Talán csak azt jegyezhetem meg, hogy valójában a választás sem rajtunk áll, hiszen egy személyiségünktől idegen manipulációs rendszer bábjaiként létezünk, miközben szinte napról napra verjük le magunkról hagyományos kultúránk elemeit, s gyermekeink talán már semmit nem is sejtenek abból a kultúrából, amelyikben szüleik és nagyszüleik felnőttek. S nem azért lesz ez így, mert nincs, aki a gyerekeket ennek a kultúrának az elemeire megtanítaná, egyébként az iskola egyre kevésbé végzi el ezt a feladatot, hanem azért, mert a gyermekeinknek a maguk külön életében, sajnos, egyre kevésbé lesz szüksége erre a kultúrára. S talán még azt is hozzátehetem Selmeczi György elkeseredett, de teljes mértékben indokolt kifakadásához, hogy bizonyos idő eltelte után a kultúrában is megjelenik majd egyfajta tagolódás, s ezzel együtt párhuzamosan egyre több, többek között a társadalomra is hatással lévő kulturális rendszer alakul majd ki. Ezek a kulturális rendszerek valószínűleg a tömegtájékoztatás révén kapcsolódnak majd egymáshoz, bár az egyes rendszerekhez tartozók a másik kultúra nyelvét a maga teljességében soha nem fogják majd érteni. Az irodalmi szférának is kialakul majd a maga külön nyelve, s bizonnyal a mostaninál jobban működő intézményrendszer is lesz majd, ez azonban már soha nem tudja majd újjáéleszteni azt az illúziót, hogy az irodalmi kultúra képes áthatni az egész társadalmat.

Változások az irodalom és társadalom kapcsolatában: az irodalmi értékrendek átalakulása

Nemcsak az irodalom nyilvánossága változik időről időre, tehát nemcsak az a tér, amelyik az irodalmi alkotásokat a közönség elé juttatja, s nemcsak az a kör, amelyik értelmezi és a maga emlékezetében elraktározza azokat, vagy éppen kiejti az emlékezetből s elfelejti őket, hanem változnak vagy nagy átalakuláson mennek keresztül a különböző időszakokban érvényesülő irodalmi értékrendek is. S ha már a változások számbavételénél tartok, azt is el kell mondanom, hogy talán még az előbb említetteknél is gyorsabban változik az irodalomban érvényesülő értékrendek egymáshoz való viszonya, újabban pedig ennél is gyorsabban a társadalom viszonyulása ezekhez az értékrendekhez – és magához az irodalomhoz. Az értékrend egyébként az irodalmi élet viszonyrendszerében értelmezendő, önmagában tehát ez sem, mint ahogyan több más jelenség sem érinti a *mű* létrejöttét és értékét, az irodalmi élet mai szervezettségének szintjén azonban, mint ahogy már régóta, segítheti egy-egy irodalmi tendencia kialakulását, egy-egy mű világának az elfogadását vagy éppenséggel egy új irodalmi kánon létrejöttét. Ha az értékrend normatív mércévé válik, akkor magát az irodalmi életet, sőt, áttételesen a műveket is érintő tényezővé válhat.

Maguk az irodalmi értékrendek hosszú időszakon keresztül alakulnak ki, s hosszan is léteznek az időben. A magyar irodalomnak például szinte az egész történetén keresztülvonul egy, a hagyományokhoz, ezzel együtt pedig a közvetlen társadalmi szerepvállaláshoz, s egy, a modernitáshoz, s az egyén belső világához kötődő értékrend. (Mindezzel együtt természetesen tévedés lenne azt hinni, hogy a társadalmiság és a mo-

dernitás közös vállalása kizárná egymást vagy fordítva.) Gondolhatunk például az avantgárdra is, század eleji kialakulása óta mindmáig megőrizte magát, nem beszélve a realizmusról, s így sorolhatnám tovább a példákat... Arról van szó, hogy a nagy művészeti áramlatok magukhoz szippantják a legújabb törekvéseket, miközben maguk is erős átalakuláson mennek keresztül. Az egyes nemzedékek – műveik mellett – valószínűleg éppen a már meglévő értékrendek átalakításával hagynak értelmezendő nyomot maguk után.

A mai magyar irodalomban számos értékrend létezik egymás mellett. Régen túl vagyunk már azon az időszakon, amikor csupán egyetlen hivatalosan előírt értékrendről beszélhettek az írók és a kritikusok, s azon is, amikor az irányzatok és az irányzatos folyóiratok lététől rettegett a pártközpont, attól tartva, hogy az irodalmi sokszínűséget a politikai sokszínűség fogja követni, ahogy aztán az be is következett. Ma ez a sokszínűség egyszerűen tény, s ahogyan Pomogáts Béla egyik írásában[4] összefoglalta, ma egymás mellett létezik az ún. hivatalos, emigrációs, népi, urbánus, avantgárd, neoavantgárd, modern, posztmodern értékrend. Az írás megszületése óta a „hivatalos" értékrend megszűnt, vagy ha létezik, akkor több került a helyébe, s valószínűleg az emigrációs is beolvadt a számos hazai közé, a többi viszont tartósan megszilárdította a maga helyét, legföljebb a posztmodern utáni értékrendhez tartozók nem határozták még meg magukat. De hát nem is az elnevezés hiánya, főképpen pedig nem az értékrendek léte okozza ezen a téren a gondokat, hanem inkább az, hogy ezek az értékrendek nem a maguk tiszta irodalmiságában léteznek, s számos más – elsősorban politikai – ok folytán bizony az értékrendek létében rejlő különbözőség erősebbnek tűnik, mint az irodalmiság létében megmutatkozó azonosság. Említett írásában Pomogáts Béla (1987-ben) így írt: „Egymástól igen eltérő értékjavaslatok és értékrendek vannak forgalomban, s ezt a tulajdonképpen igen természetes állapotot nemcsak az irodalmi művek és életművek értékelésének bizonytalansága okozza, hanem az is, hogy XX. századi irodalmunk önismerete hagyományosan bizonytalan és elégtelen. Mintha nem egyetlen magyar irodalom, hanem több várna értékelő megítélésre, éspedig nem egyszerűen a geográfiai, inkább a szellemi és ideológiai megoszlás szerint." Akár fel is kiálthatnánk Pomogáts Béla pontos jellemzését olvasva: hol vagyunk már ettől az idillinek tekinthető állapottól! Vagy egyszerűen csak legyinthetnénk: ugyan, kinek fontos manapság az irodalmiság követelményeit vállalókat összefűző azonosság? Igen, kiálthatnánk is, legyinthetnénk is, ám valószínűleg sem az egyik, sem a másik estben nem járnánk el helyesen. Mert valóban változtak irodalmunk közállapotai 1987 óta – de csak az irodalom körüli világ változott meg az elmúlt években? Valójában változott körülöttünk minden, s talán a korábbi állapotokat misztifikálnánk, ha az akkori helyzetet fogadnánk el mérvadónak. Másrészt azonban igaza van annak a felfogásnak is, hogy az irodalomban a *mű* az, ami mindennél fontosabb, csak a mű teremthet törvényeket. Ám az is igaz, hogy a mű mögött mindig ott áll a kultúra egésze is. Ezért a kétségbeesést és a hányaveti legyintést egyaránt félretéve magára a tényre figyelve kell megállapítanunk: *a sajátosan nemzeti kultúra mély válságára utal az, ha benne a mostanihoz hasonló megosztottság, az egymás eredményeinek és törekvéseinek figyelmen kívül hagyása mutatkozik meg.*

A kérdés tehát az, hogy hol húzódnak a mai magyar irodalom törésvonalai? Az irányzatok, folyóiratok, nemzedékek közötti természetes különbözőségeken kívül ezeknek egyébként nem kellene szükségszerűen törésvonalként jelentkezniük, először az irodalmon keresztül politizálók és az irodalomban az irodalmiságot előtérbe helye-

zők között. Természetesen ennek is léteznek nemzedéki vonatkozásai. Az irodalomban önmagát már pontosan meghatározó nemzedék és az előttük járók viszonyát jellemezte Keresztury Tibor azzal, hogy az újabb nemzedék a népi-nemzeti elkötelezettségű hagyományt már nem találja folytathatónak. A szakadás ezen a ponton nyilvánvaló, magyarázata pedig minden bizonnyal a megerősödő s önmaguk megfogalmazódását kereső modernizációs törekvések és a hagyományos, társadalmi feladatok megfogalmazását is vállaló irodalmiság közötti különbözőségben rejlik. Ezek az értékrendek ugyan már 1987-ben, amikor Pomogáts Béla megnevezte őket, s már azt megelőzően is legalább annyira különböztek, mint ma, s ha akkor nem is támaszkodtak egymásra, számos esetben mégis csak együtt léteztek – a hatalommal szemben. Akkor feltehetően a politikum, s azon belül is a közös „ellenfél" elleni küzdelem szorította egy táborba a más, új világot akaró írókat. S ha a politikum a Kádár-rendszer időszakában erősen beleszólt az egyes értékrendekhez tartozó írók megnyilvánulásaiba, az igazság kedvéért azt is el kell mondani, hogy amennyire akkor beleszólt, legalább annyira teszi ezt ma is. A mai magyar társadalom immáron végzetesnek tűnő politikai megosztottsága vetítődik át az irodalom világába is, és osztja az abban résztvevőket is több táborra. A szembenállások mögött felsejlik a magyar társadalmat immáron újra megosztó népi-urbánus ellentét, még ha ez minden vitában nem is fogalmazódik meg teljes egyértelműséggel. Ennek következményei sajnos érződnek az intézményrendszer egyre nehézkesebbé váló, s a teljes ellehetetlenüléssel fenyegető működésében, s az irodalom több részre szakadásában is. Alighanem bekövetkezik az, amiről Pomogáts Béla írt már többször emlegetett írásában: a magyar irodalom több részre szakad, s ha a részeket jelképező szigetek – folyóiratok, könyvkiadók – egyikéről-másikáról nyílik is kilátás a másikra, a valamikori kontinenssé ezek a szigetek már aligha állnak össze... Meglehet, ezek a szigetek, éppen sziget-voltukban ma pontosabb képet mutatnak a magyar kultúráról, mint tenné azt egy önmagát erősnek mutató kontinens, mégis azt kell mondanom, hogy magával ezzel a szétszakadással is eltűnt valami. Nem más, mint talán az, amiről Balassa Péter írt Sándor Iván új Bánk bán-értelmezése kapcsán: „Újabb szabadságunk közös éjszakánk valódi méreteit nyilvánította ki csupán, magyar és magyar között".[5] Megerősítésként pedig tovább idézem a Bánk bánhoz kapcsolódó gondolatot: „Éjszakánk éppen azért közös, mert közöttünk, magyar és magyar között, nem pedig idegen és magyar között húzódik, láthatatlan, megfoghatatlan, sötét folyamként."

A változások sűrűsödési pontja: a káosz

A változások, módosulások, átalakulások, az irodalmi értékrendek átrendeződései hozzátartoznak minden irodalmiság életfolyamataihoz, azokhoz az életfolyamatokhoz, amelyeknek révén egy-egy irodalom az állandóan változó korhoz kapcsolódik. Az elmúlt pár esztendőben azonban több és más történt, mint amit a hagyományos átalakulások leírásával bemutathatnánk. Ezekben az években a magyar irodalom jellege, karaktere változott meg, s ennek a karakterváltozásnak a folyamata bizony jóval bonyolultabb annál, mint amit a szokásos átrendeződések esetében megszokhattunk. Ráadásul ez a karakterváltozás a korábbitól teljes egészében eltérő civilizációs környezetben ment és megy végbe, úgy, hogy az irodalmiság résztvevőinek tudatában még mindig csak egyetlen viszonyítási pont létezik, mégpedig a múlt, hiszen mindenki csak azt tudja, hogy hogyan „működött" az irodalmiság valamikor, ám azt senki nem tudja, hogy miképpen kell működnie ma vagy holnap, mint mondottam, a korábbitól erősen

eltérő körülmények közepette. De hát hogyan is tudnánk a felmerülő kérdésekre egzakt és pontos választ adni akkor, amikor a társadalom átalakulásának naponta jelentkező gondjaira sem találunk megoldást, s eléggé régóta tudjuk már, hogy az irodalomra az egzakt módszerek semmilyen körülmények között sem húzhatóak rá. Ráadásul a XX. század második felének társadalmi mozgásai annyira gyorsak, hogy ezek következtében ma az irodalom világában a legkülönbözőbb társadalmi szituációkban felnövekedett és szereptudatukat ezekben az egymástól erősen különböző szituációkban elnyert és megfogalmazó nemzedékekhez tartozó alkotók élnek egymás mellett. A mai magyar irodalomban legalább fél tucat, ha nem több nemzedék alkotógárdája munkálkodik, természetesen az egyes nemzedékeken belül is különböző esztétikai elképzelések alapján, egy olyan társadalomban, amelyik, azon túl, hogy a napi megélhetés egyre súlyosabb gondjaival van elfoglalva, ráadásul – ahogy utaltam is rá – a Nyugaton már teret nyert tömegkultúra hatásának első nagy hullámát éli át, s valójában elképzelése sincs arról, hogy mit is kezdhetne magukkal a művészetekkel és ezen belül az egyes alkotásokkal. Ilyen körülmények között csoda-e, hogy a művészetek, s így az irodalom is, a korábban megszokott egységes kép helyett a kaotikus állapotok közötti létezés képét mutatják önmagukról? Most, ezen a ponton térek vissza dolgozatom első mondatához: igen, éppen a kaotikus állapotok miatt lehetetlen egységes irodalomról vagy magáról az elvontan létező irodalmiságról beszélni. S ezért van az, hogy a dolgozatírók többsége, bármilyen hosszú is a dolgozata, egyre inkább csak a maga jegyzeteinek, tűnődéseinek a papírra vetésére vállalkozik, s lemond a teljes kép felvázolásáról. Többet természetesen ezeknek a soroknak az írója sem tehet.

Ugyanakkor el kell mondani azt is, hogy az irodalomértés változása, gazdagodása nem követte az irodalomban lezajló folyamatokat. Ennek illusztrálására számtalan példa áll a rendelkezésemre, olvasmányaimból és saját gyűjtésemből egyaránt, ám ezeknek az idézését fölöslegesnek tartom, hiszen a mai Magyarországon már szinte mindenki tisztában van azzal, hogy az irodalom oktatása, legalábbis a középiskolákban a huszadik század első felének, de talán inkább első harmadának irodalmi terepénél megállt, szélesebb körben pedig a hagyományos értelemben tizenkilencedik századinak nevezhető irodalmi elképzelések vannak forgalomban. A különböző, helyenként komikus, helyenként azonban tragikus példák idézése helyett Kulcsár Szabó Ernő áttekintő jellegű megállapításait elevenítem fel. Az irodalomértés és az újabb magyar irodalom kapcsolatáról írott tanulmányában a következőket olvashatjuk: „Válaszolni arra a kérdésre, vajon hogyan olvassuk a műalkotásokat, alighanem a legnehezebb dolgok közé tartozik, a pozitivista 'termelési' esztétikák öröksége folytán mindez a legritkább esetben foglalkoztatta az irodalmat. Pedig éppen az a tudatformáló funkció, az a hatás maradt így hosszú időre homályban, amelyet az irodalom a művek címzettjeire, magára a közösségre gyakorolt". Ezt követően Kulcsár Szabó számos konkrét és általában negatív példát sorol fel, ezek mind az irodalomértés megkésettségét bizonyítják. Csak egy megállapítást idézek a sok közül, ebben az ún. fiatal irodalom kapcsán mondja a következőket: „Azt is tapasztalhattuk, hogy a 'felnőtt irodalom' még mindig szociológiai-nemzedéki értelemben használja ezt a kategóriát, nem véve észre, hogy akikről továbbra is fiatalokként beszél, azok közül jó néhányan már a sejtettnél is komolyabb esztétikai konkurenciát jelentenek számára."[6] Az újabb irodalom alkotásai pedig gyakorlatilag értelmezhetetlenek az évtizedekkel ezelőtt kialakított „befogadói sémák" szerint. Kulcsár Szabó Ernő egyébként 1980-ban írta szóban forgó tanulmányát, tehát immáron másfél évtizede, s már akkor azt mondta, hogy „Nádas, Esterházy, Hajnóczy

műveit nem lehet a konvencionális, realizmuselvűnek álcázott publicisztikusság előfeltevései szerint olvasni: a *Termelési regény* úgy fog kisiklani az ilyen olvasó kezéből, mint egy Stockhausen-zenemű kombinatorikus struktúrája az eddig csak Liszt-műveket játszó zongoristáéból".

Növeli a bajt, hogy a könyvkiadás és a terjesztés rendszere teljesen összeomlott, s így még a tájékozódni kívánó olvasónak sincs módja áttekintő kép kialakítására, mondjuk, az újabb magyar költészetről. A magyar irodalom különböző csoportokra, irányzatokra való szétesése alighanem befejezett tény, s csak ismételjük magunkat akkor, amikor azt mondjuk, hogy ez a folyamat számos negatív kísérőjelenséggel jár együtt. S most arra gondolok, hogy a kinyomtatott könyvek, folyóiratszámok szinte olvasás és olvasói reflektálás nélkül tűnnek el. Fontos, akár korszakos jelentőséggel bíró munkák teljesen visszhangtalanok... A társadalmasiasodás mai fokán egyszerűen nem tartom megengedhetőnek, hogy ne alakuljanak ki olyan terjesztői rendszerek, hálózatok, amelyek közvetlenül is segíthetnék a megjelent munkák – talán nem szép a kifejezés, de mást nem találok helyette – társadalmi hasznosulását.

Az irodalmiság keretein belül is megmutatkozó káoszra az irodalmi mezőny tagjai nem egyformán reagáltak. Ezeknek a sajátságos válaszoknak az első csoportját alkotják azok a megnyilvánulások, amelyek folytathatónak vélik a magyar irodalom társadalmiságot hangsúlyozó hagyományát. Ezt az álláspontot főképpen azok képviselik, akik az 1989 körüli időszakban politikai szerepet is vállaltak. Ez a szerep akkor, főképpen azonban a rendszerváltás folyamatának az elindításában kikerülhetetlen volt, ám az is gyorsan kiderült, hogy a napi politizálás szakszerűséget követelő gyakorlata immáron összeegyeztethetetlen a szellemi alkotómunkával. Kényszerű, vagy talán nem is annyira kényszerű döntésével a magyar írótársadalom jó néhány tagja kilépett korábbi szellemi környezetéből, s immáron a politikai életben folytatják munkásságukat. A politikai szerepet vállaló alkotók között akadnak olyan írók is, aki „visszatértek" az irodalomhoz, az igazsághoz azonban az is hozzá tartozik, hogy jelentős munkát az eltelt időben még nem jelentettek meg. A legtöbb író azonban úgy tett (s az ő állásfoglalásuk alkotja annak a bizonyos véleménycsokornak a második rétegét), mintha nem történt volna semmi, vagy ha igen, akkor „csak" politikai hatalomváltás, ám magának az irodalomnak a szellemi környezetében semmiféle változás nem ment végbe. Talán fölösleges is mondani, hogy mennyire megkésett állásfoglalás ez, s talán azt is fölösleges mondani, hogy ebből a „táborból" hangzott el a legtöbb panaszos szó az utóbbi években az irodalom működési feltételeinek ellehetetlenülése kapcsán. A harmadik csoportba azoknak a véleménye tartozik, akik visszahúzódtak a közszerepléstől, már amennyire egyáltalán vissza lehetett húzódni, hiszen számos olyan esemény történt, amire ilyen vagy olyan formában a maga szellemi méltóságára adó embereknek reagálniuk kellett. Az ebbe a csoportba tartozó írók alaptörekvésük szerint csak műveikkel kívánnak jelen lenni a magyar szellemi életben. Talán az ő külön műhelyekbe, szellemi odúkba való visszahúzódásuk kötődik a legerősebben a kor mélyben mutatkozó szellemi mozgásaihoz: a vátesz-szerepet idejétmúltnak tekintik, a műalkotást nyelvi konstrukciónak tételezik, s visszahúzódásukkal is arra utalnak, hogy a kor az egyéniségek kibontakozását csak a külön világokba való belemenekülés esetén biztosíthatja.

A szélesebb közvélemény – ide sorolva az azt formáló kulturális publicisztikát is – egyébként a művészetek mai helyzete kapcsán jóval sarkítottabb álláspontot képvisel, mint az valójában indokolt lenne. Eszerint a művészetek helyzetében és így az irodalomban is hangsúlyos változások következtek be, a korábbi, úgymond politizáló irodalom

helyére az ún. nem politizáló került, az irodalom tehát teljes egészében elvesztette közéleti, társadalmi szerepét. Talán mondanom sem kell, hogy ezek a sarkított elképzelések és feltételezések azért alakulhattak ki, mert már a kiindulópontjuk is téves előfeltevésen alapult. A magyar irodalom ugyanis soha nem volt egyszólamú, a talán bizonygatnom sem kell, hogy hosszú évszázadok óta különböző irányzatok, s ne felejtsük: értékrendek élnek benne, s nem is csak egy vagy kettő, ahogy azt a fentebb idézett vélemények sejtetni engedik. Magának az irodalomnak az átalakulása pedig nem 1989-ben vette kezdetét, hanem évtizedekkel korábban, s maga ez a folyamat is több irányzat egymástól különböző ütemben történő mozgása révén mutatkozott meg. S az irodalmiság ismerői azt is jól tudják, hogy az ilyen mélységű folyamatok nem csupán a jelenségek közvetlenül való megmutatkozása előtt kezdődnek, hanem évtizedekig nem is zárulnak le...

A költészet változásai

A magyar költészet átalakulásának folyamatát természetesen az irodalom változásainak rendjében kell elhelyeznünk, hiszen ebben az irodalomban az egyes műnemek nem választhatók el egymástól, legalábbis az érzékenységet tekintve nem. Mi több, a líra a maga sajátságos érzékenységével mintha elébe is ment volna annak a folyamatnak, amelyik aztán később éppen az új magyar regényben csúcsosodott ki. Emlékezzünk, Béládi Miklós már 1982-ben terjedelmes tanulmányt tett közzé a magyar irodalmiság jellegében megmutatkozó változásokról. Elemzése a következőképpen foglalható összse: A magyar irodalom a nyolcvanas évek elejére válaszút elé érkezett, kulcskérdésévé vált, „sikerül-e megőriznie folytonosságát, vagy fel kell készülnie arra, hogy amit hagyományos, nemzeti jellegzetességekben, közérdekű feladatvállalásban kifejeződő fő vonalának tekintettünk, annak továbbélése kérdésessé válik, megtörik, erőszakos beavatkozások miatt vége szakad". Ezt a kérdést az irodalom polarizálódása vetette fel. A polarizálódás, az új irányzatok megjelenése szétfeszítette az eddig elfogadott kereteket, nem illeszthető irodalmunk folytonossági láncához. Az új irodalmiság háttérbe szorította a valósághoz kötődő írókat, miközben az egyik oldalon megnőtt az irodalmi publicisztika szerepe, a társadalomábrázoló igénnyel fellépő törekvések viszont kevés eredményt hoztak. A másik oldalon viszont olyannyira erős volt az újításra, modernizálásra, kísérletezésre való törekvés, hogy maga a modernizálás is irányzattá tágult és mélyült. Mindennek tartalmi vonatkozása, hogy „az új próza alkotója nemcsak másként, más nyelven ír, hanem mindenekelőtt másként gondolkodik a világról, az emberről és rendszerről, s legfőbb célja, hogy ennek az új világképnek találja meg az adekvát epikai formáját".[7]

Béládi Miklós megjegyzéséhez a mai perspektívából talán csak annyit tehetek hozzá, hogy mintha nem is a kezdeti, hanem a végső állapotot rögzítette volna. S nemcsak a prózában, hanem a lírában is megmutatkoztak a világ másként való szemlélésének a következményei. A költészetben az átalakulás folyamata a következőképpen ragadható meg. Annyi előd után talán Tandori Dezső az első, aki a hagyományostól egészen eltérő költészeteszményt igyekszik megvalósítani. Parti Nagy Lajos – visszatekintve – a következőképpen fogalmazta meg a Tandori-jelenség lényegét: „Úgy érzem, Nagy László és Pilinszky mellett az utóbbi húsz év legnagyobb hatású költője Tandori Dezső... Hajdani hangsúlyos ki- illetve visszavonulása az 'ügyek', az irodalmipolitikai élet tereiről, ha követőit nem is, hívei táborát növelte egy időre, hisz olyan művészi gesztus volt, amit alig lehetett nem áthallani."[8] Érdemes megjegyezni, hogy

a mai elemzők is Tandori költészetének úttörő voltát emelik ki. Példaként erre Mészáros Sándor mondatait idézem: „Már a kezdet meghatározása is kétséges, hiszen már az is értelmezés és opció kérdése, mit tekinthetünk az új magyar költészet korpuszának. Ennek belátása viszonylagosíthatja a kezdetre vonatkozó kérdést. De ha az új magyar költészet kifejezést értékfogalomként használom, akkor ez lehetővé teszi, hogy *egy* lehetséges kezdetről beszéljek. A különböző értelmezői közösségek között mára már kialakult a minimális közmegegyezés arról, hogy Tandori Dezső költészetének első periódusa az új líra történetének egyik lehetséges kezdeteként értelmezhető."[9]

A hetvenes évek nagy költészeti forgatagában, különösen az évtized második felében természetesen mások is részt vettek. Mintha vihar előtti kavarodás lett volna, legalábbis azoknak az erőknek a nagysága, amelyek a költészetben mutatták meg magukat, ezt jelezte. Például Kálnoky László költészetében korszakos változás zajlott le: ebben a költészetben is megjelent a távolságtartás, a finom és rendkívül bonyolult irónia – a közéleti eszményekkel szemben is. Ekkor zajlott az *Arctalan nemzedék* költői körüli vita. Magát a kifejezést Zalán Tibor használta, annak a nemzedéknek a költőit jellemezve, amelyik már nem volt leírható a korábbi nemzedékek kapcsán használt kifejezésekkel, de a maga alapvető törekvéseit sem teljesítette még ki. Ekkor lesznek szélesebb körben is ismertté Magyarországon a párizsi Magyar Műhely költői, ekkor hódít a legnagyobb körben a neoavantgárd, és ekkor művelik a legnagyobb érdeklődés mellett a vizuális költészetet. A politikai változások csak ezután a nagy forrongás után következtek, ám ahogyan közeledtünk feléjük, úgy csökkent is a költészet iránti érdeklődés, s az újabb nemzedékek és irányzatok költői, akárcsak korábban induló társaik, egyre inkább szakmai közönség előtt jelenhettek csak meg munkáikkal.

Az újabb magyar költészet különböző irányai – s alkotói – ismét az egyéniséget állították érdeklődésük középpontjába. A személyiséggel mint témával talán csak a nyelv mint téma – és eszköz – tudott lépést tartani. Az alany és a tárgy jutott így kitüntetett szerephez, s talán az sem véletlen, hogy a személyiség több vonatkozásban is ennek a költészetnek a fő témájává vált. Ezért is tartom fontosnak, hogy a személyiséggel kapcsolatos nézőpontok közül megmutassam Földényi F. Lászlóét, aki a személyiséget éppen mint irodalmi témát járta körül. Álláspontját azért is idézem hosszabban, mert az általa rögzítettek minden további vizsgálódás kiindulópontját képezhetik: „...a társadalmi, politikai válság mellett (mögött) ott rejlik a minden egyedi életet átitató egzisztenciális válság. A kor azonban, ahelyett, hogy ezzel szembenézne, inkább leplezni akarja: az egzisztenciális válságra is politikai, gazdasági magyarázatokat keres. Ahelyett, hogy megtanulna vele együtt élni, inkább elfojtja (hogy azután ez a válság a legváratlanabb irányokból, a legkülönösebb álarcokban ismét előtörjön), s miközben a társadalmi válság megoldásán fáradozik, megfeledkezik róla, hogy az egzisztenciális válság aknamezőként terül szét. Kialakul az ördögi kör: minél jobban leplezni óhajtják a személyes, minden életben ott lappangó válságot, annál törékenyebbek, kuszábbak lesznek az életkörülmények, de minél válságosabbak ezek, annál nyomasztóbbá válik a személyes egzisztenciális válság, amelynek eltakarására egyre több energiát kell fordítani. A válság nem azért teljes, mert a gazdasági, politikai élet egészére kiterjed, hanem mert a személyes (örökké újratermelődő, felszámolhatatlan) és a személyen túli (az időnek kiszolgáltatott, megszüntethető) válság látszólag kibogozhatatlanul fonódik össze."[10]

„Mit tehetünk ebben a helyzetben mi?" – ez Földényi F. László kérdése, s ez a mi korunk költőinek kérdése is, tán csak a többes szám értendő egyes számban, hiszen

egyre inkább magánkérdésként fogalmazódhat meg minden ilyen töprengés. S a válaszok is egyre inkább magánválaszok lesznek, ahogyan az egyes költői világok is magánvilágokként értelmezhetők...

Változatok a társadalom és a költészet kapcsolatára

Abban a káoszban, amelyikben nem csupán a költői cselekvés társadalmi „áttétele" kérdőjeleződött meg, hanem az is kérdésessé vált, hogy egyáltalán lesz-e olvasójuk a leírt verssoroknak, gondolatoknak, szükségképpen felerősödött az önálló költői világok kialakítására és belakására való törekvés. Félreértés ne essék, az önálló költői világ léte eddig is minden valamirevaló költői megszólalás alapját kellett hogy jelentse. Most inkább arról van szó, hogy a művészi öntörvényűség mellett felerősödött a világtól, sőt még a pályatársaktól való elkülönülés vágya is. Ha például évtizedekkel ezelőtt a közös nemzedéki létezés élményeit és feladatait megéneklő vágy fogta össze az induló költőket, a „fölrepülni rajban" szándéka, akkor most soha nem látott igyekezettel jelennek meg a többitől különálló költői világok létrehozására irányuló törekvések. Ismételten mondom, ebben a törekvésben az elkülönülés minden korábbinál erősebb vágya az új jelenség, s adott esetben ez az elkülönülési vágy akár még az olvasótól való elzárkózást is jelentheti. Többen írtak már arról, hogy például éppenséggel Tandori Dezső, az újabb irodalmi érzékenység talán első megszólaltatója, olyan költői világot alakított ki, amelynek versekben való leképeződései tulajdonképpen csak megalkotójuk számára értelmezhetőek, és elhangzott már olyan vélemény is, hogy egy Esterházy-darab jelentősége nem önmagában áll, hanem abban, hogy Esterházy Péter műhelyéből került ki, s így a műhely sajátos vonásait hordozza magán. Vagyis a kritikust jobban érdekli a műhely sajátossága, mint a műhelyből kikerült munka. Úgy gondolom, ez a kritikai megnyilvánulás már önmagában tünetértékű.

Feltehetően az elkülönülés vágya mutatkozik meg a nagyobb méretű kompozíciók számának növekedésében is. Egyre több ciklus jelenik meg, s megnőtt a kötetnyi terjedelmű ciklusok száma is. Látni fogjuk: szinte uralkodóvá váltak a szerepversek, szemmel láthatóan növekedett az egyes, korábban papírra vetett költői sorokhoz kötődő versek száma, gondoljunk például arra, hogy az egyik József Attila-szonett sorait alapul véve teljes értékű szonettkoszorú született, s ismert az is, hogy költők szövetkeztek az „öreg" József Attila költészetének „megteremtésére". A példák alighanem önmagukban is jól érzékeltetik: a ma költője már nem a világhoz való viszonyának, hanem a nyelvhez való kötődésének, egyes korábbi irodalmi vagy kulturális szerepekhez való kapcsolatának tisztázására törekszik, s a világhoz kötődő kapcsolatát is ezeken a viszonyulásokon keresztül igyekszik megfogalmazni. Ugyancsak az elkülönülésre vágyás gesztusát vélem felfedezni abban is, hogy egy-egy alkotó minden korábbinál erősebben kötődik egy-egy formához, mint például Markó Béla vagy Bertók László a szonetthez. A klasszikus értékeket hordozó formához való menekülés már önmagában is a kor káoszától való elfordulást jelenti, ahogyan az ebből az elfordulásból létrejött versek is tagadják a maguk kifinomultságával, belső harmóniájával, csendjével és az ebben a csendben szerephez jutó finom rezdülésekkel azt a kort, amelyben alkotójuknak élniük adatik.

A mostani dolgozat keretei között a mai magyar költészet önálló és értékkel bíró költői világait nem tudom bemutatni, így a következőkben inkább csak jelzésszerűen mutatok be néhány, számomra is fontos költői törekvést.

A hétköznapiság tudomásulvétele: Petri György újabb versei

Petri György költői világában mindig is ott élt az elkülönülés szándéka. Egyik, talán legkorábbi interjújában mondja: „De miért ne lehetne más típusú lírát csinálni? Sőt, nekem úgy tűnik, hogy ma éppen József Attila-típusú lírát nem lehet csinálni. Ezt sajnálom is, mert tulajdonképpen konzervatív vagyok. De az, hogy milyen lírát tudok *én* csinálni, az nem csupán személyes óhajomtól függ. És végtére is, mi van akkor, ha nem líra? Hanem valami, ami csak emlékeztet arra? Ha sikerül néhány embernek segítenem élete értelmezésében, akkor meg vagyok elégedve."[11]

Az elkülönülés szándékának önálló jelentést is hordozó megvalósítását jelentette Petrinek az akkori elsődleges nyilvánosságtól való elzárkózása, köteteinek szamizdatkiadásban való megjelentetése, s egyúttal egy, a korábbiaktól eltérő politikai költészet kialakítása. Mégis hibát követnénk el, ha Petri lírájának sajátosságát csupán ebben a politikusságban látnánk. Valószínűleg helyesebben cselekszünk, ha Keresztury Tibor gondolatmenetét követve a *csömör és poézis* kapcsolódásában látjuk ennek a lírának a többitől megkülönböztető specifikumát. „Életmódot, létstratégiát épít a konok reménytelenség alapjaira, s a kiábrándulásban megfeszülő tartás fegyelmével csorbítatlan egészet sző lefokozott sorsa töredékeiből" – olvashatjuk Keresztury Tibor írásában.[12] Ugyancsak Keresztury Tibor mutatott rá ennek a költészetnek a társadalmi vonatkozásaira: „Úgy hiszem, hogy az a hallatlan népszerűség, felfokozott érdeklődés, ami Petri György líráját az elhallgattatás bő évtizedében is végigkísérte, a betiltott író mítosza mellett jórészt a modell tartalmából és következetességéből fakadt. Az adott világ, a 'létező szocializmus' elvárás- és normarendszere szerint berendezkedni képtelen, minden elvtelen kompromisszumot elvető példájával a hetvenes évek illúzióikat vesztő értelmiségét ragadta különösképp meg, azt a társadalmi réteget, mely ez idő tájt kezdett eszményeinek végleges csődjével szembesülni. Erkölcsi-eszmei válsággá fokozódó megrendülésüket a diagnoszta józan tárgyilagosságával fogalmazták meg Petri versei, s a fájdalmas látlelethez egy merőben szokatlan, közvetlen közlésmód társult, mely egyszerre mondott le a képes beszéd, a metaforikus virágnyelv áttételeiről és a képviselet, a nevükben beszélés nyájjá terelő, fensőbbséges grammatikájáról."[13]

Mindez azonban már a múlt, s joggal tehető fel az a kérdés, hogy most, a rendszerváltást követő években mit mond a kor emberének ez a költészet? Petri György újabb kötetei, folyóiratokban megjelent versei, szaporodó számban napvilágot látott interjúi arról győzik meg olvasóikat, hogy valójában kevesebb változás történt ebben az országban, mint ahogy az a rendszerváltás szót hallva elképzelhető. Mert valójában megváltozott a politikai intézményrendszer, s talán megváltoztak az ország lehetőségei is, noha ebből a mindennapokban még nagyon keveset érzünk, ha egyáltalán érzünk valamit, ezeket a lehetőségeket azonban elvontan nem tudjuk átélni, következésképpen azonosulni is nehéz velük. Így aztán, pár évvel azután, hogy 1989 körül Petri György alakja és költészete iránt valóban nagy érdeklődés mutatkozott, kötetei jelentek meg, díjakat kapott, közügyekben is kikérték a véleményét, Petri György is visszatért a korábbi versvilágát uraló hétköznapisághoz: Ha korábban a „szétesése az épített világnak" élményét fogalmazta meg, s ennek a szétesésnek a jelenségeit írta le, akkor most elmondható, hogy folytatja a szétesőő világ elemeinek a leírását. Ebből a költői világból már eltűnt minden, aminek határozott körvonalai vannak, minden, ami szavakkal pontosan körüljárható jellegzetességgel bír. *„Megint megyünk: Vagyis állunk tovább. / A többesszám ezúttal téged ölel (fal?) fel. / De Ki? Vagy mi? / Egy szelíd tétovahovább?"* – mondja *Megint megyünk* című versében. Köteteinek, verseinek olvasója nem egyszer

azon tűnődik, hogy vajon mikor következik be az elhallgatás, a hétköznapiság, a monotónia mikor győzi le a megszólalás kényszerét. Petri számára már valóban nem léteznek illúziók, természetesen társadalmi és politikai illúziók sem, a létezésnek sem mutatkozik különösebb értelme, azon túl, hogy az ember van, és más, mint a többiek. Mert a másnak, különbözőnek lenni szándékát Petri György továbbra is őrzi magában, s ahogy mostanáig utolsó interjújában mondja, még önmagától is különbözni akar: „...a testemmel élek együtt, nem a szobrommal. A szoborállítás legyen a kritikusok dolga... Egyedül az a fontos, hogy az ember ne akarjon megfelelni a saját szobrának. Én próbálok eltekinteni azoktól az elvárásoktól, amelyek velem szemben fokozatosan kiépültek."[14]

A (szerep)versekben létezés öröme és fájdalma: gondolatok Baka István költészetéről

A szerepversek végigkísérik a költészet történetét, hiszen szinte mindegyik vers a lírai én állapotának, pillanatnyi helyzetének önálló formában való kivetülése. A költő már évszázadok óta különböző szerepekben létezik, mondhatnánk úgy is, hogy önmagát helyezi különböző szerepekbe, s egészen kivételesnek mondható az a szituáció, amelyikben a versírói én, a vers hősének az énje és a versírói én mögött álló alkotói én teljesen azonos egymással.

Baka István költészetét szinte ennek a költészetnek az indító pillanatától végigkísérik a szerepversek. Első kötetében (*Magdolna-zápor*, 1975) a *Bolgárok* című verse (később csatlakozott hozzá a *Székelyek* című, már korábban is meglévő, de az akkori viszonyok közepette nem közölhető verse) egy népcsoport történelmi sorsát mondja el, többes szám első személyben, tehát a sorssal (itt nem mondhatjuk, hogy a szereppel) azonosulva. S ha a többi verset nézzük, akkor is számos olyat találunk, amelyikben egy-egy történelmi személy, vagy alkotó sorsán keresztül önmagáról is beszél. A névsor valóban gazdag: Dózsa, a kuruc harcosok, a prédikátorok, Petőfi, Vörösmarty (több versben is, ő Baka leginkább önmagához „alakított" hőse), Ady (a *Háborús téli éjszaka* című kompozíció központi alakja és a *Tűzbe vetett evangélium* című vers is az ő alakját idézi), József Attila – aztán következnek a zenészek, Mahler, Rachmaninov, Liszt Ferenc (a *Liszt Ferenc éjszakái* című nagy ciklusban) – s külön említve, mindenkitől elkülönítve Széchenyi alakja, többek között a *Döbling* című, nemcsak terjedelmére nézve nagy ciklusban.

Baka István legújabb megidézettje Sztyepan Pehotnij orosz költő, azaz orosz önmaga, merthogy ez a név valójában Baka István nevét rejti, lévén hogy az ő nevének az orosz megfelelője. Arra a kérdésre, hogy Baka miért orosz önmaga szerepét átélve beszél a világról, alighanem soha nem kapunk teljes választ, s azért nem, mert a költészetnek számos olyan mozzanata van, amelyik a racionalitás szintjére nem fordítható át, ezen a szinten tehát nem is megválaszolható ez a kérdés. Válaszkísérletek természetesen léteznek, ezekből magam is megfogalmazok kettőt.

Elsőként arra utalok, hogy Baka az orosz nyelv és orosz költészet kiváló ismerője, számos orosz költő, köztük például Joszif Brodszkij magyar fordítója, és az orosz kultúrát, s ami talán legalább ennyire fontos, az orosz hétköznapokat is alaposan ismeri. A szovjet birodalom szétesése szinte természetes lehetőséget teremtett a számára, hogy az általa megismert, s számos vonatkozásában immáron végleg letűnt világot úgy mutassa be, ahogyan azt megismerte, s ahogyan a legtöbben átélték, merthogy a Baka,

illetve a Pehotnij név erre is utal, a gyalogjárók szemével. S valóban, az ő Sztyepan Pehotnija a kultúráról beszél a legtöbbet (Raszkolnyikov éjszakájáról, ismét csak Rachmaninov zongorájáról, a ciklusba illesztve a korábban önmagában álló verset, a Párizsba menekülő Hodaszevicsről, a nagyszínházi estéről, Kantról és Saljapinról), de feltűnnek a mindennapi élet mozzanatai is, mint például a moszkvai metróba való alászállás pillanatai, a társbérleti éj gyötrelmei, a Szentpétervárral való újbóli találkozás felemelő percei s így tovább. Az orosz élet magyarországi „befogadása" és magyar nyelven való megörökítése alighanem Baka István versciklusában valósult meg a legteljesebben és a legmagasabb művészi fokon. Példaként erre *In modo d'una marcia* című versét idézem:

A vonat kifutott s vele Mása.
A Vörös Nyíl, a moszkvai gyors
Hazavitte, – hisz ott a lakása.
Ez a sors – motyogom –, ez a sors!

Be is ugrom a boltba? ha vodka
Van a polcon, a szatyrot elő!
Mit üvölt ez a kasszai szotyka?
Sose tudta ez itt, mi a nő.

Hazaballagok, és fel a Schumannt!
Ez a kvintet olyan csudaszép,
Hogy a könny a pohárba lecsurran:
Be gyalázatos-édes a lét!

Mibe fogjak a vodka után még?
Mit is ír ma a Pravda, a Trud?
A világban unalmas a játék:
Csak üres fecsegés, csupa rút

Pofa áll komoran a tribünön,
Míg alattuk özönlik a tank
S a rakéta, – bevallom e bűnöm:
örömet sosem érzek alant.

Ha fölöttem a drága, csak akkor
Legyek én az alatta-való!
De elúrhodik itten az aggkor:
Aki nem szenilis ma, csaló.

A vonat kifutott s vele Mása.
A Vörös Nyíl a kék síneken
Röpíti, – hiszen ott a lakása:
Nem a Múlt, se Jövő – a Jelen.

A kultúra ismeretére való utalás, legyen az mégoly magas fokú is, mint Baka Istváné, még aligha magyarázza meg egy ilyen hatalmas kompozíció létrejöttét. Nyilvánvalóan az eddig említett mellett más szándék is munkált a költőben. Aligha tévedek, ha megkockáztatom, hogy a költő egy zárt és teljes világot akart ábrázolni, s feltételezhető, hogy ezt a zártságot és teljességet önmaga számára az általa felidézett, s immáron letűnt világban találta meg.

A nyelvben létezés boldogsága – jegyzetek Kovács András Ferenc költészetéről

Kovács András Ferencet még az irodalmi közvélemény is – tulajdonképpen minden irodalmi szempontot mellőzve – a fiatal költők között tartja számon. Természetesen az életkort tekintve igaz is ez a megállapítás, arra azonban nem utal, sőt, éppen azt fedi el, hogy Kovács András Ferenc terjedelmében és nyelvi, gondolati vonatkozásait tekintve is rendkívül jelentős költői világot teremtett meg.

Ez a költői világ is a költészet mai társadalmi helyzetének tudomásulvételére épül. Ahogyan Kelemen Zoltán is észrevette, Kovács András Ferenc a költészet világból való kivonulását, „rezervátumba kerülését" tudatosította önmagában. „...lehet, hogy Kovács András Ferenc éppen arra figyelmeztet: a felgyülemlett utalásrendszerek, a könyvtárak (l. *Jorge Luis Borges* emlékének címzett versét, az *Ars memoriaet*) szövevényes labirintusaiban immár maga a vers a válságtermék, létével demonstrálja azt a romkertet, melyről már fentebb volt szó. A költő tehát míves csavargó kell hogy legyen, gyermek, égi fogantatású, szent bukdácsoló? A marosvásárhelyi költő összegyűjti minden korok minden ritmusát, rímét és dallamát, 'ért tudománnyal ostobán' szórja elénk rengeteg álarcát, aztán kiválaszt egyet, a vágáns csavargóét, és ebben a maszkban int búcsút, lelkét kockán pörgeti tovább."[15]

Kovács András Ferenc költői világának két alapvető meghatározója van. Az egyik az, hogy csak a versbe tudja magát belehelyezni, tehát költészetének kiindulópontját önmagára is vonatkoztatja, azaz, ha a vers rezervátum-létbe szorult, akkor a költő ez ellen a lét ellen nem is tehet semmit, sőt, a helyzetet elfogadva magát a világot is a versbe kell elhelyeznie, a világot a versen keresztül kell szemlélnie. Nem véletlen, hogy Kovács András Ferenc ezt a helyzetet is rögzítette, például *Torzó – 1992* című versében, ily módon:

Sormetszetekkel sebzett,
összeszabdalt minden –
mihez nyúlsz: mindjárt szétesik,
alighogy érint: kezdetébe hull,
mert gondolatban máris vagdalod,
arányítod, beméred, fölszeled
tervezgetvén: egész a szerkezet még,
s a glóbusz is, hisz délkörök hasítják,
egész, egész, egész a lét s magad,
míg két cezúra bármit összefércel –
te vágóhidak geométere!

De szét világ, szét vers, szét semmiségek –
vakon ragyognak rád a varratok,
s te hentesülvén szentesülsz,
de ráng,
elráng a verssé mészárolt világ,
még meg-megrándul vergődőn a mondat:
torkodban érzed tördelt tagjait, no vedd és edd –
nem válthat az se meg.

A másik meghatározó erő, s egyben sajátosság magához a nyelvhez való kötődés, a nyelv gazdagságának tudatosítása és kihasználása. Kovács András Ferenc még a tartalom és a forma egységét firtató szokványos kérdésre is a számára adódó legtermészetesebb választ adta: „A forma élteti, összetartja a verset. De az igazi lírához a forma nem elég, még a formaérzék sem. Ugyanis bármilyen kitűnő formaérzékkel lehet csapnivaló verseket írni. A formát igazán nem a tartalom, hanem – irodalom esetében – a nyelv jelenléte tölti meg. A nyelvnek otthonosan kell laknia a formát."[16]

A vers tehát Kovács András Ferenc számára a formának és a nyelvnek a találkozásával azonos. A nyelvhez, az irodalmisághoz, értve alatta az irodalmi értékek befogadását és földolgozását is, a lehető legerősebb módon kötődik, s ezt az idézett interjúban meg is fogalmazta: „Villon, Lorca, Apollinaire, Ady, Pilinszky vagy a középkori latin himnikusok lírájáról már írtam... Meg másokról is: Catullusról, a goliárdokról, Petőfiről, Aranyról, Áprilyról, Dsidáról, József Attiláról és a kitűnő, a Marosvásárhelyen élt és ott alkotó Székely Jánosról, akit valamelyest a 'mestereim' között tartok számon... Platón, Augustinus és Pascal mellett, valahol Montaigne és Albert Camus között... Mert igazából a preszókratikusok, a középkoriak, Giordano Brunoék és az ún. 'egzisztencialisták' érdekeltek akkortájt. Később már csak Borges... Megjegyzendő, hogy Babits, Cs. Szabó László, Deák Tamás, Illyés Gyula, Németh László, az említett Székely János és Szerb Antal értekező prózáját még édesapám adta kezdetben tanácstalan kezembe..."

Az irodalom, a kultúra némely esetben a teljes azonosulás lehetőségét teremti meg a számára, mint például a *Júliának különb dicséreti* című ciklusában. A személyes élmény a Balassi költészetéhez kötődő élménnyel kapcsolódik össze, s ennek köszönhetően olyan versek születtek, amelyek önmagukban is tökéletesek, és a személyes megrendültség szépségét hordozzák magukon, de a Balassi által képviselt irodalmi hagyománytól is elválaszthatatlanok. A hagyomány máskor a paródia, az áthallás, a halandzsa és a játékosság számára teremt lehetőséget. Az sem véletlen, hogy nála a Káma-Szútra *Csandra-Szútrává* változik, és az Omar Khajjám-élménykör továbbrezgését *Hét hamisítvány Perzsiából* címmel szerepelteti.

Kovács András Ferenc költészete előtt új távlatot nyitott az, hogy felfedezte-megteremtette a saját maga számára Lázáry René Sándor alakját. Lázáry, ahogyan verseinek, s újabban műfordításainak „felfedezője" minden mű „közzétételekor" megjegyzi, a századforduló időszakában élt Marosvásárhelyen, tanár és hivatalnok volt. Az első verseket követően újabb munkák „kerültek elő" a hagyatékból, s a versek mellett műfordítások is. Ezzel a publikáció-sorozattal hatalmas lehetőség teremtődött Kovács András Ferenc előtt arra, hogy Lázáry René alakján keresztül a világról, a hely szelleméről, a magyar és világköltészetről műveken keresztül mondja el a véleményét. Aligha túlzok akkor, amikor azt állítom, hogy Weöres Sándor „szerepjátszó" ciklusai óta a magyar költészetnek nem volt nagyobb súlyú és nagyobb lehetőségeket magában rejtő kísérlete annál, mint ami napjainkban Kovács András Ferenc költészetében formálódik.

Társadalmi vonatkozások, utalások az utóbbi évek magyar költészetében

Az egyes költői világok számos társadalmi vonatkozással bírnak, s természetesen a mai magyar költészet egésze sem mondott le a társadalmi kérdések iránti érdeklődésről. Nem, nem mondott le, annak ellenére nem mondott le, hogy a hagyományos értelem-

ben vett közéleti költészet művelése immáron csaknem lehetetlennek látszik. De nem is mondhatott le, hiszen ilyen jellegű hagyományai olyan gazdagok, hogy ezt az örökséget akkor is éltetnie kell, amikor programszerű követésére már alig mutatkozik lehetőség. Gondoljunk csak arra, hogy Nagy Imre és kivégzett társainak újratemetését, ezt a rendszerváltás elindítását jelképező aktust már évekkel ezelőtt követelte Nagy Gáspár *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című versében, s 1956 „újraértékelését" megelőzően az irodalom már állást foglalt ebben a kérdésben, s itt most Esterházy Péter és Nádas Péter művekbe emelt, s íróilag is hiteles megnyilvánulásaira utalok.

1989 egyébként nemcsak a magyar társadalom egészének, hanem a magyar költészetnek is nagy éve volt. Érezni lehetett, hogy komoly feszültségek halmozódtak fel a társadalomban, s komoly erők gyülekeztek az irodalom terén is, hogy ezeket a feszültségeket számba vegyék, s ha lehet, legalább az irodalom eszközeivel feloldják. Más kérdés az, hogy maradandó esztétikai érvénnyel csak kevesek tudtak megszólalni az újabb fajta közéleti költészetnek ebben az utolsó nagy hullámában...

Az említett esztendő költői termésének tematikai leírását Szekér Endre végezte el.[17] Elsőként azt regisztrálta, hogy a korábbinál nagyobb lett a versírási kedv, mintha a költők úgy érezték volna, hogy ebben a változásokért kiáltó esztendőben egyszerűen nem hallgathatnak. Pomogáts Bélára hivatkozva idézi Csorba Győző *A legszebb hang* című versét: *„Most fontosabb a vers, mint bármikor, / Most fontosabb, mint életem, halálom, / s nem-írni többé – többé nem bírok..."*

Szekér Endre az 1989-ben megjelent verseket a következőképpen csoportosította: „a korábban írt, de elrejtett, fiókban őrzött, s csak most közölt versekre – és a valóban ebben az évben született új versekre". Valóban, emlékezzünk csak, mintha gátszakadás történt volna, úgy jelentek meg az 1956 óta eltelt évtizedekben íródott, ám – itthon legalábbis – csak most megjelentethető „56-os" versek, és más, ugyancsak „cenzurális" okok miatt addig még nem kinyomtatott versek. De 1989 „saját" verseiben is hihetetlen tematikai gazdagság mutatkozott meg. „A magyar költők jelentős része nem tud és nem is akar elzárkózni a mindennapi eseményektől, az elmúlt évben lezajlott forradalmi eseményektől" – írja 1989-re utalva Szekér Endre, s többtucatnyi példát is idéz megállapítása igazolására. A példatár hosszúra nyúló idézése helyett írása összegző megállapításait idézem: „A magyar költészet 1989-ben megjelent alkotásait olvasva azt állapíthatjuk meg, hogy különös érzékenységgel fejezte ki az ember mindennapi kételyeit, vívódását, küzdelmét, politikai rezdüléseit, kisebb és nagyobb tektonikus mozgásait. A gyakori keserű megállapításokkal, értékvesztésekkel, önbizalom hiányával ellentétben – a mai magyar líra gazdagodását, sokszínűségét, formaművészetét kell észrevennünk. A költők jeleket hagynak, nélkülük szegényebb lenne ez a föld, elválaszthatatlanok tőle. 'Ráégünk erre a földre', jegyezte meg Nagy Gáspár. S ugyanakkor az 1989-es év magyar verseit elemezve hadd emeljük ki befejezésül Tornai József gondolatát, aki a vers címével érzékeltette mindnyájunk lelkiállapotát, csalódásait, szenvedéseit és reménykedését: 'A hátha, a mégis, a remény'".

S azóta? Mi történt 1989 óta a társadalomban és a magyar költészetben? Ha a társadalmi történések elemzését itt nem is tudom elvégezni, arra azért utalok, hogy az a remény, amelyben 1989-ben – meglehet, megalapozatlanul – bizakodtunk, nem lett valósággá, s az elképzeltnél minden vonatkozásában valóságosabb, s számos ellentmondást magában hordozó világ alakult ki körülöttünk. Azóta – a megvalósulatlan remények miatt is – kevesebb, bizony, jóval kevesebb társadalmi, politikai mondandót hordozó vers született. S ha íródott is ilyen jellegű vers, akkor azok a politikai élet kis-

szerűségének, az egymásnak ellentmondó társadalmi jelenségek kialakulásának, s a kilátástalanságnak következtében, ha lehet így mondani, szomorú látleletnek bizonyulnak a ma, s feltehetően az utókor olvasójának szemében is.

Nézzünk néhány példát ezekre a versbe foglalt s versbe emelt társadalmi és politikai látleletekre is. Kányádi Sándor az „úri" magyarság, az úrhatnámság térnyerése, az úri magabiztosság növekedése ellen tiltakozott *Négy riadt sorocska* című versével *(„növekvőben a vérszomj / növekedőben az ódaigény / mi lesz veled szegény / szegénylegény")*, s *Váratlan sárga*, valamint *Tojáshéj-fölirat* című verseiben. Petri György a köztársaság koronás címeréről rendelkező törvényhez fűz megjegyzést *(Egy törvényre)*, Utassy József a korrupció ellen tiltakozik, mondván: *„Ne keltsetek nagy riadalmat: / Csáky szalmája ím az ország. / Tudhatjátok már: mi a gyarmat. / Világgá hírelik a morzsák. // Szorong a sok kirakatablak, / a bábukat mind megmotozzák, / az utca zeng, a lárma zaklat: / csörömpöl egész Magyarország"*. Buda Ferenc az elárvult, kifosztott föld vízióját tárja elénk:

Nap, éj
nap, éj,
nap, éj.
Megvirrad, bealkonyul.
Éjbe, az éji égbe hatol
a vadliba-ék
feltarthatatlanul.
Leszáll-e valahol?
Ha vízre lel,
bizton leszáll.
ám itt valaki
mindig
mindent összekuszál,
összebeszél.
Nap, éj
nap, nap
éj.
megüdvözül ki távozik
ki itt marad elkárhozik

Meglehet, a kifosztott földön maradók elkárhozásának ez a víziója hosszú évekig társadalmi tartalmakkal telítődik majd az olvasók tudatában.

(1995. február)

JEGYZETEK

1. Fried István: Líra, irodalomértelmezés, vers(kötet) – Magyar költők, magyar költészet az 1990-es években. *Forrás*, 1995. 3. 67–80.
2. Idézi: Pór Judit, *Újhold – Évkönyv*, 1989. 1. 300–310.
3. Dalolva süllyedünk. Selmeczi Györggyel beszélget Andrassew Iván. *Népszabadság*, 1995. február 15. 14.
4. Pomogáts Béla: Értékrendek a magyar irodalomban. *Magyar Műhely*, Párizs, 1987. november 15.

5. Balassa Péter: A közös éjszaka – magyar és magyar között (Sándor Iván új Bánk bán-értelmezéséről). *Forrás*, 1993. 11. 80–83.
6. Kulcsár Szabó Ernő: Irodalomértésünk és a fiatal irodalom. In.: *Műalkotás – szöveg – hatás*, 1987. 250–268.
7. Béládi Miklós írása. In.: Választások, 1983. 509–549.
8. Parti Nagy Lajos: Tandori Dezső: A megnyerhető veszteség. *Kortárs*, 1988. 8. 163.
9. Mészáros Sándor: Mi mennyi? Versértés és az új magyar líra. *Jelenkor*, 1995. 1. 12–17.
10. Földényi F: László: A belső hang. In.: *Lélegzet* 2, 1987. 117–120.
11. Játék nincs, élmények viszont vannak. Alföldy Jenő beszélgetése Petri Györggyel. In.: *Beszélgetések Petri Györggyel*, 1994. 8.
12. Keresztury Tibor: Csömör és poézis (Petri György lírájáról). *Újhold-évkönyv*, 1990. 1. 323–333.
13. Uo.
14. „Élveztem a hatalom provokálását". V. Bálint Éva interjúja Petri Györggyel. In.: *Beszélgetések Petri Györggyel*, 1994. 128.
15. Kelemen Zoltán: Indiánok a vastüdőben (Kovács András Ferenc: Lelkem kockán pörgetem). *Forrás*, 1994. 11. 91–94.
16. „Az író embernek magával és a világgal kell megmérkőznie..." Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván beszélgetése Kovács András Ferenccel. *Tiszatáj*, 1995. 2. 17–21.
17. Szekér Endre: „A hátha, a mégis, a remény". Az 1989-es esztendő magyar verseiből és verseiről. *Forrás*, 1990. 5. 67–73.

MONOSTORI IMRE

„Értelmiségi és paraszt ugyanabban a bőrben..."

CSOÓRI SÁNDOR ESSZÉINEK VILÁGA

Pőre, mégis (vagy inkább: *tehát?*) méltóságteljes és tömörségében is megkapó, a már hallani vélt kényeskedő nyihogást is Ady Endre „nagyúri" fölényével magáról lepöccintő, magabiztos emberi gesztus ez a címbe emelt, önmeghatározó Csoóri-idézet. („Értelmiségi és paraszt ugyanabban a bőrben – ez maradok már nyilvánvalóan halálomig.") Pontosan kijelöli és meghatározza legújabb kori irodalmunk, tágabban véve: szellemi életünk egyik legfontosabb és legmarkánsabb képviselőjének világképbeli „koordinátáit", a származás véletlenségétől a sorsvállalás tudatosságán át a meghatározó szerep végleges voltának megvallásáig.

A *Tenger és diólevél* című több mint ezerkétszáz oldalas, két kötetes esszégyűjtemény 1994 nyarán jelent meg Szakolczay Lajos szerkesztésében a Püski Kiadónál, a Csoóri-életműsorozat reprezentáns részeként. A két vaskos kötetben tizenegy ciklusba rendezve megtalálható – leszámítva néhány beszédet, cikket és az interjúkat – az esszéírói életmű akkori egésze, Csoóri Sándor értekező prózájának teljessége. Összesen kétszázötvenhét írás. Az időben első 1961-ből, a legutolsó 1994-ből való. Több mint három évtized termése tehát.

Mit mutat a névmutató?

S ha már számolgatunk, érdemes egy kicsit elidőzni (ezúttal a példás szakszerűséggel összeállított név- és tárgymutató alapján) a magyar és az európai szellemi kultúra azon nagy alakjainak a szemrevételezésénél, akikre a legtöbbször hivatkozik, akiket a legtöbbször idéz esszéiben Csoóri Sándor. Nos, már a puszta számok szerinti „sorrend" is sokat sejtet: Ady Endre után (aki kiugróan magasan, mindenki előtt az első helyen áll) József Attila és Illyés Gyula (majdnem teljesen megegyező gyakorisággal); majd Németh László, azután Petőfi Sándor, Nagy László, illetőleg Bartók Béla. Fontos hivatkozási példák, tanulságok és fogódzók számára a magyar irodalom klasszikusai közül továbbá (az említések gyakoriságának sorrendjében): Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, Vörösmarty Mihály, Veres Péter, Balassi Bálint, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Szabó Lőrinc, (Kodály Zoltán), Kölcsey Ferenc, Kazinczy Ferenc, Márai Sándor, Radnóti Miklós. Az európai irodalom és művészet nagyjai közül (szintén az említések sorrendjében): García Lorca, Picasso, Sartre, Éluard, Baudelaire, Dosztojevszkij, Rilke, Villon, Camus, Tolsztoj, Eliot, Dante, Shakespeare. A kortárs magyar alkotók közül (Nagy Lászlót most nem számítva) messze a leggyakoribb név a Juhász Ferencé, majd utána Pilinszky János, Orbán Ottó, Tornai József, Kondor Béla, Weöres Sándor, Szécsi Margit, Csanádi Imre, Csurka István, Nemes Nagy Ágnes, Sütő András nevei következnek. A magyar *történelem* személyiségei közül leggyakrabban a következőket említi: Széchenyi István, Dózsa György, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc. Végül a megidézett politikusok gyakorisági sorrendje: Horthy Miklós, Kádár János, Adolf Hitler, (Bibó István), Rákosi Mátyás.

Jól tudjuk, ezek a névsorok egyáltalán nem tekinthetők lezárt, befejezett, „teljes" listáknak, s különösen nem Csoóri Sándor gazdag és sokszínű világképe valamiféle lenyomatának, még kevésbé tükörképének. Ha viszont Csoóri Sándor esszéinek világát kívánjuk fölidézni, s talán föltárni is, alighanem sokat sejtető kötődéseket (illetve taszításokat) sejtetnek ezek a névsorok. Mégpedig nem elsősorban, első helyen az egyes írások konkrét témáiként vagy intonálóiként, hanem inkább az *egész* esszéírói életmű szellemiségét, gondolatiságát és gondolatvilágát, hivatkozási rendszerét, szellemi elődkereséseit, szellemi auráját, következtetései levonását és műveltségképének igazodási pontjait jellemző, meghatározó módon.

Ma már alighanem közhelynek számít kimondani, hogy Csoóri Sándor klasszikus a szó mindkét értelmében: a szellemi súlyt minősítő értelemben is és a „jellegzetes" jelentésű értelmezés szerint is. De hogyan is jellemezhető, mit is jelent *ez* a szellemi vonulat Csoóri Sándorról szólva – a fenti „névmutatók" jelzéseit is figyelembe véve?

Jelenti mindenekelőtt a nagyfokú történelmi érzékenységet, középpontban a Bethlen Gábor-i és a Széchenyi István-i magyarságeszménnyel és országépítő gondolattal; másfelől a Horthy, illetve a Rákosi, majd a Kádár nevével fémjelezhető huszadik századi magyar történelmi zsákutcák erőteljes kritikáját (s az 1956-os forradalom valódi történelmi jelentőségének fölismerését). Jelenti továbbá – nyilvánvalóan – a magyar népi írói mozgalom nagy nemzedéke (mindenekelőtt Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter) szellemi erejének átörökítését; de ezen a körön egyszersmind jóval túlmutatóan a *teljes* magyar irodalom (főképpen a líra) legjavának asszimilálását is: Csokonai, Petőfi, Ady, József Attila, Illyés Gyula, Nagy László és a korai Juhász Ferenc korszakos jelentőségének és súlyának pontos érzékelését.

Ám korántsem csak a magyar szellem történetének az ismerete és vállalása jellemzi a Csoóri Sándor-féle népi-nemzeti hovatartozást, hanem otthonossága a huszadik századi Európa kultúrájában, művészetében, irodalmában. És szorosan kötődik e fentebb vázoltakhoz Csoóri Sándor ama nagy intenzitású törekvése, amely a paraszti szellemi kultúra újrafölfedezéséhez vezette, s amellyel új szemléletű *népi-nemzeti-európai* hármas osztású (három rétegű) „magyarság és Európa" szellemi magatartást alapozott meg, és tett kikezdhetetlenné.

Ugyanerre a tágas, valóban európai horizontra bukkanunk akkor is, amikor a *Tenger és diólevél* köteteinek „földrajzi" névmutatóját vesszük szemügyre (a földrajzi nevek mögötti történetiséget idézve föl persze). A középpontban – természetszerűleg – Magyarország *és* a kisebbségi magyarság. De mindig kitágul a kör itt is: magában foglalja Európa valamennyi régióját. Egyszersmind persze Zámoly minden talpalatnyi részét is. Felejthetetlenül. S a magyarság számára történelemmé vált földrajzi nevek sora, úgyszintén megannyi – válaszokat kívánó és hívó – sorskérdések is egyben: Mohács, Erdély, Trianon, Don-kanyar, Románia, Csehszlovákia...

Új kőtáblák

A *Tenger és diólevél* első ciklusának a címe: *Új kőtáblák.* Karakteres, kemény, parancsoló erejű összefoglalás. Többnyire korai keletkezésű és rövid, nemegyszer szociografikus és novellisztikus történeteket, jegyzeteket, vallomásokat tartalmaz. Fontosságát és jellegzetességét az a tény adja, hogy ezekben az írásokban alapozódik meg és bontakozik ki Csoóri Sándor későbbi nagy esszéinek szimfóniaszerű szerkezete: a konkrét expozíció utáni fölszárnyalás és elágazások, a fő téma „kidajkálása", majd a morál és az emberi, lelki tényezők „klorofill"-jelentőségű hatásának beemelése a műbe, hogy azután a tovább nyugtalanító befejezés, a téma lezárása következzék. Azt lehetne mondani, hogy egyetlenegy Csoóri-írásból sem hiányzik (a későbbiekben sem) az erkölcsi parancsolat kimondása (vagy legalábbis nyomatékos sejtetése), s az erkölcsi értékek pusztulása miatti aggodalom, később a szomorú és keserű bizonyosság. A morális értékek kopása, pusztulása világszerte fájdalmas, egyszersmind riasztó ténye. Magyarországon a levert 56-os forradalom után, a kora-kádári időkben nemcsak hogy törvényszerűen maradt el a nemzeti megújulás, de egyenesen milliók lelkét mérgezte mind hatásosabban a konszolidációnak nevezett kényszerű összekacsintás.

Csoóri Sándor egyik nagy témája az *egyéni akarat* érvényesítésének kérdései, lehetőségei. *Már a hatvanas években* megfogalmazza a *liberális és* a *közösségelvű* egyéniségfelfogás egymást *kiegészítő,* sőt egymást *kiteljesítő* összekapcsolhatóságát. „A közösségi eszményt kereső világ [...] nem alkalmazkodást, hanem önállóságot; nem magasrendű hűséget máshoz, a közösséghez, s alacsonyrendűt önmagunkhoz, hanem szívós munkával megteremtett önismeretet" kíván. (*Gondolattársítások,* 1967.) Nagy horderejű, a társadalmi és az egyéni létet egyaránt és egyenrangúan fontosnak tartó axióma megfogalmazása ez és alighanem az egyetlen elfogadható válasz a legújabban (is) teret nyert szélsőliberális kihívásra, *egyszersmind* a puszta tömegelvűség demagógiájára is. S mikor is? Már 1967-ben. Miként a *kérdőjelek* szerepének, fontosságának, súlyának a hangoztatása is etikai és szellemi igénybejelentés. „Aki kérdez – írja – összefogásra buzdít, tanácskozásra; össze akarja kötni a múltat a jövővel, a titkot az értelemmel – épp a kiegyenesített kérdőjeleket fektetve le hídpallónak. [...] A kérdőjelek mögött [...] örökös hiányérzet" van, „mely szabadságvágyat szül, és sóvárgásokból építkezik." (*Kérdőjelek,*

1968.) Ugyanaz a gondolkodói reflex húzódik meg ebben a fejtegetésben is, mint az előbbiben: *meghaladni* a világ csonkaságát, valamiképpen az emberi teljességigényt fogalmazni meg mégpedig az erkölcsi és szellemi értékek lehetséges összekapcsolásával, egymást megtartva erősítő kiegészítésével. „Kőtábla" erejű és érvényű gondolkodói és erkölcsi normák ezek már három évtizeddel ezelőtt Csoóri Sándor számára – s azóta is.

Hasonlóképpen *a költő prózája* sem változott lényegesen a három évtized alatt. A hatvanas évek írásai már magukon viselik értekező prózájának *esztétikai* jellegzetességeit is. Valóban, *költő* prózája ez: a világot a maga érzékiségében megragadó, földhöz tapadóan valóságközeli, valóságteli. Számtalan sok aprócska ponton, felületen tapad az anyagi világhoz, annak felidézéséhez. Az íróban élesen megragad a *látvány*, a tárgyak, a természet képe, a hangulatok aurája, s így a gondolati gazdagság önmagához méltó esztétikai értékekkel ötvözötten jelenik meg. „Gondolatok helyett képek rohanják meg az agyamat – írja –, polgárjogot és állandó letelepedési engedélyt követelve. A világ egyre kevésbé akar, vagy egyre kevésbé tud eszmévé válni bennem." S tovább: „A költői kép, a mítosz nem utánozza a világot, hanem legsűrűbb jelentését közvetíti." (*A képek ereje*, 1967.)

A költészet hatalma: a „bartóki modell" európai érvényessége

Az esszégyűjtemény hatalmasan szép címadó írásában Csoóri Sándor elmondja, hogy pályakezdése idején, bár tetszettek neki Illyésnek az új honalapításról szóló versei, mégiscsak hiányolta belőlük „az ötvenes évek üllőzajos, tömegre hangolt, lódenkabátos hangulatát". Igazából Kónya Lajos, Kuczka Péter és Simon István voltak az ő költői, mivelhogy ők „sokkal jelenidejűbben mozogtak a korszak bányászlámpái, gyárkéményei és virágzó mandulafái közt, mint Illyés". Több más írásában (pl. *Félig bevallott élet*, 1978.) megismétli, megerősíti ezt a vallomását, nyilvánvaló tehát, hogy itt egy szélesen kibontakozó költészetszociológiai, illetőleg költészetelméleti fejtegetéssorozat alapozó gondolatával állunk szemben. Ugyancsak a *Tenger és diólevél*ben beszél arról is, hogy a magyar líratörténet nagyjai közül egyedül Petőfiért rajongott, „vaskalapos petőfieskedő" volt, a 'demokratikus líra' híve. Természetesen az efféle követelményeknek megfelelő verseket írt kezdetben ő maga is ekkortájt, az ötvenes évek elején.

Ám Juhász Ferenc, majd Nagy László költészetének megismerése gyökeresen átformálta vélekedését a líra mibenlétéről: „nyelvi atomrobbanás"-ként élte meg a behatolást ebbe, ezekbe a költői világokba. Sőt Juhász Ferenc költészetén (*A szarvassá változott fiú...*) keresztül jut el Bartókhoz, s kezdi megérteni, fölfedezni a bartóki kozmoszt. Egyre nagyobb szenvedéllyel és gyönyörűséggel kutatja a magyar *paraszti kultúra* valódi lényegét és azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek révén ez a kultúra a magyarság egyetemes kultúrájának válik részévé. Méghozzá nagyon is szerves és kiiktathatatlan részévé. A hatvanas évektől kezdődően már nemcsak „a modern költészet és a népköltészet kézfogója" érdekli, hanem „a két kultúra: a nemzeti és a népi kultúra – költészeten és zenén túli – összeforrasztásának az ügye is".

Igen tartalmas kutatói – mondjuk ki: ez esetben tudósi – program ez, a következő főbb irányokban.

„Mi a népköltészet?" – teszi föl az első nagy kérdést a *Szántottam gyöpöt* (1966-os keltezésű) remek esszéjében. Hatalmas anyag áttanulmányozása, feldolgozása után tiszta és világos következtetésekre jut. Az ősi paraszti költészetet nem elsősorban a „petőfis" egyszerűség, a hagyományos értelemben vett „realizmus" jellemzi, hanem ép-

pen a sűrítés, a kihagyásos szerkesztés, amely „vetekszik a legmodernebb költők szerkesztésbeli bátorságával". *Nem a festőiség* a népdal logikája, hanem a *lélektaniság*. Ezek szerint a népköltészet századokkal előzte meg a huszadik századi költészetet – *modernségben*. Csoóri Sándor fölfedezése éppen az, hogy kimutatja, számos példával bizonyítja és illusztrálja, hogy a népköltészetben valamennyi addig *Európában* kialakult stílusnak meg lehet találni az őspéldáját. Tehát egyáltalán nem csak a „realizmusét", hanem éppenséggel a szürrealizmusét (főképpen!), a szimbolizmusét, továbbá „a groteszkét, sőt helyenként még a naturalizmusét is". A régi stílusú népdalokban gyakran a tudatalatti tör fel; jellemző ismérvük az időtlenség, a végtelenség, a föloldatlanság. „A népdal – sűríti össze egy mondatban a summázatot – a megíratlan idők lírai emlékezete." A *népballada* úgyszintén egyetemes értékeket hordoz, és egyetemes érvényű. Jó részük „magzatburokban bennszorult dráma". „Balladáinkban mindig a legteljesebb emberi vágy kerül uralomra, bukik el anélkül, hogy föloldást találna bármiben." A népballadák világa totális, visszafordíthatatlan szembefordulás a végzettel, a rosszal, az embert nyomorító sorssal.

Miért is fontos az itt körvonalazott népi műveltség? – teszi föl a második alapkérdést Csoóri Sándor. Azért fontos – válaszol –, mert a műveltség „első fokon önismeretet jelent". Márpedig a népi műveltségben óriási „kiérlelt önismeret halmozódott föl". Ám ez a hatalmas önismeret *csaknem nyomtalanul kimaradt a magyar szellem fejlődéstörténetéből*. Erdélyi Zsuzsa páratlanul gazdag gyűjtésének olvasása közben újra csak fájdalommal döbben rá a magyar kultúra évszázados fejlődésének asszimetrikus voltára: az archaikus népi kultúra elfelejtődésére, hatástalanságára (vagy legalábbis kevésbé hatékonyságára). „Megint csak a nép ideg-raktárai, szív- és csont-kamrái – írja a *Csipkekoronák*ban (1972) –: a sok fájdalommal, a sok élettel és sok halállal megvert öregasszonyok; a lenézettek, a műveletlenek, a parasztok, a sár fekete madarainak látszó szegények, kikben a múlt idők tudása miatt gyakran hatalmasabban élt és lélegzett a történelem, mint nagynevű szereplőiben." Ez a fölszárnyaló sóhaj kemény bírálat, egyszersmind hittel teli konfesszió is.

Mi a modernség, s hogyan kapcsolódik az ősihez, az emberiség kollektív emlékezet- és érzelemvilágához? Mi is az a „bartóki modell" valójában? – szól a következő kérdés. Sokat idézett esszéjében, a gyűjtemény címadó írásában, a *Tenger és diólevél*ben (1977) ennek a – sok éve formálódó – gondolati triásznak a harmadik nagy elemét, összetevőjét vizsgálja Csoóri Sándor, most is „a világ érzéki metaforáit" idézve meg.

Abból indul ki, hogy a kultúra és a civilizáció hiába tört át korábban elképzelhetetlenül minden gátat, és borította el a hétköznapi világ valamennyi szegmentumát, az emberi *belső világ*, például az emberi kifejező erő semmivel sem emelkedett az ősi, „primitív" kultúrájú ember művészetének szintje fölé. Következésképpen a művészetek világában nincs, nem is lehet valamiféle mechanisztikusan megállapított szintkülönbség, rangsor, nem létezhet efféle hierarchia: „Picasso nem hitte, mert nem hihette, hogy kifejezőerő dolgában ő leköröz̈te a szögekkel kivert fétiseket, az altamirai barlang festményeit vagy a Húsvét-sziget fekete kőszobrait." Az új egyetemesség-eszme Csoóri szerint (is) *az idő*, a ködbe vesző múlt, az emberiség őskorának tudatosítása. József Attila *mindenség*élményének a gyökere „ugyanaz, mint Picasso fétis-élményének: formát adni a szellemeknek, hogy fegyverek lehessenek a kezünkben".

Csoóri Sándornak ezek az alapvetései természetesen ismerősek a kulturális antropológia európai klasszikusainak ide vonatkozó kutatásaiból is; ám ami a nagyívű gondolatmenet következtetéseit illeti, az mégiscsak reveláló erejű lehetett volna, vagy lehetne a magyar humán értelmiségi közfelfogás számára. Nézzük csak, miért?

A 19. századi magyar irodalom valóban *nemzeti* volt – fejtegeti Csoóri – (ld. például Kölcsey munkásságát), de nem találkozott az ősi (ám mégis, illetőleg: éppen ezért) modern paraszti kultúrarétegekkel. Azzal a kultúrával, „amely az ember történet előtti emlékezetét is őrizve – a barlangi korszaktól egészen napjainkig – a lét-változatoknak végsőkig lecsiszolt mintáit görgette tovább". Az ősinek és a modernnek a szintézise a 20. században jött létre, nálunk *Bartók zenéjében*, illetőleg *József Attila költészetében*. „És ha Picasso elcsúszott szemű, fölcserélt végtagú alakjai mögött ott láthatjuk az ősi kultúrák formakincsét, József Attila versteremtő készségében is ott hallhatjuk sisteregni az ősköltészet föltörő forrászaját." József Attila már azt a „barbár esztétikai kultúrát" is fölismerte, s költészetébe olvasztotta, amelyet még – lévén, hogy nem ismerhették – nem szívtak magukba a magyar költészetnek, a magyar *és* az európai kultúrát egyébként oly magas színvonalon ötvöző korábbi nagy alakjai, mint amilyen például Balassi, mint amilyen Csokonai vagy akár Petőfi is voltak.

Csoóri Sándor teóriája szerint az oly sokat emlegetett *magyarság és európaiság* egysége voltaképpen tehát nem kettősség, hanem *hármasság* egysége: a bartóki és a József Attila-i szintézisben ugyanis a *népi* (paraszti, ősi), a *nemzeti* (a szellemi, lelki folyamatok történetisége), valamint a *modern európai* szellemi és művészi áramlatainak ötvözete, tökéletes öntvénye valósul meg. A *Tenger és diólevél* című Csoóri-esszé alighanem legfontosabb tanulsága éppen ez. Ugyanakkor olyan horderejű *szellemi kihívás is*, amely, ha gyökeret verne a magyar értelmiség szélesebb köreiben is, szükségképpen megváltoztathatná a közfelfogást a „modern"-ről, a „népi"-ről, a „nemzeti"-ről; s másként lehetne értelmezni az unos-untalan emlegetett „európaiság"-unk mibenlétét is.

Aligha véletlen persze másfelől, hogy az utóbbi két évtizedben éppen az archaikus magyar, a magyar paraszti kultúra élesztését ajánló, szorgalmazó és művelő Csoóri Sándort támadták leginkább – valaminő homályosan megfogalmazott, körvonalazott „modern polgári kultúra" védelmének az ürügyén, ami párosult az állítólag idejétmúlt, visszahúzó érvényű, életképtelen népiség értékeinek lefokozásával, sőt mi több: kártékony eszmeiségének hangoztatásával. Holott a *Tenger és diólevél* gondolati-szellemi teljesítménye (kiváltképpen a „bartóki modell" bemutatása) csak rosszhiszeműen minősíthető „népieskedés"-nek, valamiféle „nacionalista" vagy „narodnyik" eltévelyedésnek. Hiszen arról van itt szó tulajdonképpen (amit persze már korábbi írásaiban is megpendített Csoóri), hogy a magyar népiség „mindig alkalmas oltóága lehetett az európai szellemiséget képviselő költészetünknek". *(Egy csokonais pillanat,* 1979.) Ez a népiség természetesen magában foglalja Csokonai, Petőfi hagyományos értelemben értendő népiségét, de – talán még inkább – a József Attila és Nagy László költészetében újra feltörő ősibb – Németh László fogalmazásában – „Európa alatti" népiséget is. Annak a tételnek nagy ívű kibontása és igazolása történik itt meg Csoóri részéről, amelyet pár évvel korábban fogalmazott meg először: „Népi kultúránk: nemzeti kultúránk része, nem pedig érdekes hajtása. Nem rozmaringfa, nem tulipánfa, hanem az idő mögül megszólaló erdő. Valamikori örömök, átkok, panaszok, szerelmek, fölbuzdulások bújtató rengetege. A történelmünkből még hiányzó történelem." *(Egy találkozó után,* 1972.) Illetőleg: „a népi s a primitívnek nevezett kultúrák ugyanolyan eséllyel torkollanak bele az emberiség egyetemes műveltségébe, mint az írásos történelmi kultúrák, és nem is valami látszat-egyenlősdi, de valóságos egyenjogúság alapján". (*Élni az idő közepén,* 1971.)

A *Tenger és diólevél* záró gondolata a magyar értelmiséghez szól, erősen félő, hogy pusztába kiáltott mondatokként: „S ha a parasztság mint hagyományőrző közösség föladta is a visszatérés esélyét, mert az ipari civilizáció föladatta vele, a népművészet-

ben, népi kultúrában fölgyülemlett érzékenységet és tudást ki más vállalhatná egyelőre, mint az az értelmiség, amelyik ennek a gyökérkeresésnek a történelmi fontosságát megértette."

A költészet hatalma – és hatalomvesztése

A *költő* értekező prózájának, Csoóri Sándor esszéi témavilágának egyik pillér érvényű eleme – maga a költészet. (S mint láttuk, nem vagy nem csak „a költészet maga".)

A világ érzéki metaforája (árulkodó) című esszéjében (1984-ben) írja (és még számos más írásában is utal rá), hogy „a költészet sűrítés. A világ gomolygó tűzmagja. Érzéki metaforája". Egy évvel később újra visszatér ehhez az alapgondolathoz, és saját emberi és költői eszmélkedése tanulságainak rögzítésével tágítja ki az előbbiek érvényességi körét. Elmondja, hogy világismeretének legfontosabb információit nem fogalmi úton, hanem érzéki módon fogadta be: „mintha nem a fejemmel, hanem a talpammal, a bőrömmel emlékeznék és gondolkodnék." Úgymond „panteizmusa" nem filozófiai indíttatású, hanem „élményszerű és tapasztalati". Ezt illusztráló példája frappáns, egyszersmind líraian szemléletes is. Ama Jákob létráját maga elé tudja képzelni ugyan, ám ez a létra nem más, mint amelyen gyermekkorában *ő maga* lépkedett fölfelé „a fészerpadlásra tyúktojásért vagy zsúpkévékért. Ezek a létrafokok akácfából vannak, apám faragta őket gömbölyűre". Másfelől – s ebben a megközelítésben is tetten érhető a Csoórifféle érvelés ellenpontozó felépítése – létezik a magunkon túli „bensőség", amelyhez képest a természet „csak köznapi ügy: megszólítható és versbe írható valóság". (*Természet és líra*, 1985.) A költészet hatalmának legfőbb jele, hogy „mindent, ami szellemi, ami tárgyiasult és egyetemes ebben a világban, a legátélhetőbben a lírai én tudja kifejezni és közvetíteni". S hogy mire való, mire jó, miért kell a vers, a költészet? Nem másért, mint azért, hogy „a háborút mindenekelőtt saját magunkkal vívjuk meg". (*Meztelenül mint Ézsaiás*, 1980.; *Költőkkel utazom*, 1962.) A költészet – vallja Csoóri – nem önmagában és önmagáért való jelenség, hanem amolyan *médium*, amely üzeneteket, parancsokat közvetít. (Vö. Rilke: *Archaikus Apolló torzó*.) A verseket (a sajátjait is beleértve) nem ajándékként kapta a világtól, ellenkezőleg: a világot kapta ajándékba a versektől, a versek által.

A költészet természetesen abszolút értelemben is csak a magánembernek szól, szólhat (hiszen nem létezik kollektív befogadó és befogadás, csakis egyéni). Mégis: minthogy az ember lényege szerint közösségi is (közösségi egyén), a költészet egyben közösségi ügy, árnyaltabban fogalmazva: közösségi *érték* is. Ennélfogva a magyar költészet a magyar nemzet egészének az értéke, gazdagító ereje is. Ennek tudatában lenni, ezt sugallni, ezt az igazságot képviselni még egyáltalán nem jelent váteszi szerepvállalást (amellyel ugye, oly sokszor vádolták, s vádolják ma is Csoóri Sándort): egyszerűen egy kicsit ismerni kell a magyar történelmet, hogy belássuk a tulajdonképpen magától értetődőt. Hiszen ő maga is a magyar irodalom „közismert szerepének a folytonosságá"-ról beszél (*Egy könyv előszava*, 1986.), amit elsősorban önmagában kíván fenntartani, de aminek a fönnmaradása az egész nemzet lelki egészségének a megmaradását is elősegítené. (Csak zárójelben: a „vátesz"-szerep reá ragasztását nyilván elősegítette annak a megvallása, amely szerint bűnt követ el, ha kevesebbet fejez ki saját korából, mint a nagy elődök: Németh László, Cs. Szabó László, Márai Sándor, Illyés Gyula kifejezték a sajátjukéból. – Vö. *Bűntudat*, 1985. A kérdés lényege persze továbbra is megválaszolatlan; az itt felsorolt nagyságok tényleg váteszek lettek volna?)

Éppen azért, mert kiemelkedően fontos („nemzetragasztó") szerepet tulajdonít a nyelvnek, az irodalomnak és általában a kultúrának a nemzet életében, többször is visszatér a „műfajok őrségváltása", a „vers vagy tanulmány" dilemmáira, illetőleg általában a szellemi kultúra erőteljes térvesztésére Magyarországon. A költészet „szereptzsugorodását" Csoóri a „kultúra és a személyiség általános romlásának a következményeként" értelmezi. S persze a versírók is egyre kevésbé érzékelik személyes ügyként világunkat. Pedig a *személyiség* szerepe hallatlanul fontos, hiszen az európai szellem „elmaradhatatlan eleme [...] az egyéni lelkiismeret, az egyén világteremtő képességének a folyamatos elismerése". Hiszen – s itt Nicolai Hartmannt idézi – „még a közösségi szellemet se közösségi tudat hordozza, hanem individuális". (*Műfajok őrségváltása*, 1987.) Vagyis ismét fölbukkan a finoman működő összhang a Csoóri Sándor-i társadalmi-antropológiai világképben: az egyéni és a „kollektív" tudat és érzület csakis egymásra vetítetten és csakis egymással értelmezhető. A kilencvenes évek elejére végképp kiderült, hogy súlyosan megbomlott ez az összhang (vagy legalábbis erre az összhangra való vágyakozás) író és olvasó között: a régebbi „összehangolódás, feloldás és fesztelenség ma már elképzelhetetlen az irodalom házatáján". (*Kutyaugatás*, 1991.) Ez a szinte végzetes megbomlás azért különösképpen veszedelmes, mert a „balsors, a végzet ellenfelé"-t elsősorban a kultúra jelentette a magyarságnak. Továbbá: „amit a magyarság önmagának és a világnak mondhat, mindenekelőtt a kultúrájában mondhatja". (*A balsors ellenfelei*, 1990.)

A nemzet: lelkület és öntudat

A fentiek során utaltunk már a Csoóri Sándor körüli viták egyik sarkalatos pontjára: a népi, paraszti kultúra fontossága és az egész nemzet számára szóló jelentősége körül forgó ideológiai, sőt politikai elemeket sem nélkülöző, azokkal is színezett bírálatokra. S miként a Csoóri-esszéírás belső logikája szerint a hetvenes évek végétől kezdődően (majd a nyolcvanas években dominánsan) gondolkodásának meghatározó elemeként a *nemzet* problematikája vált, természetszerűleg az ellene szerveződő támadások célpontja is e nemzetfelfogás lett – és maradt mind a mai napig.

Csoóri szerint a választandó kiindulópont már nem a múlthoz való *visszatérés*, hanem a *jövőkép* alternatívája: „egy hideg, megszerkesztett" jövőt akarunk-e magunknak, „amely a múlt reményeire s tapasztalataira nem kíváncsi, vagy olyat, amelyik minden körülmények közt megőrzi a szolidaritás örömét és izgalmát a múlt időkkel [...]". (*Töredék*, 1980.) A szokásosan élesre exponált alapkérdés meggyőző és azonnali megválaszolása persze nem okozna gondot Csoóri Sándornak; nem is ezért tevődik föl. Hanem azért, hogy számos írásában bizonyíthassa, sokoldalúan és különböző fénytörésekben bemutathassa válaszának meggyőző igazságát; egyszersmind, hogy szenvedélyes igazságkeresésének valódi célját, értelmét, történetileg ugyancsak fontos igazi tétjét is érzékeltesse.

A diagnózis rajza szociografikusan kemény, és eredményében is egyértelmű. Csoóri Sándor hetvenes évekbeli „leletei" (a korabeli szociográfiai irodalomból) arról tanúskodnak, hogy Magyarország „beteg lelkületű" ország, „történelmi analfabétizmus" szedi szellemi áldozatait. „Se múlttudatunk, se jövőtudatunk nincs. Veszélytudatunk [...] még kevésbé van. Márpedig a tájékozatlanság egy bizonyos fokon alul gyöngeelméjűséggel társul." (*A panaszos hangról*, 1980., *Kórházi hajnal*, 1979.)

Hogyan volt lehetséges például – vetíti vissza a kérdést a kiegyezés koráig Csoóri –, hogy a „hóhérkirály" Ferenc József később „a nép száján megistenül. Jóságos lesz és en-

gesztelő; a magyarok letiprója a magyarok boldogító vezetője [...] Ilyen háromszázhatvan fokos nyaktekerést csak egy tudat nélküli néppel lehet elkövetni". *A magyar apokalipszis* (1980), amelyből most idéztünk, az 1943 eleji Don-kanyari katasztrófa tömeglélektani tanulságait vizsgálja – a nemzettudat szempontjából. Megállapításai nemegyszer dermesztőek. Önmagukban is, meg aktualitásukat tekintve is. A doni katasztrófa igazi nagysága – döbbent meg újra Csoóri – annak *elhallgatása* volt. Ezzel ugyanis megfosztotta a nemzetet a *szembenézés* felelősségétől. A nemzetet tehát. Hiszen a vezető államférfiak „előbb akartak szövetséget kötni az angolokkal, mint a magyar néppel", de a magyar irodalom is hallgatott a szörnyűségről, a magyar szellemi élet is kivárásra játszott. A magyar tömegek – már akik túlélték – ennélfogva megint éppúgy kimaradtak a politikából, mint korábban is mindig. A *közös* gyász helyett ki-ki maga szenvedte el csak a saját magáét. És szinte mementóként olvashatjuk a már-már kegyetlenül őszinte és kemény írás végén, hogy „a történelmet kisajátító kormányok – a valóság letagadásával – a saját népük züllését készítik elő". Példákat a magyar történelemben mindenki bőséggel találhat. Miként Csoóri Sándor is számos – főként 20. századi – esetet, példát idéz. Igazsága nyilvánvaló: az *elhallgatás* – legyen az a szovjet hadifogolytáboroké, avagy 1956 kivégzettjeié – felejtetés és persze felejtés is egyben. Sára Sándor egyik megrázó dokumentumfilmjéről szólva mondja Csoóri, hogy ha a megismert igazság nem válik, nem válhat történelemmé, „továbbra is a politika martaléka" marad (*Szögesdrót a tudatban*, 1989.) S ha csak az utóbbi fél évszázad magyar történelmére gondolunk – a háborús időktől a kommunista totalitarizmuson és 1956 forradalmán át a kádári, fájdalomcsillapítózott „létező" szocializmust fölváltó többpárti demokráciáig (a negyvenöt évig tartó szovjet megszállást is beleszámítva); nos, az elhallgatások és a könnyen hihető, valójában azonban otromba hazugságok olyan tömegével találkozhatunk, amelyek nemzedékek agyát és lelkét lúgozták ki, s tették immunissá a *valóban* nemzeti sorskérdések iránt. És nem azért, mert netán rossz hazafiak voltak, voltunk, hanem egyszerűen azért, mert nem ismerték, nem ismertük a történelmi tényeket, mert – bizony – tudatlanok voltak, voltunk (és tudatlanok a milliók manapság is).

Csoóri Sándor természetesen éles különbséget tesz mindvégig a *nemzet* és az *állam* fogalmai között. A nemzet történelmi, az állam politikai képződmény – hangsúlyozza. A nemzet szerinte azért *kulturális érték*, mivel történelmi szellemiséget testesít meg és képvisel (többek között a fennmaradás ösztönének és tudatának a szellemiségét is). „A külső kényszerekkel szemben a nemzet: belső függetlenség. Autonómia. [...] De mondhatnám azt is, hogy: hagyomány; hogy: történelmi érzék." *(Ismerős fogalmak háttere*, 1981.)

Szigorúan következetes és súlyosan drámai is Csoóri Sándor nemzetfelfogása, tudniillik ő maga is világosan látja a lappangó, illetőleg ki-kitörő ellentmondást a nemzet, mint „szellemi-lelki koncentráció", valamint a liberalizmus eszmevilágának és a működő(képes) demokráciának ezzel korántsem mindig egy irányba ható követelményei (és nem ritkán követelései) között. Egyfelől szilárdan hisz abban, hogy minden nép „annyit hódít meg a világból, amennyit teremt s amennyit a saját arcára formál belőle" (illetve: „mindent elveszít [...] amit nem tud saját ízlésébe, ösztöneibe beolvasztani"); másfelől viszont azt is látja, hogy a nemzetépítés és a demokrácia kiteljesítése nem mindig mutat egy irányba. *(A nemzet mi vagyunk.* I. II., 1987., 1989.)

A „sorskérdések" súlyát, jelentőségét – mondja Csoóri – amolyan „őszövetségi rekedtséggel emlegetjük" ugyan, ámde ettől még léteznek és hatnak. „A fölsorolható gondok élén én – jelenti ki említett esszéjében, és ismétli el oly sokszor – a magyarság

önvesztésének századok óta tartó makacs folyamatát látom." Természetesen mindig abban az összefüggésben, amelyet egyik írása címéül is emel: *„Mi a magyar ma?"* (1989) Történelmi példák sorával illusztrálja egyik legsúlyosabb tételét, amely szerint „a magyar történelem legsötétebb veszedelmei nem a levertségünkből származtak soha, hanem abból, ha mi veszítettük el magunkat". A problémafölvetés (maga a cím is) Szekfű Gyulától, Németh Lászlótól ismerős, ám Csoóri Sándor a Kádár-korszakra vonatkozóan tekinti át újra a nemzeti lelkület romlásának, rontásának állami-politikai technikáját és leverően szomorú eredményét. Az *egyének* tömeges megtörése, személyiségük semlegesítése, meghasonlásuk önmagukkal egyben a nemzet gyengülését is jelentik – vetíti elénk újra egy negatív példán (és persze más aspektusból) Csoóri a liberális egyéniségfelfogás és a nemzetben gondolkodás ezúttal is egymást szorosan feltételező összefüggését. A Kádár kori állam ugyanis „azzal, hogy meghasonlásos szituációba lökve szinte egyenként gyöngítette el polgárait, akarva-akaratlanul is a nemzet szelleme ellen vétett".

Értelmiség és hatalom

A magyar szellemi életnek történelmileg is a legjellemzőbb tendenciája – mondja Csoóri Sándor – az, hogy évszázadokon át „a magyarság fönnmaradásával bajlódott". Mégiscsak léteznek tehát *sorskérdések* –, még ha nem is mindig így hívták őket. A magyar irodalom színe-java, például – Zrínyitől Adyn át Illyésig – közösségi szerepet vállalt –, azaz *politizált*. Csoóri számára nem is az elkötelezett, „népben-nemzetben" (föntebb már láthattuk e kettős egység valódi értelmét-értelmezését) gondolkodó és e szerint is cselekvő írástudó szerepvállalása a kérdés (hiszen az „értelmiségi és paraszt ugyanabban a bőrben" léthelyzet ezt nem is szabályozhatta volna másként), hanem viszonya a *mindenkori* politikai hatalomhoz. S e ponton hangsúlyozni kell a „mindenkori" jelzőt, minthogy ez nem ideológiák vonzása vagy taszítása szerint változó képlet, hanem az egymáshoz sok tekintetben nagyon hasonlóan működő, politikai-hatalmi érdekcsoportosulások, kemény pártképződményi óhajok és diktátumok által működő – lényegét tekintve – állandóság. Csoóri Sándor nem egy, hanem több „rendszerváltozást" ért meg ifjúkora óta, így aztán tapasztalatai egyáltalán nem csak az 1989–90-es fordulat, átalakulás, változás történéseiből, következményeiből szűrődtek le. A mindenkori hatalom és az értelmiség összefonódása, de még a „szélárnyék" vívmánya, azaz a hatalommal kötött alku (amit pedig még Illyés Gyula is követendő taktikának ismert el) legnagyobb veszedelme – vallja Csoóri – az, hogy leszoktat az önálló gondolkodásról, s arról, „hogy érvényt szerezzünk a gondolatnak". 1956 után kényszerűségből ugyan, de a magyar értelmiség nagy többsége ilyen vagy amolyan alkut kötött, tehát kiegyezett az új hatalommal. (Nagy kérdés persze, hogy tehetett volna-e mást vagy másként.) Csoóri már a hetvenes évek végétől sürgeti ennek a részleges kompromisszumnak a fölülvizsgálatát. (Vö. pl. *Egy nomád értelmiségi*, 1978.) „Annál a nagyon egyszerű oknál fogva, hogy másokkal kiegyezni többnyire muszáj, magunkkal azonban tilos." *(Előhang a közgyűléshez*, 1981.) Világos tehát, hogy a „kiegyezéses" helyzet megítélése Csoórinál mindenekelőtt morális és lelki indíttatású. Egyik – címében is szemléletes – *Az állam és az író képzelete* című, 1985-ben írt cikkében például azt fejtegeti, hogy az állam azt még elviseli, ha a polgárai eszesek, műveltek, „de hogy az erkölcsük és a lelkiismeretük is úgy megerősödjék, mint az eszük, azt már nem". S a gondolat folytatásaként szinte „archetipikus" szituációt fogalmaz meg ő maga is: „A teljes ember: autonóm ember. És történeti lény is egyúttal: egyszerre él a maga korában és a történelemben. S már puszta léte-

zésével is minden szűkösség és ideiglenesség tagadása. Az ilyen embert bizony korlátozni kell, mert netán kinő a tilalmak alól, s maga válik mércévé." S a hatalom, az állam, a főpolitika – folytathatjuk ezt a világos és aligha cáfolható okfejtést – hirtelen ellenlábast, értelmiségi, gondolkodó konkurenst, örök bírálót s potenciális vagy éppen valóságos ellenfelet találhat maga körül.

Az írástudó értelmiségi számára az irodalom jelenti „az erkölcsi bátorság edzőterepét", az autonóm ember „kiképzőtáborát". Az irodalom a „teljességre vágyó ember függetlenségi harca". (*Ismerős fogalmak háttere*, 1981.) Ez a „teljesség" pedig számos alkalommal jut kifejezésre Csoóri prózájában – mint *az autonóm egyén, a nemzeti tudat, az európaiság és az emberiségtudat egysége*. A sokat emlegetett (sőt agyonkoptatott) „identitás"-fogalom üres frázis csupán, ha nem *ez* az *emberi teljességvágy* tükröződik benne.

Ez az a szilárd gondolati építmény tehát, ahonnét Csoóri Sándor egész nemzetfelfogását, a gondolkodó értelmiségi nemzettel kapcsolatos – általa hiányolt – követelményrendszerét értelmezni lehet. És csakis innen szabad (legalábbis jóhiszeműen). Rögtön kiderül ugyanis, hogy az ő „népben-nemzetben" gondolkodása és az ebből fogant, életre szóló cselekvési programja és terepe egyáltalán nem jelent valamiféle befelé forduló, lehatárolódó csonkaságot (hogy az olyan ostoba vagy éppen rosszindulatú föltevésekre, mint a „nacionalista", „rasszista" stb., itt most ne is vesztegessünk szót). Ellenkezőleg: éppen az egyetemesség-igény, a teljességtudat logikai és érzelmi összhangja szerint helyezi el a „*nemzeti*" identitást, mint szellemi értéket az ember *egyedi* valóságának és *nembeli* létének képzeletbeli hierarchikus rendszerében.

1990-től kezdődően még hevesebben és még inkább vállalva a *közírói* szerepet, fordul a nemzet egészét érintő lélektani és morális társadalmi jelenségek felé. És mind nagyobb aggodalommal. Nagyobb aggodalommal, mert zaklatott egyéni élete is számos választási kényszer elé állítja, és mert rá kell döbbennie, hogy a „kegyelmi idő" valószínűleg lényegesebb változások nélkül illan (*illant?*) el. „Mintha a szabadság nem fölszabadított volna bennünket, hanem elnyomna." Az úgynevezett rendszerváltozás mindvégig szűk értelmiségi kör belügye maradt; nem járta át az egész nemzetet. Az érdekelt értelmiségi réteg nem sokat tett azért, hogy valóban össznemzeti érvényű, a legszélesebb körökben is átélhető és értelmezhető legyen az átalakulás. A fordulatban leginkább érdekelt értelmiségi réteg elmulasztotta a nemzet lelki egységét megteremteni. Előbb kezdett hozzá a megosztottsághoz, a pártok közötti politizáláshoz, a törvényesített széttagoláshoz, mintsem a nemzeti egység kialakításához, egyáltalán annak kísérletéhez. Pedig az értelmiségnek kellett volna leginkább tudnia, hogy „eddig még egyetlen rendszer se váltott meg eredményeivel sehol egy népet, mert csakis a magát újjászülő nép képes új rendszert teremteni. Másképp fogalmazva ugyanezt: a történelemben csak abból formálódhat nagy távlatú ügy, amelyben az egész nép, az egész nemzet részt vehet". (*A veszélyeztetett kegyelmi idő*, 1991.) Márpedig nálunk *nem* történt meg a nemzet megerősítése „lélekben, műveltségben, nagyvonalúságban, hagyománytudatban, összetartozás-érzésben. Mert csakis a személyiségét visszaszerzett nép tud fölemelt fejjel élni, és együtt élni más népekkel a hazán belül és a haza határain kívül is". *(1990. március 15.)*

1992-ben még azt mondja, hogy „egyes-egyedül a szellemi élet megújításától" remél „valamilyen kezdetleges üdvözülést" (*Jegyzetek a kertben II.*), ám egy év múlva megírja a *Kreón lábnyomában* című összegező cikkét; a kilencvenes évek alighanem legszigorúbb, legkeményebb magyar értelmiség-bírálatát. A magyar értelmiségi elitet a korábbi marxizmus-igézet után a politika és a hatalmi harc mámora és mérge emészti. Az értelmiségi „új nemesség" Németh László-i gondolatát tönkretette az idő. A magyar

értelmiség méltatlanul viselkedett a hatalomváltozás idején és után, különböző érdekű csoportjai dühödten fordultak egymásnak. Félve fogalmazza meg ő maga is a konkrét helyzet általánosabban értelmezhető dimenzióba emelését: „a szabadság eszméje csak bizonyos pillanatokban képes egyesíteni az embereket, egyébként szétválasztja". Az utolsó ilyen „egyesítő" pillanat szerinte a magyar történelemben 1956 forradalma volt. *Alap*kérdésekben nem volt meg azóta sem a közös értékrend vállalása a magyar értelmiség életében –, legföljebb valaminek a tagadása. A legújabb magyar demokrácia pedig eleve sérelmi politikával kezdődött. „Valakiknek ugyanis győzniük kellett, valakiknek pedig veszíteniük." Még ha a győzelem nem is volt igazi győzelem, s a vereség sem igazi vereség...

Csoóri Sándor személyes sorsa is illusztrálhatja a szellemi belháború rettenetes elfajulását a kilencvenes években. A reá zúduló számtalan támadás és rágalom ugyanis csak részben szól az ő személyének, nagyobb részben valójában sokkal tágabb hatókörű: politikai és ideológiai töltetű. „Ezek a jól képzett támadóim – vallja meg a kívülről is jól érzékelhető, jól látható folyamatot Csoóri Sándor – egyszerre próbálják meg halálra sebezni az általam is képviselt irodalmi irányzatot, nyelvet, stílust, hagyományt, magatartást, a pusztulástól megmentett népi kultúra értékeit, a világszövetség eszméjét, az anyaországon kívül élő magyarjaink érdekében elmondott görcsös mondataimat." Nos, az állítólag antiszemitizmussal „fertőzött" népi mozgalom ellen a kilencvenes évek elejétől nagy erővel megindult és feltűnően rokon jegyeket magán viselő szellemi offenzíva (beleértve természetesen a Németh László szellemiségét magáénak valló Csoóri Sándor elleni otromba kirohanásokat is) politikai-ideológiai hátteréről, azaz *hatalmi harc* jellegéről más dolgozataimban már többször írtam. Nem nehéz bizonyítani a Csoóri által felsorolt többi támadási felülettel kapcsolatos hasonló összefüggéseket sem. És ez azért különösen elgondolkodtató, mivel a rendkívül szűk körű értelmiségi „osztályuralom" egyelőre még mesterséges hatalmi képződmény (természetesen nem a legitimációját kérdőjelezzük meg), azon egyszerű ok miatt, hogy a társadalom egyéb nagy csoportjai szellemi potenciáljuk és tőkeerejük fölöttébb szerény volta miatt szóba se jöhettek a hatalom gyakorlása szempontjából. A hatalmi-politikai harc ennélfogva az értelmiség egyes köreinek a belharca maradt, s ennek a harcnak a szabályai és eszközei azt célozzák elsősorban, hogy az ellenfelet (vagy annak szellemi háttérképviseletét) éppen *értelmiségi mivoltában* kell lehetetlenné tenni. Minél inkább egy adott szellemi-ideológiai (nekünk nem tetsző) áramlat, vagy esetleg politikai irányzat kiemelkedő, mértékadó, reprezentáns képviselője –, annál nagyobb erővel, annál nagyobb szorgalommal és vehemenciával. Mert hiszen, ha a személy maga lehetetlenné válik a közvélemény szemében, könnyen válhat hiteltelenné az általa képviselt, megtestesített szellemi-ideológiai (politikai) áramlat, irányzat is. A Csoóri Sándor ellen hosszú évek óta folyó szellemi hadjárat minden tekintetben ezt az oksági összefüggést példázza.

Például: a *Nappali Hold*

Ez az 1990 nyarán írt s a *Hitel* lapjain folytatásokban megjelent vallomássorozat a közíró Csoóri Sándor több évtized távlatában is a legnagyobb vihart és legtöbb indulatot kiváltó esszéje. Pontosabb persze, ha azt mondjuk, hogy ennek az esszének csak néhány mondata az inkriminált szöveg. A magyar zsidóság szellemi igazodásáról szóló passzusokra gondolok természetesen. Már-már naivan jóhiszemű, ugyanakkor nyilvánvalóan önellentmondásos is a szóban forgó állítás első része. Mindazonáltal a gon-

dolatmenet egyáltalán nem célzott, s különösen nem rögtönzött: egyik eleme az esszéíró Csoórit a kilencvenes években talán a leginkább foglalkoztató és nyomasztó problémarendszernek, a nemzet megbomlott lelki egysége tágabb horizontú gondolati körének.

A *Nappali Hold*ban azt mondja, hogy a magyarság és a zsidóság „szellemi-lelki" összeforradásának a lehetősége az 1944-es vészkorszakkal megszűnt. A Kertész Ákosnak válaszoló levelében *(A mélypont)* viszont arról emlékezik meg, hogy „a zsidóság egy részét – a hétköznapi élet eseményein túl – az ötvenhatos forradalom forrasztotta össze a magyarsággal. És fordítva is". S tovább: „Az ötvenhatos összeforradás 'főpróbája' már ötvenháromban lezajlott [...] Benjámin László, Déry Tibor, Háy Gyula, Örkény István a párthoz fűződő viszonyukat a nemzethez kötődő hűségükkel cserélték föl." A *Nappali Hold* fogalmazása tehát e ponton, e tekintetben, ebben a kérdésben nem volt végiggondolt, nem volt igaz, mert nem felelt meg a valóságnak. Olyannyira nem, hogy a korrekciót maga Csoóri Sándor tette meg – az említett levélben.

Amit a „fordított asszimilációs törekvések"-ről ír (ugyancsak a *Nappali Hold*ban), hogy ti.: „a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag 'asszimilálni' a magyarságot" –, abban viszont aligha van bármi különös, sértő elem vagy megállapítás. Ugyanis mind történelmileg, mind szociológiailag normális jelenség szerte a világon, hogy egy szellemi áramlat, csoport (mert hiszen itt pontosan erről van szó), ha csak teheti, arra törekszik, azt kívánja, hogy az ő saját és sajátos ideológiája, stílusa, gondolatvilága domináljon a szellemi közvélemény minél nagyobb részében. Legyen ez a szellemi áramlat vagy ideológiai csoportosulás akár konzervatív, akár keresztény, vagy akár éppen szabadelvű. Csoóri viszont azt is megfogalmazza (a Kertész Ákosnak írt válaszában), hogy ő a nemzeti tudat állapotát, „a magyarság önvédelmi ösztönének a hagyományát" félti azon szabadelvű szellemi erőktől, amelyeknek a szemében a nemzeti érzés „fogyatékosság, valamiféle barbár örökség. Ráadásul veszedelmes is". Nos hát, vajon miért lenne akár e (tényekkel indokolt és bizonyított) kérdésfölvetésnek az éle úgymond zsidóellenes? Csoóri ugyanis soha nem a magyar zsidó értelmiség egészét bírálja, hanem – az idézett utalásból is kiderül – az *Idola Tribus*-féle művek szerzőjét, szerzőit, illetőleg szellemi köreiket. És egyáltalán nem azért, mert történetesen zsidó (származású) értelmiségiekről van szó, hanem – például – mert a szóban forgó műben kifejtett ideológiával és politikai nézetrendszerrel száll vitába. Egy normálisan működő és toleráns alaptónusú demokráciában egyébként ebben sem lenne semmi különös. S ha Csoóri Sándor az egységes nemzeti lelkület ideája (valóban kérdéses idea ez) nevében – szögezzük le ismét: makulátlanul jóhiszeműen – aggódik a „fordított asszimilációt", vagy ennek bizonyos jelenségeit érzékelve, ehhez neki éppen úgy megvan, meg kell, hogy legyen minden joga és lehetősége, mint bárki másnak, még ebben a fiatal és törékeny magyar demokráciában is. Itt, ebben a dilemmában ugyanis már régesrég nem „faji", hanem szellemi–kulturális–ideológiai s ennek mentén permanens politikai, végső soron – ismét csak – hatalmi harcról van szó. Unos-untalan felbukkanó képlet (már a harmincas évektől fogva), hogy a valódi, lényegi ellentéteket „faji", „rasszista" (stb.) ellentéteknek igyekeznek beállítani némely liberális körök, s ezzel (legfőképpen ezzel) próbálják diszkreditálni az ideológiai-szellemi ellenfeleket, ellenfelet. (A klasszikus példa minderre az 1934-35-ös hírlapi támadásözön Illyés Gyula és Németh László, azaz – lényegét tekintve a kibontakozó népi mozgalom ellen.)

Mindazonáltal a *Nappali Hold* ama néhány mondata – miként azt négy év múlva Csoóri megjegyezte – mindenképpen megvitatható lett volna *(Vallomás – nemcsak magánügyben)*. Mert hát mégiscsak érzékeny és szellemi súlyát tekintve is fontos kérdésekre

tapinthatott rá, ha ez az esszérészlet száznyolcvanhat ellene föllépő újságcikk megírását eredményezte. Igaz, Csoóri Sándor már jóval korábban „gyakorló antiszemita", azonkívül nacionalista és soviniszta bajkeverőként volt elkönyvelve bizonyos szellemi körökben (határon innen és túl), mégpedig azoknak a „noteszában", akik a magyar „sorskérdések" szívós erőfeszítéssel napirenden tartását Csoóri részéről nem valami*ért*, valaki*ért*, hanem valami, valakik *ellen* szóló életmű-programként értelmezték, illetve torzították el. „Miért gondolja a zsidóság jelentős része – teszi föl a kérdést Csoóri Sándor –, hogy a nemzet elveszített önérzetének a visszaszerzése föltétlenül őellene irányul?"

Valóban ez lenne itt az alapkérdés. A megvitatandó. A remegő indulatokat félretéve tisztázandó...

Csoóri Sándor és a kilencvenes évek

Ha sikerült is távol tartania magát a politikai pályától, nem sikerült – nyilván azért, mert nem is akarta igazán – kitérnie közéleti szerepvállalási kötelezettségei és kötöttségei elől. A kilencvenes évek Csoóri-írásainak többsége – érthető módon – a közélet, a társadalom, a politika kérdései körül forog.

Az igazi bajok gyökerét a nemzeti kerekasztal-tárgyalások idejére vezeti vissza; úgy ítéli meg, hogy ezek a tárgyalások és a végeredmények nem összefogták, hanem éppen ellenkezőleg: szétzilálták a közös nemzeti cselekvés lehetőségét, a „négy igenes" népszavazás kierőszakolásával pedig „megtörtént a demokrácia kisiklatása" is. A baráti, szellemi körökből pártszerű képződmények váltak, s a gondolkodás szabadságába beiktatódott „a jóváhagyás kötelező mozzanata, más szóval: a többségi szavazás nemes diktatúrája". Innen kezdve a politika elvesztette belső, őszinte ihletettségét, s minden más szempontot maga alá gyűrt a gátlástalan hatalmi harc, a versengés a hatalom megszerzéséért. A nemzetet nem hatotta át a kellő és szükséges ideig tartó lelki megrendülés, s a hatalmi versengést nem előzte meg a katartikus lelki egység.

A felsorolt jelenségek arra döbbentették rá, hogy az írás, az írói munka és a közvetlen politizálás egyszerre nem művelhető. Még egy valóban demokratikus intézmény és jogrendszer keretei között sem. Az írás ugyanis mindig érzelmeket mozgósít, és a megrendülést előkészítő dramaturgia szerint készül (és „működik"), a politika viszont állandó mérlegelés, taktikázás, magakelletés és örökös kompromisszum.

Újra és újra előtör a még 1990 őszén fogant fölismerése arról, hogy nem történt, *nem zajlott le történelmi fordulat* Magyarországon. Ma már persze világos mindenki számára, hogy azért nem, mivel az emberek, a polgárok lelkében, tudatában nem történt *lényegi* változás. És igazából nem is az a fő kérdés, hogy ki kit győz le a politikában, hanem az, hogy megállítható-e ebben az országban a folytatódó lelki, tudati, erkölcsi erózió. A „nemzeti ateizmus" nemcsak növeli és gyorsítja ezt az eróziót – mutat rá Csoóri Sándor –, hanem annak az esélyét is rontja, hogy az anyaország, mint erős lelkületű, demokratikus politikai berendezkedés, hathatósan tudja támogatni – *önnön erkölcsi példájával* is – a határon túl élő nemzeti kisebbségeinket.

Az elmaradt és elmaradó nemzeti megújulás folyvást őrlő tudata az utóbbi egy-két év Csoóri-publicisztikájának vissza-visszatérő súlyos motívuma. Ezt látja a politikában, ezt olvassa ki a különböző társadalmi folyamatokból, ezt érzékeli a szellemi életben, ezt érzi a saját bőrén is, egészen 1989-ig visszamenőleg. Alighanem ennek az egész kérdéskörnek a velejét sűríti egy mondatba, midőn megfogalmazza, hogy „sorsot meg-

határozó változások idejére mindig a történelem fölerősödő szívdobbanásaira kell leginkább odafigyelnünk, mert jöhetnek új eszmék, születhetnek új politikai lehetőségek, a leglényegesebb változások is csak a nemzet – történelmében kialakult – természetén átszűrődve válhatnak új minőséggé". (*Akaraterő és utópia*, 1992.)

Sejthető – éppen azért, mivel Csoóri Sándor röntgenképei a mai (közelmúltbeli) magyar közállapotokról oly kegyetlenül élesek –, hogy a nemzet lelki egységének és a kisebbségi, nemzetiségi sorsban élő magyarság kívánatos jövőjének az idézése – utópia. (Erre ő maga is utal iménti írásának a címével.) Mindenesetre ő legalább nyugodt lélekkel gondolhat arra (mint ahogyan azt 1920-ban Bécsben Szekfű Gyula a *Három nemzedék* első kiadása előszavának utolsó mondataként vetette papírra), hogy „Dixi et salvavi animam meam". Azaz: én szóltam (elmondtam), és megmentettem a lelkemet.

Csoóri Sándor gondolhatna erre is. Mégsem hinném, hogy valaha is gondolt volna, gondolna rá.

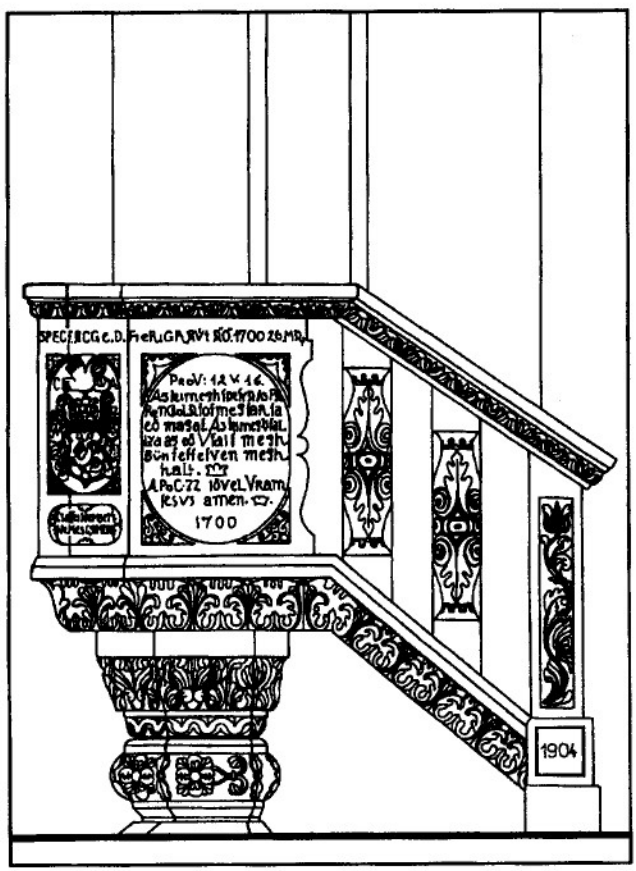

NÉZŐ

BALOGH TIBOR

Ajánló sorok egy új, posztmodern természetfilozófia körvonalazásához

Az Akadémiai Kiadó „Hermész" sorozatában rövidesen napvilágot lát Ilya Prigogine és Isabelle Stengers *Az új kapcsolat. A tudomány metamorfózisai* című, eredetileg francia nyelven, 1981-ben publikált értekezése.

Mivel a Nobel-díjas fizikus-kémikus Prigogine neve sajnálatosan ismeretlen a magyar olvasók előtt (a szűkebb szakmát természetesen leszámítva), s mert jókora késéssel érkezik ezen opusz is hozzánk a maga sajátos hangvételű, igazán *rend*hagyó megközelítésével, hasznosnak tűnik – mintegy figyelemfelhívás gyanánt is – a hozzá írt utószót közzétenni. Ennek szerzője kezdeményezte a mű magyarországi kiadását.

Ilya Viscount *Prigogine* 1917. január 25-én született Moszkvában. Egyetemi tanulmányait azonban már a Brüsszeli Szabadegyetemen, kémiai–fizikai stúdiumokat abszolválva végezte, s 1941-ben fejezte be. 1942-től dolgozik ugyanitt, 1947-től professzorként. 1987-től a Brüsszeli Szabadegyetem nyugdíjas professzora. Számtalan akadémiai grémium és tudományos társaság választotta tagjai sorába. Díjai, érmei közül – legnagyobb elismerésként – az 1977-ben neki ítélt kémiai Nobel-díjat kell kiemelni, melyet a nem-egyensúlyi folyamatok termodinamikájának, a szóródó (disszipatív) szerkezetek sajátosságainak az újszerű számbavételéért kapott.

Ezen kötetét – éppúgy, mint az 1988-ban publikált *Az idő és az örökkévalóság között* című opuszát – Isabelle Stengersszel közösen publikálta; azzal a kutatóval együttműködve, aki a filozófiai tudományok doktora, s egy brüsszeli kutatócsoport eminense.

Prigogine sajátos filozófiai vonatkozásrendszerének egyik eklatáns, kitüntetett pontja Bergson életműve. A bergsoni fejtegetésből a „teremtő idő" komplexumot emeli ki: azt az „ugrást", amelyet jóllehet nem tragizál úgy, amiként Kierkegaard a választások aktusát, ám mégis – hozzá hasonlóan – abszolút minőségi változásként kategorizál.

Bergson véleménynyilvánítást és ellentmondásokat produkált, provokált. Nem a tudományos törvények érvényessége, vagy a megismerés végső korlátai érdekelték, hanem a világ megértése. A teljesség nála ugyanolyan természetű, mint az *én*. Evolúciónk érzései (az általa keltett benyomások) és valamennyi dolog evolúciója a tiszta tartamban leledzenek, s reményeinktől eltérően nem alkalmasak az átvitelre, átalakításra. Az *anyagi világ* minden tér- és időpontja kiszámítható, mert determinált, szemben az élet kiszámíthatatlanságával, szabadságával.

Prigoginék úgy vélik: a fizikai tények Bergsonnál nem a tudományos megismerés természetének a problémáit vetik fel kiinduló kérdésként, hanem az egységes műnek, mint mindennek (ami teremtő munka műve) a képzeleti szabadságát.

Eszerint a felfogás szerint a fizikai tény nem modell, hanem az ember és az általa kialakított látszat révén közrefogott felület.

*Az idő és az örökkévalóság között*ben Prigoginék a dinamikus fizika nézőpontját jellemzendő a valamivé válás és az öröklét hasonlóságát, identifikálódását emelik ki. Másrészt hangoztatják: az egyensúlyi pozíció közelében oszcilláló *dinamikus mentalitástól* eltérően a *termodinamikai attitűd* lényege a visszaesések egyetemessége, az evolúció folyamatának az előrehaladása egy befejezetlen (hiányos) egyensúlyi állapot felé. (Hasonlóan törődnek közbülső állapotokkal, szerveződésekkel is, mint Henri Atlan „A kristály és a füst között" című értekezésében, melyben az élet lényegét a kristály rigorózus merevsége és a füst állandóan áttűnő, amorf formái közé illeszthető szubsztanciaként állítja piedesztálra.)

Prigoginék elképzelése – véleményem szerint – egy olyan *posztmodern konstrukció*, amely a *játék* kitüntetését is magával vonja.

Abban az értelemben tudniillik, hogy a játék – kimenetét illetően – gyakran nem teljes információk alapján hozott döntések folyományaként áll elő (akár a zéró, akár a nem-zéró összegű játékra gondolunk).

Ha a mára immár konvencionális igazságként ismételni szokott paradigma-váltásra gondolunk, be kell látnunk: nyilván van olyan szakasza a tudományos ismeretek felhalmozódásának, melyen – a kumulálódás intenzitásának a függvényében – új világba léphetünk. Bizonyosan több a véletlennél pl. az, hogy Bolyai Jánossal egy időben oly sokakat kezdett foglalkoztatni egy addig a tudományos vizsgálódások köréből elhajlásként száműzött és kárhoztatott téma: a nem-euklidészi geometria megformálásának az ideája. (Milyen pontosan és érzékletesen tűnik ez elibénk Babits Bolyairól szóló versében, vagy Németh Lászlónak a Bolyaiakról szóló drámájában! Amiként Babitsnál a semmiből alkot új világot Bolyai, úgy alkotnak a majdnem semmiből világot a játékelmélet teoretikusai.)

Prigoginék is érintik a kommunikáció, a nyelv néhány kérdését. Ezen utalásaikat olvasva lehetetlen nem emlékezni a nyelvjátékokkal oly elegánsan foglalkozó Wittgensteinre, a Palo Alto-i körre: a paradoxonokkal túlzsúfolt, ám ilyenként igényelt világra – vagy arra a Karinthyra, akinek néhány novelláját teljes joggal szerepelteti egy antipszichiátriai szöveggyűjteményben Thomas Szasz!

De hozzánk időben közelebb lévő teljesítményre is hivatkozhatunk. A közelmúltban Harsányi János közgazdasági Nobel-díját indoklandó, azon méltatással találkozhattunk: Harsányi a nem teljes információjú játékok elméletének továbbfejlesztéséért részesült e kivételes súlyú elismerésben.

Talán nem túlzás azt állítani: néhány nagy elől erőteljes fellépésének ellenére (utalhatunk többek között Huizingára) a játék státusza hasonlatos volt a Freud előtti *álom*éhoz. Tagadni nem tagadták ugyan létét, de gyermeki megnyilvánulásokon túl nem volt ildomos komoly dilemmák megfogalmazására módot adó szerveződésként foglalkozni vele. S ahogyan Freudot, s az álomkutatást általában, oly sok részletet tekintve tudta megerősíteni az EEG-készüléknek hála az élettan, úgy látszik konfirmálódni a játék is (emlékeztetni szeretnék Grastyán Endre zseniális, nem kellően értékelt akadémiai székfoglalójára, „A játék neurobiológiájá"-ra).

A játék, mint szabad, a véletlen által motivált megnyilvánulás, termékeny hasonlatok, összevetések, értelmezések tartományaként kínálkozik Prigoginék számára is.

1984-ben közzétett művükben (szintén Stengersszel együtt jegyzi Prigogine) leszögezik: a természetet nem manipulálni, hanem megérteni kell; tartózkodnunk illik a természet maradéktalan ésszerűségébe vetett hittől. Nagy nyomatékkal és együttérzés-

sel szólnak itt is Bergsonról: a megélt (átélt) idő, mint a valamivé válás, úgy lesz az irreverzibilitás alapzata, hogy egyben a kommunikáció jellemzőjeként is figyelnünk illik rá.

A szabálytalanság, a tökéletlenség fokozódása az evolúciós folyamat szükségszerű momentuma: a szelekciós alapelvek egyike épp a szimmetria felbomlását summázó axióma.

A dinamika, a visszafordíthatóság (a reverzibilitás) folyamatát megfigyelő alany nem sütheti le a szemét a szóródó (disszipatív) struktúrák, a vissza nem fordíthatóság (irreverzibilitás), a véletlenszerű előtt.

Prigoginék kiemelik: a világegyetem nem egyensúlyi állapota olyan kozmológiai tényként veendő számításba, amely nem a priori lelemény, hanem az élővilág elismertethetőségét, mint szükséges tapasztalati tényt megerősítő séma leképzése.

E '84-es kötet egy részlete (Medve Zoltán fordításában) magyarul is megjelent *A későújkor józansága I.* című gyűjteményben. Prigoginék stílusát, posztmodern hangoltságát, sajátos rezignált szkepszisét érzékeltetendő egy bekezdés erejéig citálni szeretném állításaikat:

„Ahol az ember a világban és világból, az anyagban és az anyagból van, ott nem idegen, hanem barát, családtag és társ. Szerződést kötött a dolgokkal. Sok más rendszer és tudomány viszont éppen ennek a szerződésnek a felbontásán alapul. Gyűlöli azokat és harcol ellenük. Környezete veszélyes ellenfél, amivel fel kell vennie a harcot, amit szolgaságban kell tartania... Epikurosz és Lucretius harmonikus világban éltek, ahol a dolgok és az ember tudománya egybeesett. Én zűrzavar vagyok, forgószél a turbulens természetben." („Order out of Chaos. Man's New Dialogue with Nature". In: *A későújkor józansága I.* Válogatta és szerkesztette: Tillmann J. A., Göncöl Kiadó, Budapest 1994., 180. oldal)

Forgószél a turbulens természetben – nagyszerű éca, ragyogó diagnózis! A „nagy beszélyek"-től irtózó, az újrameghatározás valamennyi kínját, buktatóját vállaló, az okokozati összefüggést, a racionalitást nem negligáló, de a korábbi hithez képest szűkebb univerzumba szorító teoretikus vallomása ez. Olyan vallomás, amely nem szégyelli behatárolni a verifikáció, a falszifikáció tartományát, s a poézist alkalmazni az élővilág összefüggéseinek a konstatálása során.

A klasszikus tudományok rigorózus rögzítettségét nehezményezve Prigoginék az idő, a változás elsődleges szerepének a felismerését sürgetik.

Prigoginék szerint az újfajta természetszemléletnek, világképnek nem pusztán természettudományi, hanem etikai konzekvenciái is kell, hogy legyenek: a választási lehetőségek állandó módosulását átélő, önmagát sokszor újfent meghatározni kényszerülő ember erkölcsi nyitottságáról van itt szó (ismét utalhatnánk Kierkegaard vagy-vagy mizériájára).

Rend és rendetlenség (káosz), harmónia és zűrzavar, reverzibilitás–irreverzibilitás, szükségszerű és véletlen (szabad), szimmetrikus–aszimmetrikus – ezek azon főbb ellentétpárok, melyekkel Prigoginék típust alkotva szeretnék tetten érni a klasszikus és az általuk „mai"-nak titulált tudományos megközelítések karakterét. S ezek ütköztetésével rádöbbenteni olvasóikat arra: hogy a természetet nem kényszerítő, leegyszerűsítő, erőszakolt magyarázatok ok-okozati hálójába kell gyömöszölni, hanem egy sajátos empatikus ráhangolódás eredményeként költészetét elismerve megérezni, s *így* megérteni. Lágyabb, tartózkodóbb, s nem szikár, inkább megadó beállítódás ez, melynek terjedése – ítéljünk róla akárhogyan – nem kendőzhető fejlemény.

Ami mármost *jelen* kötet lényegét közelebbről érinti: Prigoginék azt hangsúlyozzák, hogy az élő rendszerekkel analóg szisztémák megjelenése – a termodinamikai törvények alapján – *nem valószínűtlen körülmények között* (megfelelő méretű, s a Naptól megfelelő távolságú bolygó esetében) – *nagyon valószínű*. Regisztrálják azokat a kikötéseket, amelyek teljesítése esetén az élővel analóg jelenségek létrejönnek. Nem vállalkoznak arra, hogy az élet eredetét magyarázzák, létezésének szükségességét levezessék, bíznak ugyanis abban, hogy ezen problémák explikálása nélkül is elvezethet kutatásuk olyan rendszerek leírásához/felfedezéséhez, amelyek struktúrájukat, fejlődésüket illetően egyaránt meggyőzően szimulálják az élő rendszereket.

Prigoginék filozófiai jellegű konzekvenciák levonására vállalkoznak az irreverzibilis folyamatok elméletének áttekintése során, s úgy körvonalaznak egy új természetfilozófiát, hogy szemlézik az elmúlt három évszázad természettudományának históriáját.

Bizonyítják: egyensúlyban lévő rendszerek energiája és entrópiája konstans; az egyensúlyhiányos rendszerek is az entrópia termékei (jóllehet extrém termékei); az egyensúlyhiányos rendszerek potenciálja nem szükségszerűen csökkenő.

Prigoginék elutasítják azt a felfogást, amely szerint az irreverzibilitás szubjektív: a klasszikus mechanikába bevezetett *statisztikai* elem segítségével szerintük világosan demonstrálható lesz az irreverzibilitás objektivitása, s ez olyképpen eredményezi a tudomány metamorfózisát, hogy a fizika nem az univerzális és szükségszerű törvények diszciplínája lesz, hanem *individuális és történeti* tudomány.

Igen lényeges Prigoginék idő-felfogása: szerintük az idő alkotás, innováció, komplexebbé válás *is*. (Saját idő-mentalitásuk – miként említettem már – sok szempontból rokon Bergsonéval – s egyáltalán figyelemre méltó, hogyan viszonyulnak Kant időképzetéhez, s a Kant előtti filozófiák idő-koncepciójához.)

Jelzik a *romboló* és az *építő* idő specifikumait: az építő idő minősítés náluk a nemlineáris, szóródó rendszereket illeti meg.

Prigoginék hangsúlyozzák: a természettudományok fejlődését a megismerő alanynak a megismerés tárgyába való fokozódó behatolása idézte elő. A társadalomtudományok szempontjából is meghatározó szerintük a megismerő alany korpolálása az ismereti modellbe: ezáltal lesz ugyanis társadalmilag és kulturálisan egyaránt meghatározott és meghatározó a megismerő alany.

Prigoginék – Whiteheadhoz hasonlóan – elutasítják a lét elsőbbségét a valamivé válással szemben, s elutasítják a valamivé válásnak a léttel szembeni elsőbbségét is.

Úgy találják, hogy a természettudományok és a filozófia kiegészíthetik egymást: a filozófia globális jellegéhez, a tapasztalat iránti nyitottságához jótékonyan járulhat hozzá a természettudományok többé-kevésbé ideiglenes jellegű korlátozott tapasztalatokon konstituáló rendszere.

A kötet megjelenését követően Apostel azt írta: „Egyetlen filozófus sem engedheti meg magának, hogy ne olvassa el." E kijelentése minden bizonnyal vakmerő. Annyi azonban szerintem is bizonyos, hogy a műben exponált kérdések miatt filozófusokon túl a filozófia, a természettudományok, a tudományelmélet iránt érdeklődők olvasmányai közül nem lenne célszerű kihagyni e kötetet.

Nálunk is egyre fokozódó érdeklődéssel fordulnak sokan a mesterséges intelligencia kutatási kérdései felé. Nos, e kutatások teoretikus alapjainak egy része szépen summázódik Prigoginék művében. Másrészt kiemelésre érdemes az a tény, hogy Prigoginék emberfelfogása egy *lélektanilag* igen respektálható, fokozatosan terjedő szemlélet

eredménye. E szemlélet – az előzőekhez képest markáns fordulatként – az elfogultságtól mentes, a természetet változtató helyett *a természetre hallgató embert* tünteti ki.

Prigoginék vállalkozásai egy, a mindentudás szerepében fellépő tudósok pozőrségét, talmiságát, elégtelenségét érzékeltető vállalkozás-sorozat különös stációi. Ahogyan az antipszichiátria, vagy a rahneriánus vallásértelmezés *belülről* kívánja reformálni a pszichiátriának, illetve a dogmatikus teológiának a világát, úgy szeretnék felülbíráltatni Prigoginék a számukra skolasztikusnak tűnő természettudományokat. Ez a megközelítés – úgy vélem – csak látszólag detronizál, pontosabban: látszat az, hogy *csak* detronizál, tudniillik a visszavonással szemben épít is – az önmagában túlbízó ember túlzásait bemutatva egy nyitottabb, a diszharmónia, a konfliktusok által gazdagodó embert szándékolnak megteremteni, s a teremtés után túlélése esélyeit garantálni.

Azt mondhatnók: egyértelmű, hogy az ember nem pusztán eszes, hanem ésszerűsítő lény (gondoljunk a szintén korszakos jelentőségű Simonra, akinek egyik kötete a *Korlátozott racionalitás* szimptomatikus címet viseli).

Az embert szorongásai, aggodalmai egy új világszemlélet felé sodorják, s talán szükségszerű, hogy eme világszemlélet immár nem kizárólag a művészetekben, a filozófiában, a társadalomtudományokban, hanem a természettudományokban is ott lüktet.

Amiről Prigoginéknál minden Isten-keresés és istenülés *nélkül* szó van (mint a rend sóvárgása, ám egyszersmind a hagyományos, valaha-volt, mára el nem érhető rend végleges elmúlásának olykor kissé nosztalgikus belátása), az Zelk Zoltán által is megfogalmaztatik:

Szélfútta levél a világ.
De hol az ág? de Ki az ág?

Disszipatív rendszerek, a tudományok átalakulásai, áttűnései, poétikus természettudományos-filozófiai értekezés: „De hol az ág?..."

Prigogine(éknak) eleddig ez az egyetlen, magyar nyelven megjelent kötetük. Első olvasatra talán kilóg a „Hermész" előző értekezéseinek a sorából, ám bízom benne: megismerése nem jelent kisebb és hitványabb kalandot, mint a többiek elsajátítása. Főleg akkor lesz értékén taksált, ha észreveszik a mű kézbevevői – másról (is) szó esik benne, nem csak természettudományról...

Néhány utóbbi művével Prigogine is a *bölcsek* körébe lépett. Azokéba, akik együgyűek ugyan, ezt az egyet azonban (az ő esetében a szóródó rendszerek termodinamikai bemutatását) nem kizárólag szakmai, az általuk oly jól ismert és használt fogalmakkal kívánják megnyilvánítani, hanem többre tartván mondandójukat rész-szerű diszciplínák elemeinél, a filozofálást, a „bölcsességet" célozzák meg. (Két, óhatatlanul adódó hasonlítást megkockáztatva: nézzük Heisenberg vagy Konrad Lorenz rokon erőfeszítésének dokumentumait!)

S ha már a hasonlatnál tartunk: érdekes lenne nyelvileg konfrontáltatni, mennyivel leleményesebb, hajlékonyabb, s egy szűken ítélkező természettudós számára nyilván ennélfogva nehezebben is értelmezhető e hasonlatokkal, körülírásokkal, analógiákkal gazdag mű, mint egy par excellence *tudományos* értekezés. Erény, vagy fogyatékosság-e ez a stílus, ez a szemlélet? Ki-ki szíve, esze szerint dönthet.

ÖRÖKSÉG

Z. SZALAI SÁNDOR

Karácsonyi álom

GÁRDONYI GÉZA ELFELEDETT MŰVE

Gárdonyinak van egy különös, de színművei között is egyedülálló darabja, amely sok évtized múltán, ma ismeretlennek mondható. A Nemzeti Színház mutatta be 1901 decemberének 13-án, Luca napján, pénteken. A karácsony előtti készülődés és várakozás hangulata csak fokozta a közönség érdeklődését, mivel a mű tárgya is az örömet hozó ünnepekhez kötődik.

A mulatságos szerepek háromnegyed részét kiváló színészek (Szacsvay, Lendvayné, Vizváry Mariska, Egressy, Paulay, Latabár Árpád, Gabányi, Márkus Emília, Ujházy, Rózsahegyi, Gózon és mások) alakították. A kritika – némi fanyalgás ellenére – bölcs belátással kísérte a szokatlan, merész színpadi játék sorsát, a közönség azonban, bármilyen jól szórakozott is azon, nem értette igazán. Ezért a szezon végén kikerült a műsortervből, és hamarosan elfelejtődött.

Karácsonyi álom című misztériumjátékát *A bor* váratlan sikerén felbuzdulva írta Gárdonyi. Idősebb fiának emlékezete szerint néhány nap alatt, de ehhez a forrásmunkákból és a nagy utazásokon szerzett ismeretanyag bizonyára egybegyűjtve állt már. (A *Magános fa a pusztában* kezdetű, korábbi dala is beépül ide.) Keleti rokonaink keresése ekkor élénken foglalkoztatta a tudósokat – a vándorló ősmagyar törzsek és ázsiai népek érintkezései alapján.

Komlós Aladár *A nemzeti művészet nyomában* című tanulmányában meglepő példákkal bizonyítja 1955-ben, hogy fél évszázaddal előbb mennyire általános és közös törekvés nyilvánult meg az építészetben, képzőművészetekben, irodalomban, zenében egyaránt – az akadémiai eklekticizmussal, népies műdalokkal szemben, Lechnertől Bartókig és Kodályig. Magyarság és népiség, ősiség és keletiség fogalmai hosszú időre összekapcsolódtak. Lechner, aki az ázsiai eredetű népek művészetének maradandó emlékeit az európai szecesszióval kötötte össze, a magyar népi építészet egyes elemeit és motívumait az indiai ornamentikával társítva illesztette be a nagyszabású architektúrába. „Góg és Magóg fia", Ady fülébe is „ősmagyar dal rivallt", de ő – más meggondolásból – elvetette a keleti rokonság ábrándjait. Juhász Gyula és Kosztolányi több versében viszont a keletiség varázsa és harmóniája iránti nosztalgia fejeződik ki.

E törekvések lényegi kérdése az irodalomban: hogyan lehetne a folklórból „magas művészetet" létrehozni – az elveszített ősi műveltség feltárásával, népköltészeti és más hagyományok hasznosításával? Operaszövegeivel – egy évtized múltán – Balázs Béla jut a legmesszebbre, aki – saját szavaival szólva – „a székely népballada fluidumát" ragadja meg. *A kékszakállú herceg vára* című misztériumában a szimbolizmus vívmányai a népköltészet „ősszíneivel" forrnak egybe, s ez modern lélektani problémák ábrázolására

alkalmas. Babits hasonlóval kísérletezik, amikor *A második ének* című mesejátékát írja, s a népköltészethez közel álló mítoszokban, ősvallásokban „az emberiség őslelkének" kitárulkozásait sejti.

Gárdonyi mindegyik művével mást, az előbbiektől eltérő újat akar adni. Új terrénumok meghódítására törekedve a népmese és a legenda élő és tovább vihető elemeire támaszkodik, amiből szerencsés esetben megszülethet a modern magyar dráma több változata. Őt többek közt a pogány-keresztény kultúra tényleges és lehetséges együttélése ösztönzi a *Karácsonyi álom* megírására. A vallásos hiedelmekből merít – saját korához szóló mondandói számára. Az emberiség majdnem kétezer éves történelmén átsugárzó legendát hívja segítségül, s azt a juhászok, pásztorok érzelmi skáláján, világszemléletén és társadalombírálatán szűri át – a keleti jellegzetes alakok (királyok és szolgák, jósok, papok) szerepeltetése mellett.

Arra gondolván, hogy Jézus születése az egyetlen bibliai történet, amely magyar népszokásként honosodott meg, s még nem veszett ki, magyar paraszti környezetben mutatja be Betlehemet is. Az álom és valóság, valóság és fantázia határmezsgyéjén mozgó eseményeknek is ez az alapja, amit az előjáték eleve elfogadtat a színházi nézővel. Falusi betlehemesek némi furfanggal bejutnak a Nemzeti Színház színpadára (amelynek felépítéséhez egyikük őse is hozzájárult „tégláival"), s ez alkalommal (karácsony van, s december a legendák hónapja) a dramaturgia szabályait fölrúgva, a színészekkel együtt játsszák a betlehemest – az igazgató engedélyével:

Gyertek tehát be, vándor dalosok,
havas falvaknak énekesei,
s mit rátok hagytak hosszú századok,
legyen szabad itt is elzengeni.
Mi adunk pompát, színpadot, zenét,
adjátok ti a nép költészetét!

Három évvel a *János vitéz* daljáték-változatának megszületése előtt, egy – sok vonatkozásban hasonló – népopera szövegkönyvének a tervét fontolgatta Gárdonyi. Jóval korábban, Szegeden gyürkőzött *A paradicsom* című vígoperettjével, amely 1893-ban bemutatásra került, sőt bécsi színpadot is kapott, de nem volt maradandóan sikeres. Állítólag szabad vallásossága miatt tiltották be. Nem volt szerencséje az írónak az Árgirus királyfi históriájából készült operájával sem, jóllehet költői értékeket tárt fel. Amikor a *Karácsonyi álom* elkészült, a kiválasztott zeneszerző, Lányi V. Géza okozott csalódást – mondván, hogy ez nem zenés színházba illő. Ezek után műfaji megjelölése pásztorjáték, illetve könyvként kiadva betlehemes-játék lett, amelyben a zene fontos kísérőelem, de inkább csak élénkítő színfolt. A darabot a fiatal Hevesi Sándor rendezte, aki nem sokkal a bemutató előtt került a Nemzeti Színházhoz, de az átlagízlésnek hódoló, satnya „boulevard-drámák" ellen éppúgy hadakozott, mint Gárdonyi a valódi népdráma megszületéséért. Hevesi pontosan értette és követte az író intencióit.

Az első felvonás vallástörténeti mozzanatokra épül. A bálványimádás elítélése gyakran előfordul az Ótestamentumban; innen adódhatott a megjelenített példa. Az ókori zsidók Jahve mellett más isteneknek is áldoztak; a Baál-kultusz ünnepi tivornyákhoz kötődött. Látványos jelenetek váltakoznak itt, mint pl. a vendéglátó Gáspár király udvarában feltűnő ittas nép, a „lehető legmeztelenebb" nők-férfiak erotikus-vad tánca, ennek ellentéteként az önfeláldozó szűz leány alakja, tiltott és álomban átélt boldog szerelem. Zenei effektusok, technikai bravúrok (görögtűz, emelő és süllyesztő

szerkezet, a háttérben vetített képekben elvonuló, eleven birkanyáj), csodás elemek (égi jelek: bálványba csapó villám, csillagjóslat, a második felvonásban üres kulacsból csorgó bor, a darab végén a halott ifjú feltámadása, a vak jósnak visszaadott látás) és komikus beállítások (mint pl. a rövidlátó Karakalem kacagtató félreolvasatai) keltik és fokozzák a hatást. Nagy Péter találó észrevételét idézve: kár, hogy Gárdonyi olykor a bensőkben zajló drámai folyamat erősítése helyett is külső fény- és hanghatásokat alkalmaz, s hogy nagy konfliktusok nincsenek.

Sík Sándor másképp vélekedik: „minden, ami Gárdonyi legjava erejéből telik, összefogott itt, hogy ezt a művészivé emelt betlehemes-játékot a maga nemében egyedülálló – ha valóban nem is drámai intenzitású – kis remekművé tegye". Ő e színpadi mű erényeit írója vallásos ihletettségében, szeretetteljes Mária-tiszteletében, dús fantáziájú mesemondásában, egészséges humorában, zamatos magyar nyelvében látja. Mondanom sem kell: mindez nem kevés.

Mint vers, a *Karácsonyi álom* – minden bűbájosságával, finomságaival együtt – egyenetlennek tűnhet. Kétségtelen, hogy szövete nem egységes. Nem is lehet, mert a költő Gárdonyi kettős feladatot tűzött maga elé: a saját becsvágyának, tudatosságának érvényesítése mellett a népköltészet eredetiségének, üdeségének, alakjai szemérmes és szókimondó naivitásának megőrzését. Dallamában azt, ami a történelmi századok és nemzetek „lantos énekére" jellemző. A francia eredetű Sándor-vers széles (13-14 szótagos) sorfaját nehézkesnek találja, néha a felező tizenkettesek is bosszúságot okoznak az áthajlás, illetve a költői dikció megtörése miatt. Már Kiss József körében változtatott a régi merev szabályokon; most a jambikus verselés magyarosítója a nyugatosok előtt. A monotonság elkerülése és a lágy hullámzás biztosítása érdekében alakít ki 7+6, 6+5, 5+6, 5+5 szótagú, valamint ezekhez hasonló megosztású, váltakozó dallamú sorokat – páros és ölelkező rímekkel. Az egyik sor inkább emelkedő, a másik ereszkedő lejtésű:

A búzavirág nem kerti virág,
mégis szereti az egész világ.
A dajkaének sem operai,
és mégis édes olykor hallani.

Gárdonyi más és más módon beszélteti szereplőit, de mindig választékos stílusban. A rendezőnek, színésznek sokat megenged, ha a szöveghez hűek maradnak. A ritmust is a személyekhez igazítja. A betlehemes pásztorok lírai megnyilatkozásai ősi nyolcasokból, a színházi direktor röpke tűnődései jambikus 10-es (5 ütemű) sorokból állanak egybe. A karok (nép, papok) staccatója daktilusok és spondeusok ütemére harsog:

Szóljon a síp és zengjen a húr!
Baál a nagy isten, az örök úr!
Markaiból jött mind e világ:
emberi élet, fű, fa, virág;
földbe arany és ránk a selyem,
ifju szivekbe a hő szerelem!

A betlehemesben – mint naiv mesében – mindig valami szociális tartalom, a nép tréfálkozó kedvének és bújának-bajának a kimondása rejtőzik. Gárdonyi demokratizmusa mindegyik művében fölfedezhető; a *Karácsonyi álom*ban az emberszámba vett, sok mesterséget tudó cigány karikírozott alakján is érződik. A kor – a századforduló –

vitatott kérdéseire irányítja a figyelmet. Politikai értelemben burkolt Habsburg-ellenességére utal – figyeljük csak a téli éjszakában őrködő juhászok beszélgetését! Gárdonyi dabronyi és Szeged környéki emlékképei ezek:

Bezony András testvér, furcsa időt élünk.
Ide-oda terelik a népet, mint a birkát.
Hát birka az embör?

.....

Hol fejik, hol nyirják,
hol pedig egyszerre ezrivel levágják.

.....

Tengör sok az adó, s mindönnap növekszik.
Az adótul még a kódus se menekszik.

.....

Vajjon igaz-e, hogy jön az ég szekerén,
akit rég, várton vár minden földi szegény?

.....

Mese az csak, testvér! Ha mese nem vóna,
akkor a messiás már el is jött vóna;
zsarnokság nem ülne ezen az országon:
uj rönd volna rég e zavaros világon.

Egyesek kihívásnak, mások bátortalanságnak vélték ezt a jelenetet. Egyébként, mint a népmesében, nincs ütközés az egyszerű, szegény pásztor és az uralkodó király között, mert a király is jó a népéhez. A bájos-szép parasztleányról kiderül, hogy Menyhért király megszöktetett és zsiványok kezére jutott, majd megmentett lánya; róla álmodott mindig Boldizsár.

Ady nem kritikátlanul figyelte, de a gáncsoskodóktól sokszor megvédte Gárdonyit. Amikor – a *Nagyváradi Napló* december 15-i számában – beszámolt a 13-i bemutató előadás visszhangjáról, egy frappáns analógiával élve, a darab esetleges gyengeségeit, amelyeket említettek, a másokat gúnyolók s önmaguk hibáiról elfeledkezők ellen fordította: „Ne csúfolják a moderneskedők Gárdonyi Gézát. A mi közéleti küzdelmeinkben is több van a betlehemes-játékok naivságából, mint a dramaturgia fejlett tudományából... Gárdonyinak van igaza... nekünk betlehemesdi kell és városatya-választás."

A *Karácsonyi álom* kellemes és elgondolkoztató olvasmány lehetne, ha kiadnák; de a költői lelemények mellett van annyi drámai érték is benne, hogy újra színházi közönség elé kerüljön.

KRITIKA

Hattyúk és ludak

Az ősi gondolkodás ellentétpárokba osztályozza az egész világot, mondotta ki egynéhány évtizeddel ezelőtt Claude Lévi-Strauss francia antropológus, nagy hatást gyakorolva a korabeli Európa szellemi életére, olyan kutatási irányzatok magvait vetve el, mint a strukturalizmus vagy a szemiotika kultúrantropológiai iskolái. Amit a francia etnográfus tételesen kimondott, azt gyakorlatilag persze réges-rég tették, gyakorolták az előző korszakok „értelmiségei" a törzsi varázslóktól a papokig, az írnokoktól a költőkig. Ami az archaikus világban mítoszokban öltött testet, később versek, költői terek irányjelző cövekévé, meghatározó tájékozódási pontjává vált.

Mindezt azért kell előrebocsátanunk, mert Csoóri Sándor legújabb verseskötetének világát, e világ változásait a legegyszerűbb e költői tér meghatározó kulcsszimbólum-párja segítségével megfejteni, nem kell sokat bíbelődnünk e tér részletes feltérképezésével, domborzati formáinak feltárásával.

A verseskönyv alapszimbóluma a hattyú. A költő többszörösen visszatér rá a kötetben idézett jelképként, avagy teljes verscímként, s a kötetcímnek is része. Az *Életrajzi töredék*ben Csoóri Sándor hattyúja vészmadár, fenyegető jelképpé emelt emlékkép: „Néha egy hattyú sántikált felénk / a városligeti tó fái alól, / és bal szeméből vér csurdogált / a koszos kőre." A fehér madár tisztasága itt a koszos kővel helyezkedik szembe, másfelől a madár kiszolgáltatott és védtelen ártatlansága a sötétben maradó sunyi hatalommal, mely véresre sebzi a madarat. A seb helye jelzi a támadó szándékot is: a hattyú ne lásson tisztán: *véres-veres balszeme* legyen irányadó a világlátásban. Ellenkező esetben a sebe legközelebb nem csupán sántaság és félvakság lesz, hanem a teljes pusztulás.

Egy másik versben (*Repülés tízezer méter fölött)* a helyzetvers fokozatosan mélyül egyszerre szülőföld-verssé és szerelmesverssé, hisz a felhőkbe burkolt jeges Grönland helyett egy Esztergom környéki táj látványa rajzolódik ki, az őszi napsütés teljes színpompájával, hogy a versszó sorokban így tűnjön fel a hattyú-jelkép: „Tudod hol járunk? Nem? Én sem. / Lehet, hogy egy délre sodródó hattyú szívében?"

A délre sodródó hattyú itt természetesen a költői lélekkel azonosul, mely délre vándorol. Mozgása pont ellentéte az északra törő fémmadárnak, a repülőgépnek. A hattyú emberközpontú világot óhajt magának, a gépmadár jeges és kibogozhatatlan tájak felé repít. A hattyú a „kigúnyolhatatlan költő", a gépmadáron lakozó társadalmi egyén, akinek szüntelenül védekeznie kell, s mégsem hiszik el neki, hogy „nem én vitettem / magam világgá a világ fölött".

Az előző versben megfogalmazott hattyúkép még tovább mélyül a *Zörög az újság*ban, amely a kötet címét adó szintagmát is tartalmazza. „Zörög az újság, mocskolnak megint. / Fizetett nagy köpködők céloznak meg / bátran maguknak. [...] Ma még csak sima cselszövő vagyok / nekik, jégtűkkel alvó vezér, háborúk / megtervezője, *hattyúkkal ágyútűzben,* / de holnap már, mint csapongó tolvaj, / lopni is fogok: pénzt, harangot, kegytárgyat. [...]" Az ágyútűzben hattyúseregekkel támadó vezér természetesen csakis egy cselszövő lehet, aki ártatlan hattyúseregekkel tervez háborúkat, eleve

pusztulásra ítélteket vesz rá az őrült csatára, miközben maga „jégtűkkel alszik", holmi lelkiismeretfurdalást érez, de azért vezényli eszelősen „hattyúhadosztályait" az ágyútűzbe, hiszen önnön vezéri gőgje nagyobb, mint lelkiismerete, önnön dicsősége érdekében hajlandó csellel belerángatni minden ártatlan hattyút a pusztulásba, csakhogy ő nőjön nagyobbá mások szemében. A „cselszövő", a „jégtűkkel alvó vezér", a „hattyúkkal ágyútűzben" manipuláló „hattyútábornok"-költő sajtóban degradált portréjának újabb állomása a „tolvaj", e kép azonban immár nem a hattyú volthoz, hanem az azzal ellentétes képzethez társul, a negatív hattyúsághoz.

Csoóri Sándor hattyúszimbólumai a hattyú pozitív értékelésének a degradálódási folyamatát is pontosan jelzik. A *Hattyúk* című vers teljes egészében ezt a folyamatot mutatja be: „Ki tudja, hol éjszakáznak most / a hattyúk? Egész nap kint áztak / a hideg esőben a hideg tavon. / Kínos volt látni fennkölt nyakukat. / Talán ha énekeltek volna elnyújtva, hosszan, / mint a régi versekben, hinni tudnánk / újra magunkban. Hinni, hogy nincs / örök némaság a földön: szájatlan kő, / szájatlan fény, s a vergődő, nagy / nádasokban is még újra istenek születhetnek. / Ki tudja, hol éjszakáznak most / a hattyúk? S hol pörög le büszke / nyakukról a víz a vízre?"

Látható e hattyúkép szembenállása a kezdőképpel. E hattyúkat senki sem bántja már. Nem verik ki fél szemüket, hogy mindent vérfüggönyön keresztül lássanak. Nem verik le sántára a lábukat. Egyszerűen magukra hagyják őket, hadd ázzanak a „hideg esőben a hideg tavon". És ezek a hattyúk immár nem is tiltakoznak látványosan a pusztulás ellen megrendítő hattyúénekkel. Mindent eltölt a nagy reménytelenség, a némaság és beletörődés reménytelensége. Ezekben a nádasokban már nem valószínű, hogy születnek még népmegváltó próféták.

Hogy mi lehet még a hattyúk szerepe ebben a világban? Nyilván a törülközőé *(Párbeszéd tükörben)*. A hattyú fehérsége révén alkalmas arra, hogy piszkos kezünket beletöröljük. A másik funkció a szállítóeszköz: „Wagner / meglovagolható hattyúja" *(A halott utószava)*. Célorientált világunkban erre alkalmas egy hattyú.

A tisztaság fennkölten meghirdetett erkölcse? Minek? A tóhoz tartozás veszélyes hitének megvallása? Minek? A világ karattyoló semmitmondásával szemben a némaság gőgje, s csak a lényeges dolgokról való szólás? Minek?

Akinek fehér kell – ott a lúd. Lúdpihével príma a pihepaplan: Jót tesz az erkölcs álmának. A tóhoz tartozás helyett jobb egy ólhoz tartozás. Világos a képlet: a gazdi nyújtja a kényelmet – ezért majd húsom a gazdit illeti. Arisztokratikus némaság? Kinek tiltakozni? A világ jobban szereti a mindennapos gágogás megnyugtató hangjait. Kedélyes csevegés – a konyhakésig.

Így kerül a hattyú ellentételének helyére a lúd. „De fölborzolt tollal csak egy táncoló nyakú gúnár lépked felém. / Jöve, jödögélve magas ólból. / Viaszos csőréből lila villámok ugrálnak elő. / Megállok s megbámulom: / ez a lúd lehetne kiherélt hattyú is!" *(Januári jelentés)*

A csatába vezényelt hattyúk áldozatától, önkéntes áldozatától, manipulált áldozatától egyenes út vezet tehát az ágyútűzben pusztuló véres ludakhoz *(Lehettem volna én is)*, az értelmetlenül pusztuló ludakhoz, kiket nem ment meg a pusztulástól erkölcstelen kapaszkodásuk a lét kisded örömeihez, nem menekít meg a sok kompromisszum sem. Az ember háza és óla épp olyan kiszolgáltatott az ágyúgolyóknak, mint a fedezékmentes tó.

Ez az erkölcsi értéktengely fedezhető fel Csoóri Sándor új kötete mélyén.

Lehetetlen, hogy a magyar olvasó ne asszociáljon rögtön Petőfi *Csalogányok és pacsirták*jára.

Nem fogjuk elvégezni az összehasonlítást a szimbólumok s azok megítélései között. Mindenki megteheti a maga okulására.

A vizsgálatot elvégzőknek azonban illik odafigyelniük az optimizmus és pesszimizmus gyökereinek keresésénél, hogy amikor Petőfi a versét írta, még előtte volt 1848. Amikor Csoóri Sándor e kötetet írta, már mögötte volt 1989.

Amikor Petőfi a maga versét írta, még nem tudta, milyen szaladni egy kukoricásban, nyomában egy lovas dzsidással.

Amikor Csoóri Sándor a maga kötetét megírta, már tudta, hogy mily halálos veszélyeket rejthet egy vörös bársonyszék is.

Elégni és társak által felfalatni: erkölcsi Dózsa-trón lehet.

(Csoóri Sándor: *Hattyúkkal, ágyútűzben.* Kortárs Kiadó, 1994.)

Mandics György

Aczél Géza: a térség kritikája

A könyvecske mintegy hatvan lapon tartalmaz verseket, amelyeket a szerző három részre csoportosított. *Öt tétel* címen öt verssel indította a versek sorát. Ezekben a tételekben az élet, a halál, a műveltség, illetőleg az irodalom adja a témákat, melyek voltaképpen az egész versfüzetnek tartalmi felütéseiként is felfoghatók.

A címközleményekkel ellátott indítóversek térsége és ideje „a közelmúlt történelmi hisztériáinak kásahegyén túlra / túl a nagyokosok trianonján pocakosok kiegyezésén" van és terjed. (Ez az idézet az „andrej tarhanov vogul költővel és taiszja szeburova osztják újságírónővel beszélgetünk a fehér asztalnál s rágjuk a pirított cirbolyafenyő magot" című versből való. A szerző csupán kisbetűket használ mindenütt, központozás jószerével nincsen, amitől persze a „cirbolyafenyő-mag" kötőjelének nem kellene hiányoznia.) A térséggel, a helyzettel való viszonyt épp e vers lezárása mondja el: „jó hogy izgága őseink kilovagoltak a tundrás hazából / jó megfontolt őseinknek hogy a szarvasok földjén maradtak". A költői és az emberi lét jelenjét tételezi ezutáni verseiben: „megkoppan szemérmesen a fehér bot s a délelőtti nagy buliból egyszer csak kivillan barta János", és: „tavasz volt az élet pompázott csak édesanyánk veress ilona billent át csöndesen az elmúlásba", továbbá: „gyászvers apjának idősebb aczél gézának a mindig kisemmizett becsületes kishivatalnoknak halálára", végül: „néha a géniuszokat is meg kell köszönteni mondom barátaimnak juhász ferenc fogvacogtatóan nagy könyveit szorongatva". Ez utóbbi versben is az elmúlt idők értékelése adja a vázat részben a Balassi Bálinttól („lószagú balassi nyújt kezet csapzott mezőkről") József Attiláig kihúzott irodalmi vonalrajzzal, részben a történelemmel és a politikummal („lestük vacogva ávóséjeken micsoda erődöket épít a léleknek ez az ember"). Szinte a napi politika szerepel az említett „gyászvers..."-ben: „te még úgy tanultad elsántikálsz szavazni / arra az egyetlen pártra nem nézel hátra" stb.

„a térség kritikája" címen összefogott versek adják a könyv második egységét. Az a kettősség, amely a finnugor őshazából való kilovagolásnak, illetőleg az ottmaradásnak egyaránt jó voltát emlegette, e második csoport versnél a címadásban érhető tetten:

„a korosztály dicsérete", „a tömegétkeztetés kritikája", „a kiskert dicsérete", „a tömegtájékoztatás kritikája" és így tovább, egy dicséret, egy kritika. Jobbára azonban egy hangvételűek ezek a versek (is). „a korosztály dicsérete" például éppúgy az elmúlt évtizedekre utal, mint, mondjuk, „a tömegtájékoztatás kritikája". Előbbiben a mai harmincéveseknek már ismeretlen „indulók", a „mozgalmi sokk", az „agitátorok", a „brossúrákba stencilezett hamis tételek" letűnése, nemléte kapcsán építkezik a vers, az utóbbiban egy mozijegy árán cukrot vevő gyerek politikai tudatlansága vagy ártatlansága – „akkor még szentnek tűnt a sajtó és fényesnek a szó" – ugyanígy derül ki, hiszen abban az időben, amikor „megverte fél európát rózsavölgyi és iharos", „ki tudta még hogy a soroknak van köze" és: „ha megcsörren olykor bosszantó hangján a telefon / ki tudta még hogy elsápad akkor s remeg a kolofon". – Másutt is ott a költői megszólalás kifejezésmódját alakító, formáló háttér az elmúlt évtizedek terhével vagy élményével, „a kisgyermek dicsérete" című versben például az is jellemzi a gyermeket, hogy „sosem tapsolt még látogatóba jött idegeneknek"; „az asszony dicséreté"-ben: „gyötrelmek társadalmi csapdák"; „a térség kritikája" pedig „demagóg világ"-ot említ. Már címével is a nemrég volt idők jellemzőjévé lesz a „tömegétkeztetés kritikája", hiszen nemzedékek étkeztek az ötvenes–hatvanas években népbüfékben, üzemi konyhákon, ahol „csorognak reménytelenül a tömegétkeztetés higított levei". S az olvasó hajlamos párhuzamosságot látni „a tömegtájékoztatás kritikája"-val, illetőleg a ciklus párverseivel: mindenben, életben, halálban, örömben, bánatban megbújt valami, valami, amit hajdan Illyés Gyula foglalt össze az „Egy mondat a zsarnokságról" című nevezetes versében. Aczél Géza némiképp ennek az egy mondatnak egyes tagmondatait a hétköznapi emlékezésnek és saját lírájának tudásfátylán áttekintve írja újjá.

A versek harmadik csoportja a „vé" cím után olvasható. A címadó versnek, a „vé"-nek középen V betű alakban – minden bizonnyal Victoria istennő nevének jelképpé vált kezdőbetűjéről van szó – következik a költői közleménybe mintázott hír:

„és jött egy férfi
csak torka száradt
s intett az égre
szavait itták
a kommunisták"
még most sem érti
ahogy az áradt
hogy vége vége
lemondtak végre

(Hasonlóképpen van a „nagy temetői posztmodern" című vers közepén egy kereszt alakítva a verssorokból, mutatván a költő hajlamát a képversek írására.) Egyébként a kötetet befejező néhány vers talán tematikai szempontból szélesebb mezőt fog át, illetőleg idéz fel, s így lírai tartalmai is parttalanabbak. A záróvers, a „cirkusz" című alighanem a leginkább mutatja ezt, ebben a cirkuszi világ – bohócok, megvénült oroszlánok (immár megannyi irodalmi rekvizitum!) – van átfestve a mára, a mai világra. Ahogyan a cirkusz, „így szeded te is magad konszolidált halmazba naponta", és: „itt a költő a bölcs dekonstruál", ám különösebben nem jön létre távlata e mára való piktúrázásnak, nem hallatszik a verstartalomnak különösebb kicsengése a tényvilág zajai közül. Szívesebben emlékezünk a versfüzet középső részének bizonyos tárgyilagos választékosságot mutató költeményeire, amelyekben a lírai állapot szerencsésebben rajzolódott meg a költői, emberi létesemények megírása kapcsán, amelyekben nem jelszószerű a dekonstrukció. Voltaképpen a nyelvi rajzolat, a megformálás módja lehet az oka az efféle bizonytalanságérzet kialakulásának Aczél versei kapcsán. Például az *idő* szó (jól-

lehet különböző jelentésekben) számos helyen szerepel a versekben: „az *idő* már percenként döfödi roppant pikáit" (11), „az *idők* pályaudvarára befutottak az első meleg légvonatok" (13), „s veti elénk az *idő* a kártékony fekete magot" (33), „elénk jött az *idő*" (35), „a zsírosabb *idők* színes adásaiból is előlegezett valamit" (ti. a televízió) (39), „az ember (...) már csak szürrealista kép szeretne lenni felütve az *idő* homlokára" (44), „a megviselt kőről mint a vér az *idő* lassan lecsordul" (52). Nos: ezek az *idő* szavak nem épülnek össze motívumépítő elem gyanánt költői kulcsszóvá, a viszonylag kevés versben gyakoriságuk – a különféle és egymással némileg kizáró viszonyban lévő képalkotás révén – inkább zavaró. A szó következési valószínűségének a versekben való növekedése a hírértékszint eséséhez vezet. (A központozás elhagyásának dolga is elemezhető volna a hírérték szempontjából.) Mindehhez járul, hogy némelyik *idő* képzavarba hajló szemantikai beépítésű, ilyenféle például „az idő percenként döfi roppant pikáit" teljes kép, amelyben a *percenként* határozó, pontosabban a *perc* a *roppant*tal is, a *pikái*val is jelentéstani ellentétben van, illetőleg a két-két nyelvi jel társulási valenciája nincs meg szemantikai szinten. Ilyenféle, de a szintaktikai kötöttség hiányát mutató szerkesztmény: „szürrealista kép (...) felütve az idő homlokára", ugyanis nincsen a magyarban **képet üt föl a homlokra* mintájú igefüggvény, ami miatt természetesen még lehetne alkotni valamilyen efféle lírai igefüggvényt, ha annak hangulati-jelentésbeli egysége lenne. (Igaz: a *föl* igekötő elhagyása eleve segíthetne a szóban lévő képen.) Ugyancsak zavaró képalakítás van ebben is: „elpergett évtizedek föllombosodott ifjúsága alól" (23), hiszen az *elpereg* ige szemantikai mezőtartománya meglehetősen kizárja a *föllombosodik* igéét. Máshol a feszes szövegépítésre való törekvésből születik katakrézis: „édesanyám emléke puha madárként ül a kórházi ágyon / mint szivárgó gázok lebegnek oldott tekintete mélyén / a nagy puha gézek" (13–4). A szövegösszetartás törvénye miatt ebben nem az *édesanya emlékére*, hanem a *puha madár*ra vonatkozik a továbbszőtt metafora képisége, amely persze akkor is képzavar lenne, ha az *édesanya emlékére* vonatkoztathatnánk az oldott tekintet mélyén gáz gyanánt lebegő gézeket. Ismét máshol csupán a mai magyarban burjánzó befejezett melléknévi igenevek használata a kellemetlen: „*halt* hörgések" (az ún. irodalmi nyelvben a *holt* járta volna, vagy valamilyen igekötős alakulat), s szintén nem szerencsés szerkesztményű az ilyetén birtokosszerkezet-elhelyezés: „mikor s mely pontján az ívnek kapják fel légáramlatok" (9); az alanyként is, jelzőként is fölfogható *huncut* szó a téma–réma tagolás zavara miatt grammatikai bizonytalanságot kelt, s nem stiláris hatáskeltő mozzanatot: „(...) egy kis huncut nyelvet ölt a fáradt poétára" (56). Talán elírás van a „részeg darazsak sárgaláza" (17) képrészletben, hiszen a *sárgaláz* egy trópusi betegség...

Ugyanakkor a költő nyelvhasználatának képanyaga is, szóanyaga is számos friss elemet, önálló megoldású használatot mutat: „in konkrétó", „megspórolt szavak", „hordószónokláz" (sajnos ennek is van parafrázisa: „nem állsz a hordóra szónokolni"), „kompromisszum", „a terror főpapjai" és a többi. Több teljes kép is megemlíthető volna a szerencsés metafora-alkotásra: „bőséges locsolással megteremted a növényi jólétet / lapozva káposzták ropogós leveleit a sajtószabadságot", „a csöndben világított minden kis információ", „a szakma csak megérint / a szakma törékeny divatja vajon hogy fogná laza nyelvi leleménybe e képet" és a hasonlók.

Aczél Géza versfüzetét bizonyára mindazok szívesen olvassák, akik a második világháborút követő magyarországi évtizedekben éltek, illetőleg akiknek ekkori életükhöz, élményeikhez kapcsolódik az elmúlt néhány évnek eseményekkel teli világa is.

A szerző költészetének témájává lett kritika (=a térség kritikája) mindezeknek az olvasóknak (is) bizonyára szívügye. S hogy az efféle kritika ne a tegnapi újság érdektelen és értéktelen sorsára jusson, a költemények megmunkálása eleve akadályozza, ám, hogy stílusban is maradandó irodalmi értékké váljanak, alighanem kimunkáltabb, a belső szerkezetek, gondolatláncok által meghatározottabb kritikák írandók e térségről és térségből, s valószínűen Aczél verseiről is. *(Széphalom Könyvműhely. É. n. H. n.)*

Büky László

Esszencia-jellegű etűdök

CSŰRÖS MIKLÓS: „LESZ IDŐ, HOGY VISSZATÉRHET"

Megtévesztőnek nevezném Csűrös Miklós megjelent tanulmányainak küllemét. Alig százoldalnyi kiadvány, inkább füzet, mint kötet. Napjaink pazar könyvválasztéka között ugyancsak elbújik. Az egymással versengő, figyelemfelkeltő formátumok, borítók ellenében az övé szinte figyelemelterelőnek nevezhető. Még a szakmabéliek figyelmét is könnyen elkerülheti, hiszen a hat tanulmány, két könyvkritika a különböző funkciójú írások alkalmi egybefűzésének látszatát keltheti.

Mit takar ez a csalókának minősített látszat? A nyolc írás közül egynél válik elsőre feltűnővé, hogy Csűrös olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek szinte észrevétlenül, kiszorultak az érdeklődés köréből. Akár a szűkebb körből, a kor kutatóinak tudatából is. Gozsdu Elek – egyébként korunkban újrafelfedezés, újrakiadás tárgyát képező – életművének két legkésőbbi darabjára világít rá: *A félisten* (1907–1908) és *A kárier* (1910–11) című drámákra. Ez a két mű megszületése idején is mérsékelt visszhangot váltott ki, s azóta, mondhatni, elfelejtődött. Okkal-e vagy sem? Csűrös Miklós vállalkozik a tárgyilagos mérlegelésre. Igaza van, hogy Gozsdu drámaírói működése szervesen hozzátartozik az egész életmű, ezen belül is az utólag egységes folyamatként szemlélhető műfajváltásainak összefüggés-hálózatához. Mintegy folytatásai ezek a darabok a regényírástól a novella felé forduló írói ambíciónak, amely a drámákat követően az Annalevelekbe foglalt miniatűrök változataiba torkollik. Egyre szűkül az életanyag, s ugyanakkor egyre fokozódik a stilizálás szerepe. A két színmű kitűnő példája ennek az átváltozásnak. *A félisten* elemzésénél joggal szentel kitüntetett figyelmet annak, hogy a XVI. századi Velence, Giorgone, a festő, és Cecilia, a modell témául választása a századvég jelképessé formált reneszánsz-élményeit idézi, Burckhardt, Walter Pater, Hoffmanstahl, Maeterlinck Itáliáját. A velencei élet pompázatos színhelyei, jelenetei a gyönyör, a szépség élőképei, amelyeket a pestisjárvány végzetes komorsága, a koporsókkal tovasikló gondolák látványa ellenpontoz. Csűrös Miklós jó érzékkel húzza alá: Gozsdu rendezői utasításai világossá teszik a szándékot, amely szerint a kulisszák, színpadképek, s a szereplők mozgása, beszédmódja egyaránt a történéseket, utalásokat köznapi jelentéseik fölé emelve, allegorikusan, mitológiai asszociációkkal telíti. A „félisten": Giorgone és a modell szembenállásában művészet és élet – századvégen jellegzetes – vitája ölt drámai alakot. Ez a Nietzsche, Croce, O. Wilde és másoktól jól ismert ellentét a színműben esztétikai diskurzussal indul, majd eklektikusan különböző nézetek ütköztetésével folytatódik. Csűrös értelmezésében ez a heterogenitás szándékos, atmosz-

férát idéző, együttesen a világ kiismerhetetlenségének élményét állítja középpontba. A hős tragédiája éppen ez a felismerés: a lényeg megismerhetetlenségének kegyetlen, keserű meglátása. Igaza van az elemzőnek, amikor e problematika nyomán méltányolja a mű irodalomtörténeti újszerűségeit. Azt, hogy szemben a klasszikus dráma tárgyi indokoltságaival, itt modern, szimbolikus élménnyel találkozunk, „a lényegi fordulat" áthelyezésével „a bensőségbe". S ezt tükrözik, közvetítik a modern színpadi eszközök is: a beszéd mellett és helyett a szimbolikus gesztusok fontos szerepe, s az elhangzó szövegen belül is rituális hangvétel (rondószerű, anaforikus, antitetikus ismétlések), zene és latin egyházi szöveg felhasználása, allúziós technika, betegség – halál esztétizálása és hasonlatként való szerepeltetése; párhuzam például a pestis és Giorgone életfordulata között. Fenntartása éppen ezzel kapcsolatos: úgy véli, már túlzásba vitt az összekapcsolások hatásossága. Ám kiemeli a „nem-kauzális összefüggések", ezek új, domináló élményét, Gozsdunál meghatározó szerepét. – Mindezek újra felbukkannak, már huszadik század eleji környezetben *A kárier* című dráma során. Az elemző lényegretapintását igazolja az, hogy itt, immár a szerző korabeli díszletei között, más formákban, de hasonló konfliktus ismétlődik meg. A főszereplő, Weér Endre, ugyancsak az erkölcsi relativizmussal küzd, a világ kaotikusságával. Férfi és nő szembenállása mögött a hős belső viaskodása áll; öngyilkossága pedig ugyancsak a nem-kauzális történés példája. Mindegyik mű Gozsdu Elek „létérzékelés-filozófiájának" végletes kifejezése. Jól láthatóvá teszi a szépség kultuszának (vele a dekorativitásnak, szecessziós ornamentikának) adott feladatát: „elviselhetővé távolítani" a töprengések nyomán levont fájdalmas következtetéseket.

Úgy tűnhet, hogy szemben a Gozsdu-drámák ismeretlenségével, Mikszáth esetében olyan témáról ír, amely nem tekinthető elhanyagoltnak, sőt, állandó, folyamatos érdeklődés tárgya. De: hogy is állunk ezzel az újraolvasással? Napjaink élő Mikszáth-értelmezésével? Csűrös Miklós nyomán szembesülünk a kérdéssel. Dióhéjban áttekinti a Mikszáth-irodalom s recepció eddigi és jelenlegi helyzetét. Az írói hatás továbbsugárzását futólag és merészen meghosszabbítja Sütő, Páskándi, Örkény anekdotizmusáig, groteszkjéig; illetve a szójáték, paródia, nyelvkritika oldaláról Petri, Kálnoky, Tandori, Esterházy műveinek folytatódó, hasonló vonulatáig. Megvallottan Mikszáth háttérbe húzódó előfutár-szerepét helyezi előtérbe. Felvázolja egy mai, új Mikszáth-értelmezés igényét, körvonalazza az adódó új szempontokat. Minderre – mintegy előzetesként – egy eleven, közeli, kidolgozott példát nyújt: az írói pálya utolsó szakaszából való regény, *A fekete város* elmélyült interpretációját. Gyors, avatott vonásokkal jelzi a mű keletkezésének hátterét: a magánéleti, politikai kilátások elborulását, de a korabeli, kisebb Mikszáth-írásokból kirajzolódó poétikai felfogást, alkotói öntudatot is (utószó a Noszty-kiadáshoz, polémia, Jókai-esszé). Miért, miben, hogyan illik össze egymással a regény kiválasztott korszaka, főalakjai, problematikája? – teszi fel a kérdést, s fejtegetései során megközelítési módja ugyancsak termékenynek bizonyul: a mű a tágabb kompozíciós összefüggésektől a legapróbb részletekig új, egységes megvilágításban mintegy feltárja önmagát. Csűrös Miklós a „kétely, az eldönthetetlenség" dezillúziós élményét, ennek tárgyiasítását tekinti *A fekete város* centrumának. Úgy véli – s ezt meggyőzően bemutatja –, hogy a kiválasztott Thököly-Rákóczi kornál csakúgy, mint a cselekménynél, a főhősöknél és a szerkezetnél egybevágó, közös uralkodó elem a kaotikus jelleg, a zavar állandó jelenléte. A történelmi kor mindezt jól valószínűsíti és aláfesti; a Görgey név választása is látszólag hitelesít, ugyanakkor elbizonytalanít a kétes nimbusszal. A cselekmény magját képező kérdés eleve eldönthetetlen (ki okozta

végül is Kramler bíró halálát?); a két főalak, Görgey és Fabriczius egyaránt belső ellentmondás révén deheroizálódó „hős". Magánemberként mindketten emberi erények hordozói, ám tisztségviselőként indulat, fanatizmus keríti őket birtokába. A történet „rájátszásai" ugyancsak az elvárások visszájára fordulását mutatják. A fekete gyászba öltözött város motívuma a „sárkányölő" típusú mesét idézi, ám az igazságszolgáltatás és a jó győzelme helyett éppen fordítva, az elfogultság, az önbíráskodás diadalmaskodik. A két közösség viszályának reneszánsz témája szintén eltorzult változatban idéződik fel: míg Rómeó és Júlia szemben- és kívül állnak a két család acsarkodásán, addig *A fekete város* szerelmesei, maga Fabriczius sem ismeri fel helyzetét, áttekinthetetlen számára ez a világ, amely éppen ezért „önnön balsorsának eszközlőjévé" válik. Gyilkossá, aki maga áldozat is egyben. Ebben az összefüggésrendben szerves helye van az azonosság-zavarnak (Görgey gyanakvása Rozália, lánya ügyében), a patográfiai elemeknek. Mindezen túl Csűrös Miklós sorra felmutatja, hogyan közvetíti az adott, kiemelt életérzést az író időkezelése, a regényidő „retardálása", s így az elkalandozások, epizódok, betétek, mellékszereplők, megállók, anekdoták szerepe csakúgy, mint a „baljós előjelek", egzotikus adomakörök, variációs vicc-elmondások (medve üldözte ember) hasonló egészbe-illeszkedése. Így a kiválasztott szemszögből nézve nemcsak a regényfolyam részelemeinek új jelentése tárul fel, de a narráció megannyi apró árnyalata is új oldaláról mutatkozik. Görgey János bujkálása, szerepváltásai, akárcsak a kalandor, kereskedő figura, a zavarosban halászóknak kedvező kor jellegzetességei. A keresztény erkölcsiség és a pogány hagyomány egyidejű jelenléte éppúgy, mint a farsang-böjt toposz tragikai és bohózati karakter-váltakozása: együttesen az értékek pusztulásának fájdalmát és a „legyőzhetetlen tenyészet" ellenpontját jelenítik meg, a mikszáthi humor, életszeretet megőrzését. Kitűnő meglátásnak tartom azt, hogy Csűrös az így kialakított kontextus alapján a mikszáthi életképben is művészi állásfoglalást fedez fel, egylényegű például a jelenetezések módjával: a bosszú, gyász komor színeit váltó kedélyes párbaj, kocsmai és tánc, birkózóverseny stb. vidám mozgalmassággal. Külön, kifogyhatatlan következtetéssor adódik a mikszáthi elbeszélő nyelvezet alakzatainak élvezetes felfejtéseiből. A talányosság, a nem-véletlenszerű paradoxon-özön, a nyelvi játékok formái, a torz szájhagyomány stb. közös nevezőjét látja a kiemelt, a világ kaotikusságával egylényegű összeférhetetlenségekben, az értékzavarban. Maga veti föl: mindez huszadik század végi belemagyarázás lenne? Jól megalapozott analízisét végigkövetve szónokinak érezhetjük a kérdést. A Csűrös Miklós által felmutatott Mikszáth-kép igen kézenfekvő módon kínálja a ma irodalmával: az abszurddal, a paródiával, a nyelvi krízissel való kapcsolatot.

A vékony füzet-külsejében csalókának nevezett gyűjteményből eddig két írást emeltem ki. Úgy vélem, mindkettő számos elgondolkodtató, ösztönző, új szempontot, eszközt mutat fel a múlt századi irodalom mai kutatói, de olvasói számára is. Ám a kis kötet valódi főszereplői nem az eddig említettek, hanem Arany János. A hét írásból öt vele foglalkozik. Periférikusak, alkalmiak ezek a tanulmányok? Tekinthetők így, hiszen igen különböző a tematikájuk. Olvashatunk a *Toldi szerelmé*ről, illetve egyetlen vers elemzéséről *(Ez az élet...)*, Illyés és Arany párhuzamáról, majd a Keresztury-monográfia és Dávidházi legutóbbi Arany-könyve alapos mérlegeléséről. Keletkezési idejük is ugyancsak eltérő: 1979-ben íródott a legkorábbi, 1993-ban az utolsó. A dolgozatok olvasása során azonban nem heterogenitásukat, hanem inkább egy más-más időben más-más oldalról megközelített, de folyamatos következetességgel, elmélyült tanulmányok alapján épülő, feltáruló szemlélet létét, eredetiségét, kibontakozását tapasztaljuk.

Az öt etűd közül – úgy vélem – az Illyés-párhuzammal foglalkozó írás hatol legkevésbé mélyre. Tisztes és érintőleges számbavétele ez az Illyést is érintő, ám kevéssé meghatározó Arany-hatásnak. Viszont a legkorábbi keletkezésű verselemzés *(Ez az élet...)*, bár mindössze tizenhat soros, látszólag áttetsző műről van szó, Csűrös Miklós számára felfedezés értékű, tágabb hatáskörű jelenségek észrevételére ad alkalmat. Egyetértően idézi az eddigi interpretációkat, a lakoma-toposzt, az élni-nem-merés megbánását, de kevesli ezt a jelentésháttéret. Úgy véli, hogy az életmű teljességéhez ennél több szállal fűződik. Rámutat a vers folyamán növekvő személyesség jelenlétére, ennek nyelvi kifejezésére; végül az érzelmek áttörésére („tivornyám"); többféle eszme, több élménykör egymást váltó felbukkanására; a „pad alá kerülés" halál-jelentésére. Kitér a bordal-forma rokonságára, de az eltérést hangsúlyozza, amely árnyalatokban mutatkozik meg, s amelynek eredményeként „keserűen intellektuális változat" jön létre. S ezekhez az árnyalatokhoz illeszkedik a zeneiségben mutatkozó disszonancia, a magyarosított dalműfaj, népies kifejezésmód jelenléte és mégsem népies összhatás keletkezése. – Megannyi aprólékos, minuciózus megfigyelés ez, mégis, egy sincs közöttük, amelynek ne lenne az egész Arany-életműre is vonatkozó – érzékelhetően ennek elmélyült ismeretéből, megértéséből fakadó – kihatása, inuenciozitása.

A *Toldi szerelmé*ről írott tanulmány esetében nyilvánvaló, hogy az Arany-életmű s az Arany-személyiség megközelítésének egyik alapvető, s talán legvitatottabb kérdéséről van szó. Csűrös Miklós nem kevesebbet állít, mint azt, hogy ez az alkotója számára is annyi aggályt hordozó, kétségtelen lassan, keservesen megszülető trilógia-darab egy különös fajta, sokrétű remekmű. Álláspontja szerint éppen különösségében kulcsa is az életműnek, az alkotónak, s Arany poétikájának. Felidézi a mű körül folyó vitákat, hivatkozik Sőtér, Riedl, Barta János megfigyeléseire. Ő maga elsőként arra figyelmeztet, hogy Arany éppen ezt a töredékét nevezi „jobb része arany álmá"-nak, s éppen ezt fejezi be. Csűrös Miklós állítása szerint ez a sokfélesége gazdagságában, képei, dimenziói váltakozásában, remek részleteiben mindig elismert műalkotás – egységes kompozíciót képvisel, valósít meg. Csupán látszólag heterogén, valójában a különböző szférákban (természeti, erkölcsi, magánéleti, történelmi stb.) közös, egyetemes összefüggésre irányultság nyilvánul meg. Bizonyítékul felsorakoztatja a *Toldi szerelmé*nek egészét átjáró, vezérmotívumok hálózatait és asszociációs köreit. Az „álruha" (ruha–fegyvercsere toposza, álcázottság, inkognitó, Miklós álruhás harca, Piroska apácafátyla, Anikó álöltözete stb.); az „elhallgatás" (tetszhalál, látszat-élet); „útonlevés" (vándorlás, zarándoklás, pályafutás) visszatérő képeit taglalja így, mint ismétlődő, s az egész életműben visszatérő motívumokat, amelyek az adott műben is többféle alakban bukkannak fel: epikai mozzanatként, metafora, vagy hasonlat formájában. Mindegyik motívum-lánc szervesen épül a szerkezetbe, s ugyanakkor az alkotói személyiség legbelsőbb alapkérdéseit fejezi ki. Tekinthető Arany világkép-emblémájának is mindegyik sorozat, a költő értékrendjére, bölcseleti felfogásának „eszkatologikus és transzcendentális" jellegzetességeire rávilágítónak. A *Toldi szerelme* mintegy rejtetten, ugyanakkor esszenciálisan hordozza és tárgyiasítja e világkép teljességét. Itt mutatkozik meg Arany felfogásának tragikuma, és tragikumon túli vonásai is; a keresztényi bűntudat és fátum jelenléte; illetve az intellektuális ítélet mellett az eltagadhatatlan, tudattalan sötét erők (indulat, érzékiség) szerepeltetése. Mindehhez csatlakozik – s mindebből adódik – Csűrös javallata a mű műfaji megjelölésére vonatkozóan. Úgy látja, hogy jogosan merül föl a sok különböző elnevezés: eposz, népi epopeia, költői beszély, verses regény. Megítélése szerint a mű változatosságában és „ihlettörténetében" Arany „korszakainak egy-

másutánját is stilizálja", azaz hőseinek igaz utat kereső bolyongásai a költő saját útkeresésének tárgyiasított megfelelői. Ezen a ponton az értekező tágas távlatokat nyit a mű korabeli hazai és világirodalmi elhelyezéséhez. Emlékeztet a verses regény kortárs hazai virágzására, kísérleteire (Gyulai, Arany László, Vajda), illetve a lélekrajz inkább regényeszközök közé tartozó igényességének rokonságára (Kemény, Flaubert), s mindezek társulására a Byron–Puskin-féle esszébetéttel. Egyetért e vonások *Toldi szerelmé*ben való jelenlétével, de hozzáteszi, hangsúlyozza, mindez a líraiság, a „személyes bensőség" egybefogó élményében egyesül harmonikussá. Így lesz a mű végső hatása a megváltó katarzisig, a „szent derű"-ig vezető út. Mindezt Arany az igen dús epikai anyag átszellemítésével éri el, mintegy bűvös egyensúlyt teremtve a vaskos realitás és éteri kisugárzás között. Csűrös Miklós végül merész párhuzamot említ erre az eljárásra: a Dantéhoz hasonló formateremtő elv érvényesülését, olyanképpen, ahogyan azt Arany ideálként Dante-ódájában megfogalmazta.

A két tekintélyes Arany-monográfia tüzetes végiggondolása Keresztury Dezső, Dávidházi Péter munkáinak alapos elemzése – éppen a tárgyalt, korábban készült saját tanulmányok alapján sejthető – Csűrös Miklóshoz illő feladat. Dávidházi kitűnő könyvét az Arany-irodalom alapművének tartja. Dicséri nemzetközi irodalomelméleti párhuzamainak merészségét, találatait, módszertani következetességét. De legfőbb erényeként azt emeli ki, hogy körülhatárolt részterületéről – a kritikus Aranyról – úgy ír monográfiát, hogy a költő világképének egészét mélyíti el, témáját egyetemes vonatkozásaiban világítja meg. A szerző „tárggyal azonosuló tudását" méltányolja, s a saját gondolatmeneteihez oly közelálló kérdésfeltevéseit („milyen belső szükséglet" készteti Aranyt az eposz problémáival való viaskodásra). – Keresztury hatalmas munkájának hozadékát mérlegelve alapvető érdemét látja abban, hogy nem választja el Arany emberi és költői útját, a biográfiát és a jellemrajzot. Ezen belül sem emeli ki egyik vagy másik vonását, valamely korábbi vagy későbbi élet- és alkotói szakaszát. Törekvése a változások során is az önazonosságot, folytonosságot, teljességet követni; az egészből érteni meg a részeket és nem fordítva. Természetszerűen azon a ponton száll vitába a szerzővel, ahol az a saját kialakított meggyőződésének ellentmond. Erre akkor kerül sor, amikor a Toldi és a hun trilógia értékeléséről van szó. Csűrös Miklós itt nemcsak a *Toldi szerelmé*nek művészi kudarcként való megítélésével szegül szembe. A két történelmi trilógia illetve tervezet kapcsán okkal emlékeztet arra, hogy Aranynál a töredékek sajátos értékeit kell szem előtt tartanunk (gondoljunk a *Keveházá*ra). Másfelől azt is fontosnak véli, hogy ebben az életműben mintegy szembenállva a pozitivista történelemszemlélettel, az „énekmódok", hegedősök hagyományőrzésének szerepe kiváltságos helyen áll. Erről tanúskodhat Arany poétikája, s az ezzel egybevágó, külön figyelmet érdemlő, történelmi-epikai betétdarabok archaikus, mitikus mélységeket idézése (példa lehet a *Zách Klára* ballada).

Az Arany-recenzió kiragadott gondolatai jelezhetik, hogy az adott kis kötet írásain át egy folyamatosan, következetesen építkező irodalomtörténész műhelyébe pillantunk be. Olyanféle esszencia-jellegű etűdökkel találkozunk, amelyek magukban hordozzák a bennük rejlő egységes, jól megalapozott, eredeti koncepció teljes kifejtésének ígéretét és esélyét. A címül választott Arany-idézet, úgy véljük, Csűrös Miklós várt munkáira is vonatkoztatható. Reméljük, ezek visszatérésére is „lesz idő". (*Kráter Műhely Egyesület*, 1994.)

Szélès Klára